

Весела Михайлова • Люба Ташева
Юлиа Станчева • Борислав Борисов

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

8.

за осми клас

ПРОСВЕТА

ОСНОВАНО 1945

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ЕЗИКЪТ И ТЕКСТЪТ В ОБЩУВАНЕТО

1	Език, текст, общуване	6
2	Езикът като система. Кларификация	12
3	Кларификационни норми. Прагматиката и прагматиката	21
4	Кларификационни норми. Прагматична норма	28
5	Функционалните елементи на българския комуникативен език	37
6	Разговорен стил	45
7	Художествен стил	52
8	Психично наказание по морален проблем	65
9	Есе като друг аргументативен текст. Есе по морален проблем	74
10	Електронно писмо	80

II. ДУМИТЕ В ТЕКСТА

11	Лексикални особености на думата в текста	90
12	Фразеологично съответствие	95
13	Речев стилът в електронното общуване	101

III. ДУМИТЕ КАТО ЧАСТИ НА РЕЧТА

14	Заказ на дясно	112
15	Вид и време на дясно	120

IV. ИЗРЕЧЕНИЕТО И НЕГОВИЯТ СЪСТАВ

16	Подчинено думанително изречение	128
17	Подчинено подложно изречение	139
18	Подчинено определително изречение	147
19	Подчинено обстоятелствено изречение	156

За да използвате лесно и успешно своя учебник, сме се постарали да организираме информацията в него по най-добрия начин. Ще се ориентирате в съдържанието на всеки урок чрез следните знаци, които означават съответно:

- Преговор на вече изученото
- Нови знания
- Важна информация или полезно правило
- Допълнителна полезна информация
- Речник
- Текст за четене
- Задачи
- Проектна дейност

ЕЗИКЪТ И ТЕКСТЪТ В ОБЩУВАНЕТО

КАКВО ЩЕ НАУЧИТЕ?

- кои са най-важните книжовноезикови норми
- кои са функционалните стилове на българския език
- как се изгражда аргументативен текст

- да говорите и пишете правилно
- да общувате успешно в различни комуникативни сфери
- да говорите убедително пред публика
- да пишете есе и електронно писмо

ЕЗИК, ТЕКСТ, ОБЩУВАНЕ

► **Езикознанието**, което се нарича още **лингвистика** (от лат. *lingua* „език“), е наука, която се занимава с изучаването на всички езици по света, независимо дали са:

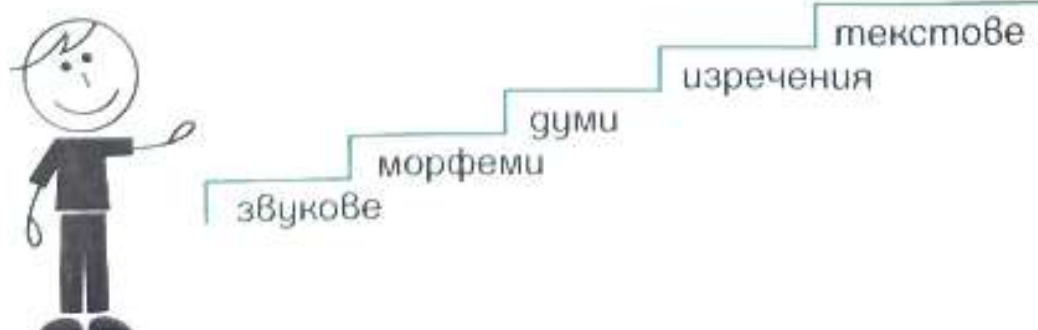
- **живи**, които се използват в ежедневната комуникация между хората от различни етнически общности (български, английски, руски, чешки, немски език и др.);
- **мъртви**, т.е. не се използват за ежедневна комуникация, но са засвидетелствани в писмени текстове (старобългарски, старогръцки, латински и др.);
- **изчезнали**, т.е. не се използват в ежедневната комуникация и не са засвидетелствани в писмени текстове (илирийски, полабски и др.).

Мъртвите езици се наричат още **класически езици**, понеже на тях са създадени текстове, които са важни за световната култура.

► Езикът представлява система от **езикови единици** – знакове, които се свързват по точно определени правила. Езиковите единици са от различен порядък:

► Как функционира езиковата система, може да се наблюдава пряко само в устната или в писмената реч, в конкретни комуникативни (речеви) ситуации.

► Речевата ситуация се нарича още **комуникативна ситуация**. Тя зависи от определени елементи.

Елементи на комуникативната ситуация

- **участници:** *адресант* (отправител) и *адресат* (получател)
- **комуникативен канал:** *еднопосочен* – преминават съобщения до адресата, но не и в обратна посока (комуникация чрез книга, телевизия, радио); *двупосочен* – преминават съобщения и в двете посоки (лице в лице, говорене по телефона, по скайп)
- **код:** *графичен код* (чрез азбука на даден език); *релефен код* (Брайловата азбука)
- **предмет на общуването:** това, за което става въпрос в общуването
- **цел на общуването:** това, което участниците искат да постигнат чрез общуването
- **ситуативен контекст:** *място* (у дома, в класната стая, на улицата и т.н.) и *време* (създаването и възприемането на съобщението може да протича паралелно, т.е. адресантът говори, а адресатът слуша, или по различно време, т.е. чрез четене, съответно – чрез слушане)
- **социален контекст:** *социални роли на участниците* (равностойни – членове на семейството, съученици, колеги; неравностойни – учител/ученик, лекар/пациент, началник/подчинен)

► Връзката между езика, личността, обществото и културата е предмет на изучаване на *социолингвистиката*. Социолингвистиката е научна дисциплина, която обвързва езиковата култура и общественото мнение, като утвърждава тезата, че допустимо в речта на отделната личност е онова, което не е в противоречие с нормите на обществото.

Богатият речев репертоар, важна част от който е речевият етикет, е проява на висока езикова култура. Високата езикова култура е задължително условие за пълноценно участие на личността в живота на обществото.

От

Личност – човекът със своя неповторим начин, по който се приспособява към обкръжаващата го социална среда.

Всяка личност притежава свой специфичен речев репертоар, който представлява съвкупност от:

- езикови единици (напр. лексикален запас, набор от синтактични конструкции);
- умения за адекватна преценка на дадена речева ситуация и за ориентиране в нея;
- умения за уместен подбор на езикови единици съобразно всяка конкретна речева ситуация.

Общество – исторически възникнала и оформила се съвкупност от хора, обединени от определени социални отношения (напр. *първобитно общество*, *феодално общество*), от общ произход (напр. *българско общество*), от обща работа и интереси (напр. *висше общество*, *отбрано общество*, *общество на образованите хора*).

Всяко общество е немислимо без език, както и всеки език е немислим извън обществото. Чрез езика се предава натрупаният в даден човешки колектив опит, а необходимостта

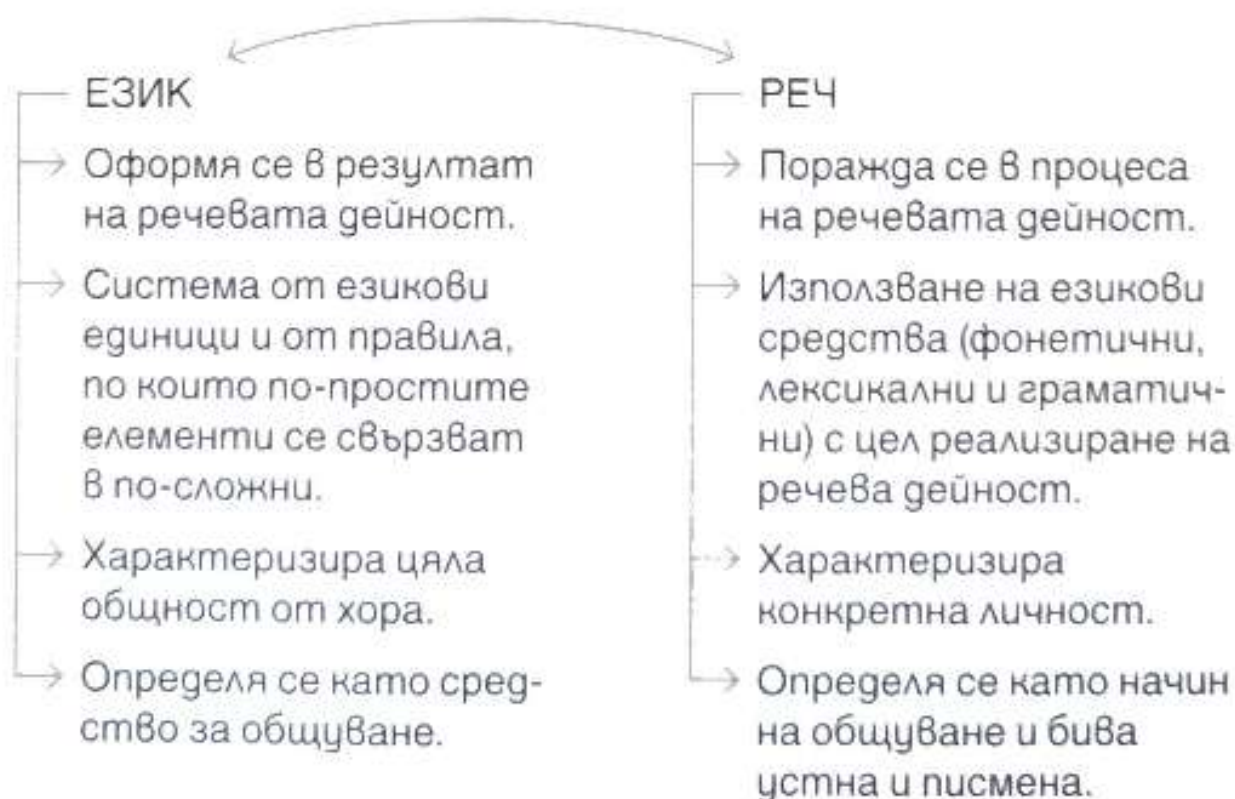
от назоваване на дейности, обекти и отношения създава *езиковата картина на света* на този човешки колектив.

За всяко етническо общество, включително за българското, например са важни ролите на хората в рамките на семейството и се създава богат списък от названия за роднинските връзки (*чичо, леля, вуйчо, вуйна, етърва, зълва, девер, балдъза* и т.н.).

Култура – спазване на определени норми на поведение в целия спектър от човешки дейности.

Всяка личност притежава определена езикова култура, чрез която се представя в обществото. Езиковата култура е умението да се използват езиковите средства според нормите на средата, в която протича комуникацията. За да притежава висока езикова култура дадена личност, тя трябва да подбира онези езикови форми, които са най-уместни и най-целесъобразни за конкретния случай.

Разгледайте схемата и изпълнете задачи 1 – 3.

- 1** Кога езикът се превръща в реч?
- 2** Каква е разликата между *писмен текст* и *писмена реч*?
- 3** Кое твърдение е вярно, като имате предвид информацията от схемата?
 - А) Речта е крайният продукт на речевата дейност.
 - Б) Речта се поражда в конкретен комуникативен акт.
 - В) Езикът се поражда в конкретен комуникативен акт.
 - Г) Назоваването на нещата от света е строго индивидуално.
- 4** Посочете кое е общото и кое – различното, в значението на изразите *публична личност*, *силна личност*, *личността на писателя*, *спорна личност* и *значима личност*.
- 5** Посочете кое е общото и кое – различното, в значението на изразите *първобитно общество*, *българско общество*, *висше общество*, *отбрано общество* и *общество на образованите хора*.
- 6** Посочете кое е общото и кое – различното, в значението на изразите *обща култура*, *физическа култура*, *езикова култура* и *култура на хранене*.

Прочетете текста и отговорете на въпроси 7 – 11.

Езиковата култура на една личност и на едно общество се измерва с всички езикови проявления – както писмени, така и устни, тя е възпитанието и поведението на отделните хора в интимната сфера и в публичното пространство, тя е езиковото излъчване и поглъщане на всеки индивид и на сбора им под название „общество“. Ако отвсякъде ни залива ниска езикова култура, как можем да опазим себе си и своите представи за езикова култура? Как да научиш някого на добра езикова култура, когато той от всички страни е атакуван

непрекъснато от агресията на ниска езикова култура? И къде са училището и университетът в тази верига? Защо те са така обезсилени и изтласкани „в ъгъла“?

Такава е картината днес. А какво ще е утре? Ще има ли кой да се погрижи за „нормализиране“ на положението? И дали изобщо някой ще знае, че е възможно и друго състояние на езиковата култура?

Из „Езиковата култура“, Боян Вълчев

- 7** Запишете кратко какво според автора означава понятието *езикова култура*.
- 8** Каква според текста е връзката между езика, личността и обществото?
- 9** Защо според вас в текста са употребени много въпросителни изречения? Какво цели авторът чрез тях?
- 10** Обяснете какво според вас означава изразът *агресията на ниска езикова култура*? Помислете защо ниската езикова култура може да се определи като агресивна.
- 11** Как според текста се постига висока езикова култура?
- 12** Защо е необходим стремежът към високо равнище на езиковата култура?
- 13** Формулирайте теза в рамките на няколко изречения за връзката между езика, текста и общуването.
- 14** Обяснете писмено смисъла на следното твърдение: *Усвояването на чужд език е усвояване на нова култура и на нови правила за използване на езика, а всичко това влияе върху поведението на човека и на представата му както за себе си, така и за околните.*

ЕЗИКЪТ КАТО СИСТЕМА. КНИЖОВЕН ЕЗИК

- ▶ Всеки естествен (човешки) език възниква и се развива като основно средство за общуване в рамките на дадена общност.
- ▶ Посредством текстовете (устни или писмени), които създаваме, ние обменяме информация помежду си в най-различни комуникативни ситуации.
- ▶ Всеки човешки език е съществен елемент на културната и националната идентичност на общността и на индивида.

- ▶ Всеки **съвременен етнически език** е система от подсистеми – **книжовен език** (стандарт), **разговорна реч** (субстандарт) и **местни говори** (диалекти).
- ▶ **книжовен език (стандарт)** – писмена и устна форма, с кодифицирани норми, задължителен за официалното общуване в дадена държава
- ▶ **разговорна реч (субстандарт)** – устна форма с кодифицирани и некодифицирани елементи
- ▶ **местни говори (диалекти)** – устна форма, ограничени в определен географски район

► **Местните говори са основата, върху която възниква и се изгражда книжовният език.**

- ▷ Те възникват и се развиват спонтанно и имат **само устна форма**.
- ▷ **Ограничени са в определен географски район.**
- ▷ В съвременните комуникативни условия **употребата им е силно ограничена.**

Може да видите и чуете говореща карта на българските народни говори в интернет на адрес http://ibl.bas.bg//bulgarian_dialects/.

► **Книжовният език (стандарт) е обработена форма на етническият език.**

- ▷ Има **устна и писмена** разновидност.
- ▷ Изпълнява функцията на **официален език** в пределите на държавата, за която е представителен.
- ▷ Обслужва всички **обществени сфери** (администрация, правораздаване, органи на сигурността и реда, медиуми, наука и образование, здравеопазване, бизнес отношения и пр.).
- ▷ Отличава се със стилово богатство и **интелектуализация на езиковите средства.**

Общуването на **книжовен български език** е задължително за официалното публично общуване.

► **Разговорната реч** (субстандарт) обслужва **неофициалното** **ежедневно общуване**.

► Има само **устна форма**.

► Има **хетерогенен характер** – нейните изразни средства включват и книжовни, и некнижовни елементи.

► Не е единна за цялата територия на страната и се характеризира със **специфични регионални особености** (произносителни, лексикални, граматични).

► Включва и т.нар. **социолекти**, които се използват в рамките на **определена социална група**, обособена по възраст или по друг белег (такива са напр. езиците на блогърите, геймърите, хакерите, бангитските говори и пр.).

Оп

Хетерогенен – нееднороден, разносъставен, смесен.

Социолект – разновидност на езика, която е присъща на отделни обособени групи в обществото.

► Всяка подсистема на етническият език се характеризира със свойствена за нея езикова норма. **Езикова норма** е всичко онова, което хората от дадена езикова общност казват и разбират по точно определен, а не по друг начин.

► **Книжовна норма** е съвкупността от езикови средства, възприети през даден период от време за правилни в книжовния език (в писмената и устната му форма) и задължителни за официалното общуване.

Нормите на книжовния език се фиксират под формата на правила. Този акт се нарича **кодификация**.

- ▷ Докато **нормите са динамични** – изменят се, макар бавно и почти незабележимо, **кодификацията е статична**, защото е неизменна през целия период на действието си.
- ▷ Кодификацията на книжовните норми на българския език се извършва от Института за български език на БАН.
- ▷ Официален кодификационен документ за българския книжовен език е Официалният правописен речник на БАН.

► В зависимост от сферата си на действие **езиковите норми** са:

- ▷ **произносителни;**
- ▷ **граматични;**
- ▷ **лексикални.**

► **Книжовноезиковите норми** са:

- ▷ **правоговорни** – според книжовния изговор например гласната **е** се изговаря винаги ясно, както когато е под ударение: *деца*, а не [дица];
- ▷ **правописни** – според правописните норми например представките се пишат винаги по един и същи начин независимо как се изговарят: *подлез* [подлез], *подтик* [поттик];
- ▷ **граматични** – според граматичните норми например прилагателните имена приемат рода и числото на съществителното име, което поясняват: *златен часовник*, *златни накити*;
- ▷ **лексикални** – според лексикалните норми например думите се съчетават според значението и стилистичните си особености;
- ▷ **стилови** – според стиловите норми например ключовите понятия в научен текст се означават с термини, които не се заместват със синоними.

Прочетете част от интервю с езиковеда проф. Владко Мурдаров от Института за български език на БАН и изпълнете задачи 1 – 5.

Въпрос: Проф. Мурдаров, всяка година през май се поставя въпросът колко сме грамотни, цитират се кандидатстудентски бисери и т.н. Как излизат съвременните младежи от училище по отношение на познанията им върху българския език, върху правилната граматика?

Владко Мурдаров: Мога да ви разкажа въз основа на моите наблюдения от студентите, които постъпват в Театралната академия. Това са, грубо казано, около 150 – 200 души, при тях равнището на грамотност е задоволително. Разбира се, след това, когато започнем да работим върху конкретни теми, се оказва, че при много от темите има пропуски, но това означава, че явно средното училище не предлага достатъчно възможности човек да получи достатъчна грамотност. Защото при изпитите и матурата не се иска да покажеш някакви теоретични знания, но все пак трябва да познаваш теорията, за да може да я прилагаш и да можеш вярно да решиш теста, който ти е даден. Впечатлението ми е, че и при младите, и при по-възрастните хора, когато става дума за граматика, колебанията днес са преди всичко при прилагането на няколко правила. Като че ли всички започнаха да мекат, т.е. да употребяват формите „четеме“, „правиме“, „ходиме“. Тези форми все повече ни се налагат и от публично говорещите хора, т.е. явно много трудно ще успеем да се преборим с мекането, ако успеем изобщо. Напоследък моите колеги от Университета направиха едно изследване и доказват, че повече от 50% от съвременните българи преценяват, че формите с „ме“ не ги смущават, те ги употребяват последователно, т.е. по този въпрос е явно, че има доста голямо разколебаване, както има разколебаване и при употребата на учтивите форми от рода на „Вие сте ходили“. Знаете, че хората масово употребяват „Вие сте ходил/а“ въз основа на полова на събеседника, с когото разговарят, въпреки че граматичното правило казва, че в този случай изобщо не трябва да се съобразява

ваш с пола. Затова казвам на моите студенти: „Запомнете, когато формата съдържа **-л**, тогава тя задължително трябва да бъде употребена в множествено число и не трябва да се мисли дали говорим с мъже, или с жени“. Други правила, които се нарушават напоследък, са, че сякаш умишлено се стремим да забравим, че в българския език има звателни форми при имената, и заради това днес преди всичко под влияние на електронните медии започнаха да се налагат обръщения от рода на „Кажете, Иван“, а не „Иване“. Става дума преди всичко при мъжките имена, защото при женските имена употребата на звателните форми вече цял век се възприема като израз на грубост и заради това хората се стремят да не ги употребяват, защото „Мари-йо“ или „Гергано“ са форми, които едва ли не обиждат жената, към която се обръщат, и заради това предпочитат да кажат само „Мария“ или „Гергана“.

Въпрос: Може ли да се определи колко е богат речникът на съвременния младеж и зависи ли това от броя прочетени книги?

Владко Мурдаров: Сигурно зависи. Във всеки случай, ние говорим за устната реч. В този случай е доста трудно да се премери колко богат е речникът на съвременния млад човек. Още повече че тук се появява един много интересен въпрос. Основното нещо, когато става въпрос за езикова култура, е, че ти трябва да покажеш, че имаш езикова култура, като умееш да избереш какви думи да употребяваш, като се съобразяваш със събеседника си, и какви – не, т.е. когато говориш със своите връстници, е съвсем нормално да употребяваш някакъв младежки жаргон, а когато разговаряш с по-възрастен човек, трябва да съобразиш речника си и той да стане по-книжовен, за да бъдеш по-добре разбран. Общо се казва, че за да може един човек да говори изчерпателно по всякакви теми, би трябвало да има един речников запас от няколко хиляди думи. Знаете, че когато започнем да учим чужди езици, започваме с минималното изискване да се овладеят поне 2000 думи като за начало, а след това речникът трябва постоянно да се разширява. Струва ми се, че при много от младите хора речниковият запас е от около 2000 – 3000 думи. Разбира се, всичко зависи и от темите, по които ще говориш,

те определят какви думи точно да се употребяват. Често при нас се възразява, че езикът ни бил изпълнен с много чужди думи и че така речта ставала невинаги ясна. При младите хора има доста повече чужди думи в сравнение с речта на по-възрастните, но когато говорят помежду си, те добре се разбират. Значи, болката не е в чуждите думи.

1 От думите на проф. Мурдаров става ясно, че „мекането“ е нарушение на:

- А) правописната норма
- Б) правоговорната норма
- В) граматичната норма
- Г) лексикалната норма

2 Кое от граматичните правила според проф. Мурдаров е разколебано в езиковото съзнание на около 50% от съвременните българи?

- А) правилото за употреба на звателни форми при женските имена
- Б) правилото за употреба на звателни форми при мъжките имена
- В) правилото за употреба на учтиви форми с минали деятелни причастия
- Г) правилото за разграничаването на окончанието за 1 л. мн.ч. -м на глаголите в сегашно време при глаголите от 1. и 2. спрежение, от една страна, и окончанието -ме при глаголите от 3. спрежение – от друга страна.

3 Кое твърдение е вярно според отговора на проф. Мурдаров?

- А) За да си грамотен, е необходимо да имаш усет към езика.
- Б) Висока грамотност не може да се постигне без теоретична подготовка.
- В) Високата грамотност е въпрос на добра езикова интуиция.
- Г) Младите имат по-висока езикова култура от възрастните.

4 Кое твърдение НЕ е вярно според отговора на проф. Мурдаров?

- А) Езиковата култура се проявява в уменията да избереш какви думи да употребяваш, като се съобразяваш със събеседника си.
- Б) Когато говориш със своите връстници, е съвсем нормално да употребяваш някакъв младежки жаргон.
- В) Когато разговаряш с по-възрастен човек, трябва да съобразиш речника си и той да стане по-книжовен, за да бъдеш по-добре разбран.
- Г) В речта на високообразованите възрастни хора се срещат повече чужди думи в сравнение с речта на по-младите.

5 Кое е вярно според проф. Мурдаров?

- А) Чуждите думи са сериозен проблем в речта на съвременните българи.
- Б) Какви думи ще избере говорещият, зависи от темата на общуването.
- В) Чуждите думи на всяка цена трябва да се заместват с български думи.
- Г) Чуждите думи трябва да се избягват, защото правят речта неясна.

6 Прочетете един любопитен текст за това какви диалектни названия се използват в различни региони на България за картофите. Потърсете подобна информация за названията на диня, пъпеш, крак в различни диалекти.

В България картофите като растение и плод са известни под много названия. От тях по-широко разпространени са *картофи*, *барабoй*, *кoмпир*, *патàти*, *кoмбари* и *гулiи*, а в единични случаи се срещат и други названия, като *влàшки бoп*, *маджуне*, *кустàн'ъ*, *крoмбале* и др.

Названието *картоф* се среща главно в Североизточна и Източна България. Като книжовно, то постепенно се разширява и измества всички останали названия.

Названието *барабoй* е немско и произлиза от Бранденбург (Brandenburg) – област в Северна Германия, от която са пренесени картофите в Чехия и други страни. У нас обаче

то не е минало направо, а от румънски посредством чешкото *brambor, brambora*.

Названието *kàмпир* също води началото си от немски език.

Названието *пататие* е от перуански и е доста ограничено. То се среща само в Югоизточна България – Асеновградско, Първомайско, Тополовградско и пр.

Названието *kòмбари* се свързва с компири. То се среща по долината на р. Места в Гоцеделчевско и Разложко, във Велинградско и отчасти в Благоевградско. Покрай формата *kòмба-ри* има и форма *kùмбари*.

Названието *гулийа* е образувано у нас чрез сближаване на картофите с растението земни ябълки. То се среща само в Казанлъшко.

От направения преглед на названията на картофите в български език ясно се вижда, че те са доста много – 6 основни вида и около 54 разновидности на основните видове. Това многообразие в названията на картофите обаче не е характерно само за български език. То се среща почти във всички европейски езици. Например в сърбохърватски език картофите имат над 46 названия, полски език – над 135, в руски – над 12, в украински – над 8, в горнолужишки – над 15, в румънски – над 46, в немски – над 52, и пр.

Из „Българска диалектология“, Стойко Стойков

Разделете се на два екипа. Нека единият направи проучване на говора в региона, в който живеете, и изготви кратък речник на диалектните думи, които се срещат в него, а другият да направи кратък речник на жаргонните думи и изрази, които употребявате в неофициалното общуване помежду си.

КНИЖОВНОЕЗИКОВИ НОРМИ. ПРАВОГОВОР И ПРАВОПИС

ПРАВОПИСНИ НОРМИ

ПРАВОГОВОРНИ НОРМИ

► **Правоговорните норми** *представят произносителните правила*, чието спазване е задължително за официалното общуване на български език.

► Спазването на **правоговорните норми** е признак на образованост и добра езикова култура. То е важно условие за успешна личностна реализация. В съвременната езикова практика със средствата на книжовния език се наблюдават редица отклонения от правоговорната норма, които водят до правоговорни грешки.

► Спазвайте **правилата за променливо я** и не допускайте т.нар. *екане* или *свърхякане*.

Произнасяйте и пишете: *бял*, а не [бел], *видял*, а не [видел], *стоях*, а не [стоех]; *бели*, а не [бяли], *вървели*, а не [вървяли], *видени*, а не [видяни].

► Спазвайте правоговорните правила за **мекост на съгласните в края на думите**, отразявана писмено с **-я** при:

– глаголните окончания при глаголите на **-я** и **-ям** в 1 л. ед.ч. и **-ят** 3 л. мн.ч.: *правя, говоря*, а не [правъ], [говоръ]; *затварям, повтарям*, а не [затварам], [повтарам];

- завършека на съществителните от ж.р. на **-я** *сушилня*, а не [сушилна], *вечеря*, а не [вечера];
- членуваните форми на съществителните от м.р. ед.ч. на **-ар, -тел**: *учителя*, а не [учителъ], *приятеля*, а не [приятелъ], *аптекаря*, а не [аптекара].
- ▷ Произнасяйте винаги ясно и отчетливо гласната **е**, както когато е под ударение: *дете*, а не [дите], *жена*, а не [жина], *нежните*, а не [нежнити].
- ▷ Произнасяйте **-ох** във формите за минало св. вр. на глаголи от типа: *дадох*, а не [дадах], *донесох*, а не [донесъх].
- ▷ Произнасяйте **-а** с ударение в думите от ж.р.: *ръка*, а не [ръкъ], *вода*, а не [водъ].
- ▷ Помнете, че ударението на глаголите с представки никога не пада върху представката: *напраща*, а не [напращъ], *затвори*, а не [затвори].

► **Правописните норми регламентират писането на думите в даден език.** Те задават правилата за предаване на звуковете чрез букви в книжовния език и са задължителни за официалното писмено общуване.

- ▷ Правописните норми се представят под формата на правила и списъци с думи и формите им (словници) в правописните речници. Официалният правописен речник от 2012 г. е актуалният справочник за днешния българския правопис.
- ▷ За да сте сигурни, че спазвате точно правописа на думите, правете проверка в последния към момента правописен речник.
- ▷ Правописните норми се изучават в часовете по български език в училище.
- ▷ Отклоненията от правописните норми представляват правописни грешки.

► Обърнете специално внимание на следните **правописни правила**, които предизвикват колебания у пишещите.

▷ Пишете с **главна буква** съставните собствени имена:

- само при първата дума, ако всичките им съставки са нарицателни имена: *Стара планина, Софийско поле, Айфелова кула, Априлско въстание, Европейски съюз, Бяла река;*
- ако в тях има **повече от едно собствено име**: *Република България, Мала Азия, Северна Африка, Българско Черноморие, Бяла Слатина.*

▷ Пишете с **малка буква** в свързан текст имената:

- на дните на седмицата: *понеделник, вторник, сряда* и т.н.;
- на месеците, сезоните, календарните периоди: *май, есен, двайсет и първи век;*
- за племенна, етническа, религиозна или групова принадлежност: *траки, българи, християни, европейци;*
- на езиците: *български, английски, хинди, бейсик.*

▷ Пишете всички **сложни думи полуслято** (с дефис):

- ако смисълът им позволява свързване на съставките им с **и**: *горе-долу, покупко-продажба, пролетно-летен, казано-сторено, отгоре-отгоре;*
- ако първата съставка е изписана с цифра или с буква: *5-дневен, 100-годишнина, 7-метров, П-образен, а-лъчи;*
- ако са двойни лични или фамилни имена или сложни прилагателни, съставени от лично и фамилно име: *Иван-Александър, Ия-Мария, Анна Христова-Маринова; Иван-Вазова (повест) Борис-Димовски (хумор).*

▷ Пишете **сложните думи слято**, ако смисълът им НЕ позволява свързване на съставките им с **и**: *ветрогенератор, студоустойчив, ръкопляскам, електроснабдяване, слънцезащитен, тъмносин.*

▷ Пишете съчетанията с първа съставка **абрeвиатура разделно**: *СПА курорт, ДНК тест, ВИП гости, SMS съобщение.*

► За съчетанията от две съществителни са в сила следните правила:

- ▷ пишат се като **две отделни думи**, ако при членуване се членува първата дума: *звезда джудже, братя близнаци, писател фантаст (звездата джудже, братята близнаци, писателят фантаст);*
- ▷ пишат се като **една сложна дума (слято или полуслято)**, ако при членуване се членува втората съставка:
 - пишат се **слято**, ако поясняваната съставка е на втора позиция в сложната дума: *металодобив, петролодобив, зърнодобив (добив на какво? → на метали, на петрол, на зърно);*
 - пишат се **полуслято**, ако поясняваната съставка е на първа позиция в сложната дума: *кандидат-студент, кандидат-кмет, кандидат-президент (кандидат за какъв → за студент, за кмет, за президент).*

► Редица по-нови сложни съществителни с първа съставка чужда дума (от английски) може да се пишат както **слято**, така и **разделно**: *бизнес администратор и бизнесадминистратор, офис техника и офистехника, бънджи скокове и бънджискокове, евро зона и еврозона, кафе машина и кафемашина.*

► Когато една дума има два начина за изписване, възприети като правилни, говорим за **правописни дублети**. Дублети са например думите *единайсет* и *единадесет*, *повествование* и *повествувание*.

► **Когато се колебаете** за правописа на дадена дума, винаги проверявайте в последния правописен речник или на сайта на Службата за езикови справки на Института за български език на БАН: <http://ibl.bas.bg/informatsiya/uslugi/konsultatsii/>.

1 Главна или малка буква? Отбележете с X собствените имена, които трябва да се пишат само с начална главна буква. За да си помогнете, имайте предвид, че собствено име е това, което не може да се обясни описателно.

☐ Черни Връх	☐ Централен Балкан
☐ Черни Осъм	☐ Същинска Средна гора
☐ Черна Вода	☐ Санданска Бистрица
☐ Черни Лом	☐ Луда Камчия
☐ Черни Искър	☐ Голям Перелик
☐ Черно Море	☐ Голо Бърдо

2 Една или две думи? Отбележете с X съчетанията, които се пишат като две отделни думи. За да си помогнете, членувайте съчетанията и ако се членува първата съставка, това са две отделни думи.

☐ инженер-химик	☐ бебе-пингвин
☐ министър-председател	☐ звезда-джудже
☐ кандидат-депутат	☐ началник-отдел
☐ художник-портретист	☐ страни-членки
☐ дом-музей	☐ българи-емигранти
☐ храм-паметник	☐ MMS-съобщение
☐ план-график	☐ 100-годишнина
☐ експерт-счетоводител	☐ кораб-майка
☐ помощник-директор	☐ робот-помощник
☐ мъж-мечта	☐ цвете-хищник
☐ заместник-министър	☐ асистент-режисьор
☐ вирус-убиец	☐ база-данни
☐ дете-сирак	☐ животно-бозайник
☐ сестра-близначка	☐ планета-гигант
☐ вагон-ресторант	☐ ракета-носител
☐ град-герой	☐ гост-режисьор

При коя от означените с букви подчертани думи има правописна грешка? (Общо условие за задачи 3 – 12.)

3 Тъй като никога преди появата на испанците (А) Индианците (Б) не били виждали кон, те сметнали нашествениците (В) за свръхестествени (Г) същества и изпаднали в паника.

4 Конят станал незаменимо оръжие за испанците в завладенията (А) огромни територии (Б). На корабите за Новия Свят (В) се натоварвали по няколко кобили и така конете бързо се разпространили по цяла Южна Америка (Г).

5 Служител-рекордьор (А) от 20-членната (Б) банда на ГКПП „Кулата“ (В) е присвоил 29 336 евро само за едно тримесечие (Г).

6 Наред с научно-преподавателските (А) кадри с изпълнението на проекта е ангажиран учебно-помощен (Б) и административно-стопански (В) обслужващ персонал на Физико-математическия (Г) факултет.

7 Изискванията за заемане на позицията на хардуерен инженер-разработчик (А) са: висше техническо образование, познания по съвременни информационни (Б) и комуникационни технологии (В), опитът в областта (Г) на GPS и BLUETOOTH е предимство.

8 Природният феномен Седемте рилски езера (А) в Северозападна Рила (Б) е най-дългата и най-живописна група езера у нас, които могат да бъдат видяни (В) в 4-5-часова (Г) разходка от хижата.

9 Започвайки своето настъпление (А) към Персия, Александър Велики (Б) се превръща във въплъщение (В) на ужаса за цяла Централна Азия (Г).

10 Битката при Добро поле (А) в края на Първата световна война (Б) на 15 Септември (В) 1918 г. с между български части, от една страна, и англо-френско-сръбски (Г) части, от друга.

11 Ограничаването на интернет ще навреди на конкурентоспособността (А) на европейската (Б) икономика, ще засегне иновациите (В) ще увеличи разходите за ползването му и ще подтисне (Г) развитието на бизнеса.

12 В Стара планина (А) са разположени три защитени територии (Б): Природен парк „Българка“, Природен парк „Врачански Балкан“ (В) и Природен парк „Сините Камъни“ (Г)

13 Редактирайте текста, като поправите допуснатите правописни грешки. Препишете редактирания текст.

Парапланеризмът е най-достъпният и популярен метод за летене поради възможността летателният апарат да се носи компактно в раница. Съвремените парапланери тежат около 15 килограма. Парапланерът е безмоторно средство за летене, но въпреки това с помоща на възходящите въздушни течения (термики) добрите пилоти могат да прелетят повече от 400 км и да се издигнат на повече от 7000 метра височина. Лесен е за излитане, управление и преземяване.

11 Редактирайте текста, като поправите допуснатите правописни грешки. Препишете редактирания текст.

По покана на Алеко Константинов на 27 Август 1895 г. повече от 300 души изкачват Черни връх на Витоша. Там е учреден клуб на Българските туристи и така се поставя началото на Българския Туристически Съюз (БТС) и на организирания туризъм в България. В оригиналната покана на Щастливца за първи път се появява извесният лозунг на българския туризъм: „Опознай България, за да я обикнеш!“, казан според Алеко Константинов в пътеписите на Иван Вазов.

Алеко опресква българската интелегенция и Столичани, че не са се превързали към „нашата хубава природа, защото не я знаят“.

В своите пътеписи пък Иван Вазов няколко пъти споменава излета през 1895 г., с който се слага началото на българския туризъм и планинарство.

КНИЖОВНОЕЗИКОВИ НОРМИ. ГРАМАТИЧНА НОРМА

► **Граматичните норми** представят правилата за образуването и съчетаването на формите на думите. Тяхното спазване е препоръчително за официалното общуване на български език – и задължително за писмената му форма.

► В съвременната езикова практика със средствата на книжовния език се наблюдават **отклонения от някои граматични норми**. Те се дължат както на естествения развой на книжовния език, така и на влиянието на субстандартна и по-рядко – на диалектни навици.

► Спазвайте **правилото за писане на пълен член**.

► пишете формите за **пълен член** *-ът/-ят*, ако членуваният израз в м.р. ед.ч. може да се замени с **местоимението той** в изречението: *Мъжът влезе* → *Той влезе*, *Непознатият мъж отново е тук* → *Той отново е тук*. *Законът е приет с голямо мнозинство* → *Той е приет с голямо мнозинство*.

► думите в м.р. ед.ч., които означават **прякори или прозвища**, винаги се пишат с **кратък член** *-а/-я*: *Васил Левски – Апостола на свободата*, *Владимир Димитров – Майстора*.

► Спазвайте **правилото за употреба на бройната форма**:

► съществителните имена от м.р. на съгласна, които НЕ означават лица, имат окончание *-а/-я* след числителни и думите за количество **колко** и **няколко**: *три договора*, *сто автобуса*, *няколко броя*.

- ▷ съществителните имена от м.р. на съгласна, които означават лица, след числителни и думите за количество **колко** и **няколко** имат само окончания за обикновено мн.ч. на **-и**, **-е**: *трима ученици, 11 играчи, няколко състезатели, няколко български царе, двама принцове.*

- Спазвайте **правилото за употреба на формите: кого, някого, никого, когото**. Пишете тези форми задължително, ако са налице едновременно следните три условия:

- да са употребени самостоятелно в изречението,
- да се отнасят за лица,
- да е възможно да се заменят с местоименията **него (го), му**.

*На кого присъдиха наградата? → На **него** присъдиха наградата. Ти изобщо вярваш ли на някого? → Ти изобщо вярваш ли **му**? Не бих простил на никого обидата. → Не бих **му** простил обидата. Мъжът, когото срещнахме, е вуйчо ми. → ...**него** срещнахме...*

- Спазвайте **правилото за употреба на формите свой, своя, свое, свои, си**. Тези форми са задължителни, когато е необходимо да се означае, че нещо в изречението принадлежи на вършителя на действието: *Георги разхожда кучето **си** сутрин рано; Иван винаги държи на думата **си**; Всяка коза за **свой** крак.*

- Спазвайте **правилото за употреба на деепричастieto** (на **-йки**). То се употребява само ако са налице едновременно следните две условия: да означава действие, което е едновременно с действието, означено със сказуемото в изречението, и чийто вършител е идентичен с подлога в изречението: *Настоявайки на своето, ти губиш всичко; Идвайки насам, срещнах Петър*

- Спазвайте **правилата за съгласуване по число** в следните случаи:

- ▷ при учтивата форма:
- изговаряйте и пишете в мн.ч. глаголните форми на **-а** в състава **и**: *Вие сте казали (направили, дали);*

- изговаряйте и пишете в ед.ч. глаголните форми на **-и** и **-т** и прилагателните и числителните имена в състава ѝ, ако се отнасят за едно лице: *Господине, Вие сте поканен, Госпожо, Вие сте приета, Господине, Вие сте пръв (готов);*
- ▷ при съгласуване между подлога и сказуемото в изречението, ако в едно просто изречение има повече от един подлог, сказуемото е в мн.ч.: *Мария, Албена и Валя от съседния клас **дойдоха** заедно;*
- ▷ при съгласуване между определяемо и определение при две или повече определения в ед.ч. определяемото е също в ед.ч.: *български и английски **език**; червен, син и бял **цвет**;*
- ▷ при съгласуване на местоимението **чийто** със следващата дума:
 - изговаряме и пишем **чийто** в ед.ч., ако следващата дума е в ед.ч.: *учениците, чийто адрес е сменен;*
 - изговаряме и пишем **чиито** в мн.ч., ако следващата дума е в мн.ч.: *ученикът, чиито резултати от теста са високи.*
- Спазвайте **правилата за членуване при съчетание от две съгласувани определения**:
 - ▷ членуват се и двете определения, когато се означават два предмета: *старите и новите учебници, вчерашните и днешните вестници;*
 - ▷ членува се само първото определение, когато се означава един предмет: *мощният и компактен телефон, голямата и неудобна чанта.*

► **Когато се колебаете** за правописа на дадена дума, винаги проверявайте в последния правописен речник или на сайта на Службата за езикови справки и консултации на Института за български език на БАН: <http://ibl.bas.bg/informatsiya/uslugi/konsultatsii/>.

1 В следващия кратък диалог попълнете липсващите думи с някоя от следните форми според граматичните правила: *кой/кого, който/когото, някой/някого, никой/никого*.

- Разбра ли _____ са одобрени за позицията?
- Доколкото ми е известно, е имало повече от десет кандидати. Но мисля, че все още не са се спрели на _____.
- Сигурно ще вземат _____ с опит в продажбите.
- Да, трябва им човек на _____ могат да разчитат, че ще увеличи оборота.
- А този, _____ гоиде, ще може да разчита на добри бонуси.
- Дано е свестен, а не _____ с големи претенции...

2 Попълнете липсващите думи с правилната форма: *негов/свой, му, ѝ/си*.

Родината е най-голямата любов на Ив. Вазов и _____ най-голям дълг. Поетът е _____ духовен водач и неуморно в _____ творчество припомня забравените идеали, ценности, морални норми и образци от миналото. Затова и митологизира националните ни герои и _____ велики дела. След Освобождението българинът недооценява _____ принадлежност към народ, език и родина, стремежи се да достигне различни европейски образци или да натрупа капитал. Ето защо Вазов защитава българщината, като възхвалява красотата на природата и светостта на езика ни и прославя великите мигове от миналото ни. В тази действителност човекът губи _____ сетивност, бори се с всички сили за власт и лично преуспяване. Затова и Вазов критикува настоящето и то е главен сатиричен образ в някои от произведенията _____, но пък винаги е изпълнен с надежда към бъдещето и вярва, че то ще бъде по-добро и по-светло от сивата действителност.

3 Попълнете липсващите членни форми на думите в м.р. ед.ч. в текста според правилата за писане на пълен и кратък член.

Със заповед от 14 юли 1903 г. министър г-р Ив. Д. Шишманов назначава комисия, която да подготви предложение за постройка на сграда за Народни ___ театър в София. Народното събрание взема решение и с Указ на княз ___ се отчуждава терен на мястото на бивши ___ гъсчен театър „Основа“, където през юни 1904 г. започва строеж ___ на сградата по проект на виенските архитекти Фердинанд Фелнер и Херман Хелмер. Живописното оформление на таван ___ и стените в зрителната зала, която разполага с 848 места, е възложено на известни ___ виенски художник Рудолф Фукс. Народни ___ театър отваря врати на 3 януари 1907 г. със специално представление. Преди тържественото откриване множество студенти освирква княз Фердинанд I и той с указ решава да затвори Софийски ___ университет за шест месеца.

4 Прочетете текста и преобразувайте, там където е възможно, глаголите в деепричастия в съответствие с граматичните правила за употреба на деепричастieto. Запишете преобразувания текст.

Книгопечатането ускорява разпространяването на информация, бързо я размножава и я използва независимо от източника. Печатните издания са значително по-евтини, много по-четивни и удобни в сравнение с ръкописните. Занаятът прераства в промишленост, печатното издание от продукт се превръща в стока.

При интернет процесът е обратен. Всички могат да ползват информацията, да я намират почти светкавично с търсачката, при това значително по-евтино. Освен това всеки от ползвателите може да добави към нея нова информация, да я допълни и размножи, като копира файловете на други сайтове или като ги разпечата за лично ползване. Когато разпечатаваме файлове, ние преобразуваме електронното слово

в печатно. Интернет започва да изпълнява и функциите на полиграфията, но без авторите, печатарите и разпространителите. Авторството губи своя смисъл, тъй като текстът, когато попада в интернет, става достояние на всички ползватели и за неговото изменение или присвояване не се изисква съгласието на автора, а само желанието на потребителя.

5 Препишете изреченията, като употребите правилните форми на думите в скоби.

На събитието присъстваха и петима (представител) от училищното настоятелство.

Осем (ученик) от осми клас ще представят училището на състезанието.

В зоологическата градина пристигнаха три малки (пингвин) от Южна Америка.

На скенерите на летището работят 25 (оператор).

Пред Президентството патрулират осем (гвардеец).

В училището ни вече доставиха 15 нови (принтер).

Вече имам няколко много редки (екземпляр) от този вид игуани.

На теста съм объркал два от верните (отговор).

Няколко от най-известните (роман) на Джон Гришам вече са филмирани.

6 Попълни с форми за единствено или за множествено число.

Госпожо, Вие сте подал _____ сигнал на 112 първ _____.

Господине, казал ___ сте, че ще съдействате на полицията.
 Госпожо Христова, надяваме се, че сте могъл ___ да се запозна-
 ете с документите по случая.

Господин Ангелов, дано сте си почина ___ от пътуването.
 Госпожо, Вие сте бил ___ поканен ___ с призовка да се явите
 пред съда.

Госпожо, Вие сте бил ___ уведомен ___, че срокът на промоци-
 ята изтича.

7 Препишете изреченията, като употребите правилните фор-
 ми на думите в скоби.

Първият и вторият (модел) се различават само по дизайна.
 Българският и руският (език) имат много общи думи.
 Жената (чийто) родители чакаха отвън, помоли полицая за
 помощ.

(Който) решат задачата, ще получат отлични оценки.
 Приемането на документи става първия и (последен) ден от
 месеца.

Хората, (чийто) абонамент изтича, могат да подновят дого-
 ворите си при изгодни условия.

Гостът, чиято визита започна днес, и българският му колега
 (уважи) събитието.

ФУНКЦИОНАЛНИ СТИЛОВЕ НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

Текстовете от различните комуникативни сфери се различават по целта, с която се създават, по своите теми и по езиковия си облик.

Тип текст	Научен текст	Медиен текст	Художествен текст
Цел на общуването	Да предава научна информация	Да осведомява за актуални събития	Да въздейства чрез постигнатата в него образност

Общуването е успешно, когато използваме уместни езикови средства. Системата от такива изразни средства на всички езикови равнища (фонетично, лексикално, морфологично и синтактично) се нарича **функционален стил**, а техният подбор зависи от следните фактори:

- сферата на речевата дейност (наука, администрация, обществено-политически живот, бит, изкуство и др.);
- особеностите на комуникативната ситуация (официална или неофициална обстановка, брой на участниците, социални роли на участниците и т.н.);
- целта на общуването (провеждане на разговор, съобщаване на информация, емоционално въздействие, даване на инструкции и т.н.);
- Функционалните стилове на съвременния български книжовен език се проявяват в текстове, възникващи в различните сфери на общуване:

Функционален стил	Вид текст	Жанрове
разговорен стил	разговорен текст	разказ на едно лице, диалог и др.
художествен стил	художествен текст	роман, повест, разказ, поема, ода, елегия и др.
научен стил	научен текст	учебници, статии, доклади и др.
публицистичен стил	медиян текст	публицистична статия, интервю, репортаж, реч, слово и др.
официално-делови стил	официално-делови текст	конституция, закон, указ, договор, декларация и др.

Сфера на речевата дейност	Къде функционира стилът?	Каква информация съдържат текстовете?
битова сфера	у дома, сред приятели, в автобуса, в училище, на улицата	за всичко, което интересува човека във всекидневното общуване
естетическа сфера	в творбите на художествената литература	за човека и света в цялата им многообхватност
научна сфера учебна сфера	в научни институции, в училище, в университетите	за закономерностите в природата и в обществения живот
медийна сфера	във вестници, списания, по радиото и телевизията	за актуални събития в обществения живот, свързани с политика, икономика, култура, развлечения, спорт и др.
институционална сфера	в документи, закони, наредби, договори и др.	за регламентираните отношения между граждани, държавни институции, фирми и др.

► В зависимост от това дали характеризира речта на общност от хора, или пък е белег на речта на отделен човек, се разграничават:

- ▷ **функционален стил** – система от езикови средства, присъщи за речта на група хора;
- ▷ **индивидуален стил** – система от езикови средства, присъщи за речта на конкретна личност (писател, учен, публицист).

► **Стилистиката** е наука за употребата на речта, тя изучава характерните особености на писмения и говоримия език. Нейните основни задачи са:

- ▷ да създава умения за разпознаване на текстове, предназначени за общуването в различни комуникативни сфери, което помага за пълноценното им възприемане;
- ▷ да създава умения за създаване и редактиране на собствени текстове, чрез които се постига по-висока езикова култура.

Прочетете текстовете и изпълнете задачи 1 – 3.

Текст 1

Трагедиите на Софокъл не представляват открита проповед на онова, което поетът смята за правилно. Обикновено те само поставят един проблем, чието решение нито се дава, нито се внушава от самото начало. Следователно Софокъл смята за достатъчно да подтикне мисълта на зрителя към активност. При това той не се бои да постави въпросите така, че разрешението, което сам не смята за правилно, да

изглежда – поне до известен момент от развитието на действието – правилно и логично. Така Софокъл постига целта си по ефектен начин: той не само изтъква правилното решение на проблема, но и опровергава неправилното, което, независимо от гадената му преднина, се оказва нежизнеспособно.

Това е характерно и за „Антигона“. Софокъл не определя предварително героите си като положителни и отрицателни, нито веднага дава разрешението на въпроса, поставен от трагедията. И наистина, кой е прав. Антигона или Креон? Прологът внушава, че носителка на истината е Антигона. Но следва появата на Креон, който обосновава поведението си така убедително, че Хорът без колебание застава на неговата страна. По един и същи въпрос, в едно и също време, прави се оказват и двамата герои – което не е възможно. Но тази постановка на въпроса изостря критическата способност на зрителя. От друга страна, проблемът започва постепенно да подсказва своето решение, а и сам поетът чрез следващи появи допринася за това.

Из „Антигона“ на Софокъл“, Александър Ничев

Текст 2

В Софийската опера и балет на 15 ноември от 19 часа предстои премиерата на два световноизвестни едноактни балета – „Антигона“/„Електра“, чиято музика е на Марк Пекарски и Рихард Щраус, а хореографията е на Сергей Бобров.

И руските, и други чуждестранни медии са единодушни за заслужилния артист на Русия – Сергей Бобров, като балетист и хореограф. „Той е на балетния Олимп“, твърдят балетните критици. Бобров е ученик на големия балетен педагог и хореограф Юрий Григорович. Да впечатлиш Григорович, е нещо изключително, защото той не се впечатлява лесно. Бобров обаче успява. Неговите постановки се изграят в Европа и Америка и винаги получават възторжените отзиви на публиката и критиката. Той е един от най-интересните хореографи в Русия.

В момента Сергей работи с трупата на Софийската опера и балет над „Антигона“ и „Електра“. Това са две авангардни

постановки в един спектакъл, които обещават да станат гръмка сензация. В двата балета участват премиер-солистите на балета на Операта.

Из интернет

Текст 3

Правилник на зрителната зала в Софийската опера и балет

Зрителят трябва винаги да бъде снабден с билет, който да показва при влизане на обслужващия залата салонен персонал. Публиката се задължава да заеме определеното на всеки място.

Забранен е достъпът до зрителната зала след започване на представлението. Закъснелите зрители се поканват да се качат на трети балкон, откъдето да гледат спектакъла до първия антракт и тогава да отидат на своето място.

Деца под 3-годишна възраст не се допускат в зрителната зала.

Препоръчва се облекло, съответстващо на престижа на операта.

Задължително е да се оставят на гардероб връхни дрехи, шапки, обемни чанти, чадъри. Гардеробът е безплатен.

Забранено е ползването на мобилни телефони в залата.

Забранено е в залата и фойетата да се правят снимки, аудио- и видеозаписи.

Забранено е пушенето в сградата на операта.

Консумацията на храна и напитки трябва да става във входното и партерното фойе и барчето на партерния етаж.

Във връзка с какъвто и да е проблем публиката да се обръща за съдействие към инспектор-салон.

Текст 4

Не се страхувам да умра
без време. Онзи, който като мен
в злочестини живее, нима за него
няма да е щастие смъртта?
Съдбата, дето чака, не е грозна,

но ако бях оставила без гроб
трупа на своя брат едноутробен,
би имало тогава за какво
аз да скърбя, но не за мойта участ!
Ти може би си мислиш, че
безумно съм постъпила, но казвам;
безумен е – безумна кой ме счита!

Из „Антигона“, Софокъл

Текст 5

А. Ей, Мите, здрасти, какво правиш?

М. Ооо, Ани, много се радвам да те видя! Ами нищо... Тук сме от класа на балет. Класната ни предложи да гледаме „Антигона“... Нали я учим по литература...

А. И ние сме с нашата учителка по литература. Нямам търпение да видя спектакъла. Нали и аз от малка ходя на балет...

М. Ааа, помня... Иначе какво ново около теб?

А. Ами всичко е наред. Вече свикнах с новия клас. Чувствам се супер. Ти?

М. А, и аз съм добре. Продължавам с таекуондото. Другия месец заминавам в Белгия на Европейско.

А. Е, страхотно! Ще стискам палци! Айде да близаме, че представлението почва. Чао засега!

М. Чао, радвам се, че се видяхме! Ще ти пиша да излезем някой път!

А. Супер! Ще се радвам!

1 Прочетете текстовете и запишете:

- кои са участниците в общуването, в което са се породили текстовете;
- кой е предметът на общуването, при което е възникнал всеки от текстовете;
- към коя сфера на речева дейност принадлежат текстовете;

- каква е темата и коя е съществена информация във всеки от текстовете;
- какви специфични езикови средства са използвани в текстовете;
- към кой функционален стил се отнасят текстовете.

2 Отговорете писмено каква е целта, която говорещият/пишещият иска да постигне чрез всеки от текстовете.

3 Проследете в кои от текстовете са означени говорещ и слушащ. Обяснете защо е така и защо в останалите текстове говорещият и слушащият не са означени.

4 Отговорете писмено как разбирате следните думи на проф. Мирослав Янакиев.

Стилистиката не казва изобщо, че носенето на една дреха е лошо, а носенето на друга – хубаво, а коя дреха за кой случай е подходяща.

Разпределете се в три екипа, определете тричленно жури и се състезавайте. Изберете един от следните предмети на общуването: *спортът, киното, пътешествията*. Нека всеки екип подготви по три текста, които носят белезите на разговорния, медийния и научния стил.

РАЗГОВОРЕН СТИЛ

- **Общуването** може да бъде:
 - ▷ **официално** – напр. в училище, в магазина, в киното, в театъра, в различни учреждения; с непознати или слабо познати хора, както и с хора, които са в служебни отношения помежду си;
 - ▷ **неофициално** – напр. вкъщи, в дома на приятел, в парка; с роднини, съученици, приятели.
 - **За официалното общуване са присъщи:**
 - формите за учтивост на местоименията за 2 л. мн.ч.: *Вие, Вас, Ви, Ваш, Ваши...*;
 - формите на миналите деятелни причастия за множествено число: *Госпожо, Вие сте казали...; Господине, Вие сте написали...*
 - **За неофициалното общуване са присъщи:**
 - формите на местоименията за 2 л. ед.ч.: *ти, теб, твой, те...*;
 - формите на миналите деятелни причастия за единствено число: *Петя, ти си казала...; Иване, защо си взел...*
-
- Разговорният стил се проявява в текстове, които възникват в **битовата сфера**, т.е. при разговори вкъщи, на гости, на улицата, в магазина, в автобуса, киното и т.н.
 - Разговорният текст възниква при **неофициално общуване**, за което са присъщи:

- ▷ **близост между участниците** в общуването, които са познати и са свързани от роднинство, приятелство или общи интереси;
- ▷ **непринуденост**, т.е. свобода и неподправеност на изказването;
- ▷ **неподготвеност**, спонтанност, т.е. не се изисква предварителна подготовка на изказването;
- ▷ **пряко участие** в общуването, което може да протича лице в лице, по телефона, чрез електронни средства за комуникация.

► **Основната цел**, която се преследва чрез текстовете в разговорен стил, най-често е свързана с всекидневното и често е свързана с подтиквање на събеседника към някакво действие. Общуването протича предимно устно (като диалог) и по-рядко писмено (например чрез чат в интернет).

► **Темите** на текстовете в разговорен стил са разнообразни – за ежедневни задължения, изкуство, политика, наука, спорт, професии, но за разлика от текстовете в останалите стилове разговорните текстове възникват без предварителна подготовка в потока на речта.

► Текстовете в разговорен стил са **диалози** между двама или повече участници. В конкретен диалог ролите на говорещ и слушащ постоянно се разменят, а репликите на участниците са обединени от обща тема.

► **Езиковите особености** на разговорния стил са:

▷ **фонетични**

- изпускане на звукове при произнасянето на някои думи в потока на речта, напр. *това* → *тва*, *нашата* → *нашта*, *четири* → *четри*, *ще* → *ше* и др.);
- изпадане на цели срички, напр. *какво* → *кво*, *защо* → *що* и др.;
- твърдо произнасяне на глаголни окончания или членни морфеми под влияние на някои диалектни говори, напр.

мисля → *мисла*, *говоря* → *говора*, *лекаря* → *лекара* и др.;

произнасяне на гласния звук е като и под влияние на някои диалектни говори, напр. *недей* → *нидей*, *здравейте* → *здравейти* и др.

лексикални

употреба на местоименни форми поради това, че предметите, за които се говори, са видими за участниците в общуването;

употреба на експресивни думи – такива, чрез които пряко се изразяват отношение и оценка, напр. *страхотно*, *чудесно*, *симпатяга*, *сладур*, *мърльо* и т.н.;

употреба на диалектни и жаргонни думи и изрази, напр. *чепици* вместо *обувки*, *готино* вместо *хубаво* и т.н.;

употреба на фразеологизми, напр. *от игла до конец*, *от дъжд на вятър*, *стои зад гърба*, *след дъжд качулка* и т.н.

морфологични

преносна употреба на глаголни времена – сегашно със значение на минало и бъдеще време, напр. *Вчера пътувам във влака и виждам...* *вм. Вчера пътувах във влака и видях...*; *Утре заминавам на море* *вм. Утре ще замина на море* и др.;

използване на обръщения;

отсъствие на деепричастия, напр. *говорейки*, *пишейки*, *пътувайки* и др.;

употреба на прилагателни имена вместо съществителни имена, напр. *Днес имаме български* *вм. Днес имаме български език*;

засилена употреба на междуметия и частици, напр. *Еее, колко е хубаво!*; *Ехааа, толкова се радвам!* и т.н.

синтактични

употреба предимно на прости и сложни съчинени изречения;

- употреба на незавършени и непълни изречения, напр. *Мила дай ми тази... Повече отива на роклята;*
 - употреба на въпросителни и възклицателни изречения;
 - употреба на реторични въпроси, напр. *Абе аз колко пъти да ви казвам да не вдигате шум!;*
 - засилена употреба на обръщения и повторения;
 - поставяне на ключови за смисъла думи и изрази на първо място, напр. *На Сашо телефона знаеш ли го?*
- За разговорната реч са характерни и някои неезикови особености, които подпомагат общуването, като мимики, жестове, положение на тялото.

При разговор често използваме различни неезикови средства с цел да засилим ефекта от изказването си. Такива са например жестовете, мимиките, положението на тялото, като всички те също участват в процеса на комуникация и са част от т.нар. **невербална комуникация**. Според учените 65% от разговора се осъществяват чрез невербалната комуникация. Ето тълкуванията на някои от тях:

- Присвиждане на раменете – „Не разбирам“; „Не знам как да отговоря“
- Жест на пръстена – „Всичко е наред!“ – палецът и показалецът образуват кръг
- Жестът на върнатия палец – „Горе главата!“
- Потриване на дланите напред-назад – „Изгарям от нетърпение“
- Потриване на окото – „Не виждам лошите неща“
- Главата е леко наведена и се подпира върху цялата длан – „Колко досадно!“
- Плесване по челото с ръка – „О, не, пак ли!“

Експресивна лексика – включва думи и изрази, чрез които пряко се изразяват отношение и оценка, напр. *прекрасен, страхотен, великолепен, гаден, гнусен* и т.н.

Непълно изречение – изречение, в което дадена дума е изпусната, но се подразбира, напр. *Иван свири на пиано и (Иван) тренира баскетбол. (Иван) следобед ходи на тренировки, а вечер (Иван) (ходи) – на уроци.*

?

1 Разделете се на два екипа и предварително определете жури от петима членове. Нека всеки от екипите да подготви диалог на тема „Времето през есента“, като чрез жребий определите кой от диалозите ще е предназначен за официално и кой – за неофициално общуване. Задачата на журито ще е да отсъди кой от двата екипа се е справил по-добре, като обоснове оценката си чрез наблюдения върху езиковите средства, използвани в двата диалога.

2 Разпределете се по двойки и подгответе диалози по посочените по-долу теми. Нека всеки сам избере своята роля.

Подготовка за празничната трапеза за Коледа

Уговаряне за посещение на концерт на популярна звезда

Разговор в междучасието за предстоящата класна работа по математика

След представянето на диалозите обсъдете кое е общото и кое – различното, в диалозите.

3 Прочетете откъса от разказа „Съседи“ на Чудомир и докажете чрез примери, че в художествения текст репликите на героите носят бележите на разговорния стил. Обяснете с каква цел е направен този избор.

– Ганоо! Гано мари! Какво ми се види омърлушен петелът ви от някое време насам? Гледам го и не ми хваща очи! Едно-то му крило все увисва надолу и по гребена му бели петна се

явили. Да не би някоя болест да го е пипнала!

– Ами! Нищо му няма, батко, Събчо. Яде като разпран и по цял ден гони кокошките из двора. Вратовете им оскубал, поразникът, и напълнил е двора с перушина. Няма да му е нищо. Тъй ти се види тебе.

– Не познаваш, комшиюке, не познаваш. Мене питай ти за това! Нали ги въдих едно време? С агронома съм се съветвал, книжки съм чел по кокошките работи и ти казвам пак — болен ти е пепелът; ама вземи, че го отдели от кокошките и тях да не зарази.

– Ами! Това ми е работата сега, за него да мисля! Ако пукне, да пукне. Какво да му правя! Ами мене ако питаш, нищо му не е.

– Аз ти казвам като комшия, пък ти прави, каквото щеш. Ще видиш, че няма да се мине много, ще се умърлуши още повече, ще почнат да му падат перата и ще умре. Тя е една невярна болест. Патил съм от нея, че знам. Седем ярки и две петлети ми изтръшка една година.

– Опустял пуст! Ако умре — да умре! Няма да му вържа душата в кърпа я! Аз, сама жена, съм се залисала какво да правя от пуста работа, че и за него да мисля сега!

Из „Съседи“, Чудомир

4 Прочетете откъса от проект на сценарий за филм и характеризирайте двамата герои въз основа на речевото им поведение. Опишете жестове, които вероятно биха използвали, и обяснете какво биха изразявали.

Влезте в ролята на сценаристи и предложете варианти за дописване на сцената.

Сцена XXVIII

В ДВОРА НА УЧИЛИЩЕТО, 7:00 Ч. СУТРИНТА,
СРЕДАТА НА М. ЮНИ

*Венета с наведена глава влиза в двора на училището.
Митко е вгълбен в дисплея на телефона си, но я вижда
и я посреща усмихнат.*

Митко: Оооооо, не сме се събудили нещо или просто не сме на кеф?

Венета: И двете.

Мумко: Аре по-ведро бе, бейби. Остават две седмици и животът започва. Не е ли яко?

Венета: Да бе, да, ама до ваканцията нашите вкъщи ми спрехнаха всекидневен маршрут – от нас до училище и обратно. Никво излизане, никви кафета... Пак се скарахме снощи. Класната се обадила на майка ми и казала за двойката по английски... „Толкова ли си заета, че нямаш време да учиш...“, ми вика. Уф, карай. Все намусени, все недоволни... Покрай тях и аз се сдухах.

Мумко: ОМГ. И наште са същите. Споко. Видя ли снощи кво качи във фейса Цуца?

ХУДОЖЕСТВЕН СТИЛ

- Художественият текст изгражда **роген от въображението на писателя свят**, който и прилича, и се отличава от реалния свят.
- Езикът в художествените текстове се отличава със **специфична употреба на езиковите средства**, чрез която се постига образност.

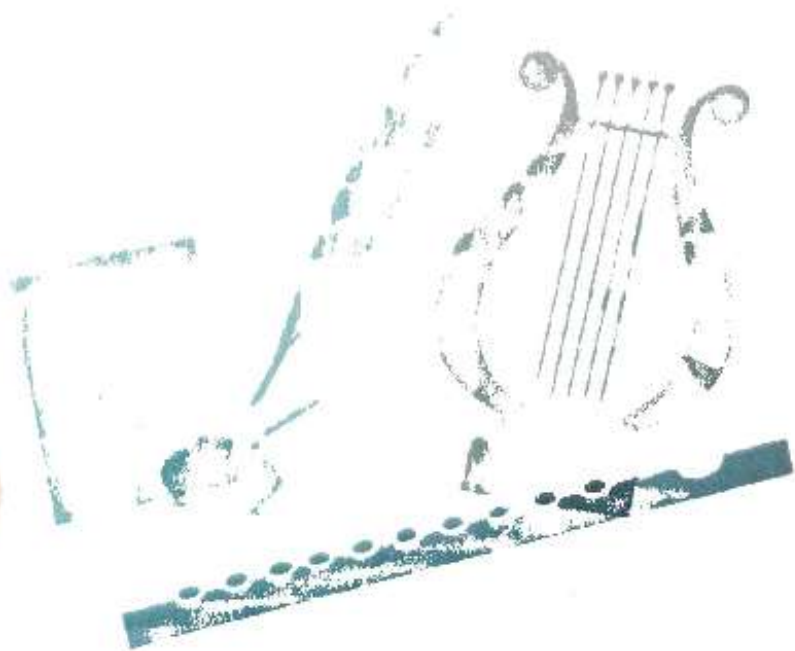

- **Стилът на художествената литература се нарича художествен стил.** Определението *художествен* показва, че този стил е присъщ за произведенията на изкуството и в частност за произведенията на художествената литература.
- Основната цел на текстовете в художествен стил е **да въздействат върху читателя**, да предизвикват емоции, да утвърждават авторовите представи за красиво и грозно, за добро и зло.
- Сферата на речева дейност, в която се пораждат текстовете на художествената литература, се нарича **естетическа сфера**.
- Тъй като ситуациите, представени в творбите на художествената литература, често приличат на ситуации от реалния живот, в художествените текстове се откриват **езикови средства, присъщи за общуването в другите сфери** – битовата, научната, медийната, деловата.
- Художественият стил се характеризира със **следните особености**:

- ▷ **единство на общуването** между автора и читателя, което се осъществява чрез възприемането на художествения текст и естетическото въздействие;
- ▷ използване на специфични езикови изразни средства, чрез които се поражда **образност**;
- ▷ наличие на система от художествени образи, чрез които се изгражда **въображаем свят**;
- ▷ **изява на творческата индивидуалност** на автора.

▷ Произведенията на художествената литература се групират в **три литературни рода** – **епос**, **лирика** и **драма**, а разновидностите им в рамките на всеки отделен литературен род се наричат **жанрове**. Отношението между литературните родове и жанрове може да се представи така:

Литературен род	Жанрове
Епос	разказ, повест, новела, роман и др.
Лирика	ода, балада, елегия, сонет и др.
Драма	драма, трагедия, комедия и др.

► **Езикови особености на художествения стил:**

► **Фонетични:**

- чрез тях се постига **ритъм** – равномерно редуване на ударени и неударени срички в поезията;
- чрез тях се постига **рима** – съзвучие на думите в края на два или повече стиха.

► **Лексикални:**

- използва се **цялото лексикално богатство на езика** – и неутрална, и експресивна лексика;
- срещат се **думи с ограничена употреба** – поетична лексика (*блян, разлъка, нозе* и др.);
- използват се думи както с **пряко**, така и с **преносно значение**;
- употребяват се **фразеологични словосъчетания**.

► **Морфологични:**

- използват се всички части на речта;
- използват се всички глаголни времена и наклонения;
- използват се умалителни форми.

► **Синтактични:**

- съвместна употреба на различни видове изречения по цел на общуването и по състав;
- употреба на повторени части от изречения и на цели изречения;
- употреба на реторични обръщения, въпроси и възклицания.

► **Специфичните езикови средства в художествените текстове може да се представят така:**

► **Тропи** – думи и словосъчетания, чрез които се постига **образност на речта**.

- **Метафора** – назоваване на нещо с думата за друго нещо въз основа на прилика между двете. Метафори може да са и

прилагателните имена, и съществителните имена, и глаголите, и наречията.

Примери: *златни* (вместо жълти) *ниви*, *желязна* (вместо силна) *ръка*, *славеев* (вместо хубав) *глас*, *гървен* философ (вместо унатлив човек), *зелена* (вместо ранна, свежа) *младост*, *спи* (вместо не помръдва) *езерото*, *гърмят* (вместо изглеждат зловещо, заплашително) *окови*, *ти си моето слънце* (вместо живот, най-ценно нещо)

Епитет – художествено определен признак на нещо; използва се за подсилване на образността. Много от епитетите са и метафори – метафорични епитети.

Примери: *юнашка майка*, *тиха усмивка*, *бял Дунав*, *мъжко сърце*, *тихият пролетен дъжд*, *светла вяра*, *Витоша е тъй загадъчна и нежна*, *орис вечна*, *зла*

Сравнение – съпоставяне на нещо с друго нещо; употребява се най-често в изрази с *като*, *сякаш*, *както* или с *тире*, което замества липсващата дума *като*.

Примери: *идат като тигри*, *бягат като овци*; *гласът ми да премине тихо като през пустиня*; *изсъска като змия*; *протегна като гургуличка бялата си шийка*; *мома – ясно слънце*, *очите – ясни звезди*; *всяко гърво меч е*, *всеки камък – бомба*; *бяло зайче – топка снежна сякаш*

Метонимия – назоваване на нещо с думата за друго нещо въз основа на вътрешна връзка между тях, напр.: едното е част от другото; едното е място, където се намира другото; едното е материал, от който е направено другото.

Примери: *от люлка до гроб* (вместо от раждането до смъртта); *върхът отговори с други вик* (вместо опълченците отговориха), *каквото сабя покаже* (вместо каквото съдбата отрече); *желязото срещат с железни си гърди* (вместо щиковете посрещат с телата си)

Синекдоха – вид метонимия; назоваване на нещо с думата за отделна негова част или обратното.

Примери: *бащино огнище* (вместо родина), *родна стража* (вместо роден дом)

- **Символ** – образ, който насочва към някаква сфера от живота или към абстрактна идея

Примери: *буря* (най-често е символ на разрушение, но и на пречистване от злото), *пролет* (символ на новото начало), *утро* (символ на надеждата и новото начало); цветовете символизируют (бялото обичайно е символ на чистотата; черното обичайно е символ на смъртта)

- **Хипербола** – преувеличаване на размери, качества и действия.

Примери: *студ, гърво и камък се пука; цял век далече са от мене; див чутовен връх, покрит с бели кости и със кървав мъх*

- **Литота** – противоположна е на хиперболата; силно умаливане на размери, качества и действия с цел привидно омаловажаване, отричане или принизяване на нещо

Примери: *малечко-палечко; ти не си лишен от дарбица книжовна; дребна душица*

- **Ирония** – начин на изразяване, при който се има предвид обратното на буквално изразения смисъл, като по този начин се постига осмиване.

Примери: *Е, много умно, няма що!* (в случай че говорещият изразява подигравка и отрицателна оценка към казаното)

- **Оксиморон** – съчетание, включващо думи, които взаимно се изключват по смисъл

Примери: *жив труп, умен глупак, стар младеж*

- ▷ **Фигури на речта** – специфични по своята постройка изрази, чрез които се открояват, усилват вложени в текста чувства, мисли, оценки.

Инверсия – променен обичаен словоред в изречението

Примери: *либе хубаво, език свещен, смърт юнашка*

Реторичен въпрос – въпрос, който съдържа същевременно и отговор.

Примери: *Кой не знай Чавдар войвода?, Език прекрасен, кой те не руга?*

Реторично възклицание – израз на душевно състояние или лично отношение под формата на възклицание

Примери: *О, Шипка!*

Реторично обръщение – фигура, чрез която творецът се обръща към въобразяем читател, неодушевен предмет или абстрактно понятие, които не могат да участват в диалог

Примери: *На теб, Българийо свещена, покланям песни си сега...*

Обръщение – укор, заповед, обвинение и гр. към герой или към читателите с цел изразяване на емоционално отношение, като се използват звателни форми на имената и глаголни форми за второ лице

Примери: *сбогом, снизходителний читателю; благодаря ви, братя мили, за честта*

Възклицание – израз на възторг, дълбоко възмущение, гняв, страдание, състрадание, изненада; предава се чрез интонация, междуметие, обръщение.

Примери: *Обичам те, мое мило Отечество; Ах, мале, майко юнашка; Ох, знай, знай – ти плачеш, майко...*

Паралелизъм - съпоставяне на два образа или два синтактично еднакви изрази:

– **образен паралелизъм** – два образа, които имат нещо общо помежду си;

Примери: *черней горо, черней сестро*

- **синтактичен паралелизъм** – еднакви синтактични изрази.
Примери: *аз ще взема черния ти срам; аз ще те обриша от калта; аз хулниците твои ще накажа*
- **Повторение** – повтаряне на звукове, думи, изрази, словосъчетания.
Примери: *бяло ми месо по скали / по скали и по орляци; че станах ази хайдутин, / хайдутин, майко, бунтовник*
- **Анафора** – повторение на едни и същи думи или словосъчетания в началото на няколко последователни стиха или строфи
Примери: *език свещен..., език прекрасен...; жив и здрав..., жив и здрав*
- **Етимологическа фигура** – израз, включващ думи с един и същи корен
Примери: *черни чернеят, думи издумал, кълни проклинай*
- **Градиация** – постепенно усилване или отслабване на чувството, постигнато чрез изброяване на еднородни части (или изречения) или чрез повторение на думи, словосъчетания, изречения (низходяща и възходяща).
Примери: *пеят, подскочат, смеят се; стъпчи го, прегازی го, убий го; не сещат ни жегата, ни жаждата, ни труда*

Естетика – 1. Наука за изкуството, за същността и формите на прекрасното в художественото творчество, природата и живота. 2. Система от възгледи за изкуството. 3. Критика, художественост.

Етика – 1. Учение за морала, за неговото развитие, принципи и норми. 2. Съвкупност от норми и правила на поведение; морал.

Текстовете по-долу са групирани по дъва. Прочетете ги и изпълнете задачите след тях.

Текст А1

Изгониха ни – бяхме невъзможни.
Смехът ни бе решил да ни е враг –
избухна между тестовите сложни,
разрошен и подкупващ. Даже как

завързваше добрите химикалки
с невидими конци, вълнуващ, син
и смеехме се просто неразбрали,
че не е логка синият ни чин,

че и часовникът не е палячо
със смешен нос – голямата стрелка.
И чакахме звънеца ни – тръбача
(сами си го нарекохме така).

Но строгият учител не усети
красивото на пъстрия ни смях,
приел ни в своята алена планета,
далеч от всякаква тъга и страх.

Изгони ни – ний бяхме невъзможни.
Но в дните, в тебеширен прах,
в контролните, объркани и сложни,
аз пазя спомена за този смях!

„Изгонени от час“, Петя Дубарова

Текст А2

Дежурният извика: „Клас, стани!“, и всички станаха. На вратата се появи внушителната фигура на учителя с дневника в едната ръка и пособията по геометрия в другата. Застана до вратата и погледът му зашари по редиците. Гробна тишина! Всички стояха като войници.

– Благодаря ви, седнете!

Той никога не поздравяваше по друг начин и не караше учениците да го поздравяват хорово. Само оглеждаше бавно редиците, заслушан в тишината на класа, и после им благодареше. Другарят Русев седна зад катедрата и си извади тефтерчето. Щеше да изпитва. Точно такива бяха сведенията от другите класове: „Триъгълника изпитва, както той си знае – трима души на дъската, да решават задачи, и един – устно, за да не скучаят останалите“. Досьо, Живко и Патри се спогледаха. Значи всичко е наред. Преди часа бяха решили, че щом изпитва, няма защо да предупреждават, че са без домашни.

Но другарят Русев затвори тефтерчето си, стана и тръгна между редиците.

– Извадете си домашните! – каза той.

Тримата отново се спогледаха. За съжаление, нямаше вече как да станат и кажат, че са без домашни. Ако го бяха направили в началото...

Всички си бяха извадили тетрадките, само тримата продължаваха да търсят в чантите си и да се чудят какво му има днес на Русев, че постъпва така изненадващо и подло.

– Излезте на дъската! – каза им той, като мина край тях. – Все едно, колкото и да ровите, тетрадките си няма да намерите. И да ги намерите, страниците, на които трябва да бъдат домашните ви, са празни.

Тримата излязоха на дъската. Нито класът, нито те знаеха какво ще последва. Патри трескаво ровеше в мозъка си, за да измъкне оттам някоя що-годе приемлива лъжа. Живко реши да твърди, че е искал да си признае за домашното, но забравил, а Досьо смяташе да мълчи, нито дума да не каже, да се държи като истински герой пред лицето на врага.

– Няма да ви питам защо сте без домашни! – каза учителят. – Няма да ви питам, за да не затънете в нови лъжи. Ако не бях извадил тефтерчето си, щяхте да вдигнете ръка и да предупредите, че домашни нямате. Но като видяхте, че ще изпитвам, успокоихте се. „Измамихме го Триъгълника!“

Тримата не смееха да го погледнат.

– Този път излъгахте себе си! – продължи учителят. – А можехте и мен да излъжете! И утре някой друг, и трети, и

ствърти! С измама са отваряни врати, сърца са отваряни
с измама и са били ограбвани, цели царства са били повалени.
Почва се с малко. С всяка измама придобивате нещо времен-
но и загубвате нещо завинаги. Разбирате ли, загубвате нещо
от себе си, от сърцата си!

Сега той стоеше с гръб към класа и с лице към тях. Гле-
ше ги в очите, мъчеше се да проникне дълбоко в тях и да
внуши някои истини. Не им се сърдеше – и на него като
ученик се беше случвало да не си напише домашното и да се
опита да скрие това. Той само използваше повода, за да им
предаде урок, много по-важен от всички уроци по геометрия.
Не смяташе, че с няколко приказки ще оправи всичко, но ис-
таше да ги накара да се замислят. Важното е да посееш, пък
али ще поникне, зависи не само от семето, а и от почвата.

– Сега излезте на двора! – каза математикът. – Забележ-
те, няма да ви пиша. И не ви гоня, изпращам ви само навън. За
да помислите!

Из „Задача с много неизвестни“, Братя Мормарев

Текст Б1

Тръгна си от тук лятото горещо,
но остави пак следи във нас.
А една вълна дълго ще ни търси,
за да ни нашепне почти без глас:

„Защо оставихте да стене самотното море
и то ме прати, за да ви намеря.
Защото този бряг е пуст и няма го смеха,
със който се прегръдахме довчера“.

Още си е там пясъчният замък,
който вятърът не разруши.
Може би сега, скрит зад някой камък,
чака да разтвори за нас врати.

„Защо оставихте да стене самотното море? –
с крила написа тръгващото ято. –

Без вас какво е този бряг и синьото небе,
без вашата любов какво е лято?"

Връщай се при нас, мило наше лято,
огън върху пясъка да накладем.
Връщай се при нас, мило наше лято,
слънце във косите си да заплетем.

„Къди си, лято“, Михаил Белчев

Текст Б2

Дърветата в стария парк край реката пожълтяха, въздухът стана студен и бистър, в него се прокрадваше тънък мирис на дим. Алеите бяха затрупани с листа, върху тях се стъпваше меко и безшумно. По главната улица продаваха печени кестени. Ароматът им се смесваше с мириса на влажни листа и хората внезапно разбираха, че лятото си е отишло.

Небето още беше синьо, без нито едно облаче, по реката пак имаше голямо движение, но отсрещните гори пламтяха в тъмночервени пламъци, птиците летяха високо над тях, отиваха на юг. Нито една не се излъга и не се спусна ниско, до самите гървета, както правеха през лятото.

Дните ми минаваха в очакване. Бях недоволен, от това, което правех, мъчех се нещо да променя, да намеря друга посока.

[...] Отчетливо разбихах, че онова лято отдавна е отминало, студено е вече морето и цветът му е друг и нашите скали са залети от белезникавите грамади, че улиците на градчето са пусли и никой не чака на ъгъла, а лилиите, нощните лилии, отдавна са прецъфтели и са отишли в тъмната вода...

Из „Дива патица между гърветата“, Станислав Стратиев

Текст В1

...А уж бях майстор в занаята –
поне във този занаят –
с глето и с чук като ваятел
от злата глина на словата
добър извайвах този свят.

Не че си нямах свят край мен, но
като го гледах, тънех в срам:
ужасно, зло, несъвършено
творение!... Та непременно
по-друг мечтах да го създам.

Какъвто в книгите го пише,
какъвто всъщност той не е –
свят, но какъвто се въздиша;
щастлив, добър, красив, възвишен.
Утопия – не битие.

Из „Поет“, Дамян Дамянов

Текст В2

Да бъдеш Колумб
всеки миг от живота си.
Да откриваш земи и звезди,
да откриваш пространства и хора.
В сърцето си малко да сложиш
големия свят
и далечните пътища.
Да търсиш
и все недоволен да бъдеш,
да имаш,
но все към незнайни земи
да отплуваш.

Колумб остани
до последния миг на живота си.
И смъртта си гори
открий като свят непознат,
като нова земя посрещни я,
неоткрита от теб досега.

„Поет“, Веселин Ханчев

1 Разделете се на групи. Нека всяка група избере една от трите двойки текстове. Работете екипно. Сравнете и анализирайте текстовете, като за всеки от тях:

- изразите непосредствените си впечатления след прочитането му;
- определите предмета и целта на общуването;
- определите жанра;
- разтълкувайте вложените в него идеи и внушения;
- по какво прилича и по какво се различава от другия текст.

2 За един от текстовете по избор запишете:

- кои са елементите на комуникативната ситуация, в която е възникнал;
- какви езиковите особености се наблюдават в него;
- кои художествени образи изграждат образната система в него;
- кои изразни средства пораждат образност.

3 Съставете теза по една от следните теми:

Границите на свободата в учебния час
Лятото на човешкия живот
Мисията на поета

Организирайте конкурс в две категории – за създаване на стихотворение и за създаване на разказ. Изберете едно от предложените начални изречения:

- за създаване на разказ: *Вече трети ден подред е събота...;*
Трябваше да открие пътя...;
- за създаване на стихотворение: *Ще намеря път към звездите...;*
Една мечта почука на вратата...;

ПУБЛИЧНО ИЗКАЗВАНЕ ПО МОРАЛЕН ПРОБЛЕМ

► Тема на **публичното изказване** – значима за общността от хора, за които е предназначено изказването. Темата може да е свързана с:

- морален проблем, който е значим за общността;
- актуално политическо събитие;
- обществено значим проблем;
- тържествен момент от живота на дадена общност;
- проблем, засягащ интересите на професионална общност;
- честване на паметна дата от историята и т.н.

► Участници в речевата ситуация при публична реч:

- ▷ говорещ – този, който произнася публичната реч;
- ▷ слушащи – множество хора, представляващи аудиторията, към която е отправено публичното изказване.

► При произнасянето на публична реч говорещият трябва да прецени с оглед на аудиторията и избраната тема:

- ▷ как ще построи своето публично изказване и какви езикови средства ще подбере, за да въздейства върху аудиторията по желан от него начин;
- ▷ какви ще бъдат облеклото му и другите детайли от външността му;
- ▷ каква ще бъде интонацията му;
- ▷ какви ще бъдат позата, жестовете и мимиките му.

► По своята същност публичното изказване най-често е аргументативен текст, в който трябва да са налице:

- ▷ тема, към която говорещият се придържа от началото до края на своята реч;
- ▷ теза – основно твърдение по темата, което изразява на позицията на говорещия. Често тезата в публичното изказване се представя в няколко различни аспекта – подтези.
- ▷ аргументи – доказателства към всяка от подтезите, разгърнати в ясна логически мотивирана последователност.

► Композицията на публичното изказване трябва да следва изискванията към всеки предварително обмислен текст, макар че добрите оратори умеят да създават впечатлението, че говорят импровизирано, без да са се готвили специално за своето изказване. Композиционните части на публичното изказване съвпадат с тези на текстовете от аргументативен тип и най-често се изграждат по следния модел:

- ▷ въвеждаща част – служи да бъде представена темата, по която ще се говори;
- ▷ същинска част – включва тезата, отделните подтези и аргументите към тях;
- ▷ заключителна част – съдържа смислово повторение на тезата, която вече е била доказана, в по-обобщен вид. Обикновено включва и оценка за значимостта на разглежданата тема.

Разбира се, говорещият е свободен да избере и друг тип композиционна постройка, при който най-напред да въведе темата и последователно да разгърне аргументацията си по отделните подтези, а едва в заключителната част на своето изказване да формулира тезата си по разглежданата тема.

► Публичното изказване може да постигне ефект върху аудиторията не само ако е добре построено и ако тезата и аргументацията в него са убедителни, но и ако говорещият съобрази езиковия си изказ с конкретната ситуация на общуването.

► Въздействащото слово се отличава с употребата на:

▷ оценъчни думи и изрази, чрез които говорещият назовава нещата, за които говори. Най-често това са експресивни (от експресия – изразяване) думи и изрази. За разлика от неутралните думи и изрази експресивните думи и изрази не само назовават, а и изразяват отношение. Много често те са метафори. Чрез експресивни думи може да се изразят възхищение, ирония, пренебрежение, гняв, отвращение и т.н. Сравни:

Неутрални думи и изрази	Експресивни думи и изрази
<i>известен изпълнител примирен и покорен човек скъпи автомобили учудва се високопоставен чиновник</i>	<i>звезда (кралят на музиката) мижитурка, човечец лъскави автомобили пули се, падат му очите големец, едра риба</i>

▷ реторични въпроси, чрез които се постига по-голяма убедителност на дадено твърдение: *Кой ще посмее да каже истината в очите им; Ще позволим ли да се тровят въздухът и водата; Има ли някой, който да не знае истината;*

- ▷ вметнати думи и изрази, чрез които говорещият пряко изразява отношението си към това, за което говори: За огромна радост, ...; За съжаление, ...;
- ▷ изрази, чрез които се постига ирония и чрез които говорещият най-често привидно утвърждава нещо, но всъщност изразява силно негативно отношение към него. Често подобни иронични думи и изрази се поставят в кавички;
- ▷ междуметия, чрез които се изразяват чувства: Ооо, ...; Хей, ...; Ужас!; Ах! и т.н.
- Публичното изказване постига търсеното въздействие върху аудиторията и ако говорещият съобрази какво да бъде неговото облекло за публичното му представяне.
Важно е облеклото да не иззема функциите на словото и да не привлича вниманието прекалено много. Не е добре аудиторията да бъде провокирана да изследва емблемите на различни модни брандове, вместо да слуша това, което говорещият отправя като послание чрез своето изказване.
- За успеха на публичното изказване допринася и владееенето на „езика“ на тялото. В голяма степен поведението на говорещия по време на изказването зависи от неговия temperament, но е важно, докато говори, той да преодолее естествено си притеснение и да се стреми да контролира жестовете и мимиките си.

+

- При публични изказвания, които съпътстват тържествени церемонии, каквато е връчването на дипломи, представителите на академичното ръководство, които държат реч, са облечени в тоги. Тогата е върхна греха, носена от хората в римско време, а днес се е превърнала в атрибут на академизма.
- Според учени психолози въздействието на едно публично изказване най-много зависи от доброто владееене на езика на тялото – стойка, мимики, жестове, и от тембъра на гласа

на оратора и интонацията му. Едва около 7% от въздействието му се постига по словесен път.

- ▷ Ако говорещият представя своето изказване сигнал, трябва да е изправен, като торсът е леко наклонен напред, а ръцете са подпрени на масата пред него. Краката трябва да са прибрани един до друг, а не кръстосани или на разстояние един от друг. Докато говори, ораторът не бива да се движи постоянно. Ръцете трябва да се виждат от публиката и да бъдат с леко отворени пръсти на масата или опрени длан в длан, а не кръстосани.
- ▷ Ако говорещият е прав, трябва да стои с прибрани крака и със спокойно отпуснати до тялото ръце. Жестовете, които прави, трябва да са умерени и не много чести. Прекалено активното жестикулиране създава впечатление за словесна безпомощност и уморява публиката.
- ▷ За въздействието на публичното изказване важни са и адекватният лицеизраз на говорещия и контактът, който той осъществява с публиката чрез очите си. Най-успешни са онези оратори, които владеят аудиторията си с поглед и проявяват чувство за мярка, като не прекаляват с гримасите по време на своето изказване.

Прочетете текста и изпълнете задачите след него.

Да бъдеш или да имаш?

Да бъдеш или да имаш – една нестандартно формулирана дилема, която за съвременния човек изглежда по-актуална от вечния Хамлетов въпрос „Да бъдеш или не“. Дилемата да бъдеш или да имаш, можем да разглеждаме и като житейска философия, която обединява на пръв поглед несъвместими понятия. По-естествени и на пръв поглед по-логични може би ще изглеждат въпросите „Да бъдеш или да не бъдеш?“ и „Да имаш или да нямаш?“.

В контекста на нашето време обаче въпросът да бъдеш или да имаш, има своето актуално основание. Немалко хора днес си мислят, че най-важното е да се нахраниш и облечеш. Парите и вещите са се превърнали в основен критерий за оценка на личността. Нашият съвременник цъка и се пули пред лъскавите лимузини, карани от мъже с дебели вратове. Печално е, че във възклицанието „Евала!“ мнозина влагат и възхищение, и завист, и страхопочитание към едва ли не свръхестествените постижения на хората с много пари. Очите им светят с неподправена искреност. Ужас! За съжаление, тези хора не могат да се сравнят с циника, описан в афоризма на писателя Оскар Уайлд като човек, който знае цената на всичко, но не познава ценностите. Те съвсем искрено приемат за велики материалните постижения на „великите“ си съграждани.

В наши дни имането като свръхценност роди простотията и бездуховността, обезкултуряването. Ако в началото на деветдесетте години на миналия век писателят Йордан Радичков опирилич простотията на човек с гървеница върху елегантния си костюм, днес простотията се е превърнала във войнстваща сила. За мнозина от днешните мачовци са достатъчни „културните завоевания“ от кисненето по кафенетата и цъкането след нежната половина от пешеходстващото човечество до гледането на филми, в които словото свежда до „По дяволите!“, „Шибаняк!“ и „Задник!“, но за сметка на това ушите ти заглъхват от тътена на безспирна стрелба. За съвременната кифла пък са достатъчни сапунките, в които слугините патетично обсъждат избилата тази сутрин на носа на господарката пъпка, с извинение! Ах!...

В общество като нашето дилемата да бъдеш или да имаш, за съжаление, по-често намира еднозначен отговор. Простотията дава тон на масовата култура. Тя безпардонно определя насоката на ценностите: „Джобовите пълни с кинти и бонбони, тая вечер е купон за фараони...“, или: „...за баровеца съм родена / на пръста си ще го въртя – / да ми дава пари, да ми купи кола...“. В такова общество, което се весели с подобни текстове, малкият принц на Екзюпери би имал по-малко шансове да намери сродна душа, отколкото в пустинята. Кой би му нарисувал една овца, за да не се чувства самотен? Много от малките принцове и принцеси у нас мечтаят да станат като героите от чалга хитовете...

Питам се какво наследство ще оставим ние. Ще оставим ли едно огромно безразличие към познанието? Нашият народ е създал духовни съкровища, съхранени въпреки сложните перипетии на сложната му съдба. Ще ги оставим ли да прашасат пред вирнатите ни и ужасно претенциозни носове?

Дилемата да бъдеш или да имаш, изобщо не трябва да съществува. Да бъдеш, означава да имаш много повече от онова, което е обикновеното ъмане. Не съм привърженик на абсолютния аскетизъм. Вярвам в истинността на народната мъдрост „Прекален светец и богу не е граз“. Нека имаме толкова, колкото ни е нужно, за да живеем нормално. Но нека бъдем всеки ден повече и повече. Да бъдеш, означава да си щастлив. Древните са определили това състояние като кратък миг между две вечности. Прави са били. А ние унищожаваме краткия си като миг живот в гонитба на съмнителни ценности, в които роби се превръщаме. И забравяме, че това, което никой не може да ни отнеме, е духовното удоволствие от слушането на хубава музика или четенето на книги, които ни пренасят в други светове. Музиката на Бетовен ще пребъде независимо от това, че е агресивно изтласкана от „хитове“ със съмнителна художествена стойност.

И така: въпросът да имаш или да бъдеш, трябва да се уточни. Изразите „да имаш“ и „да бъдеш“ в определени контексти стават синоними. Ти може „да имаш“ добър приятел, големи успехи и т.н. Може „да бъдеш“ много богат и всевластен. Така че „ъмането“ и „бъденето“ са обвързани с това какви ценности изповядваш.

Александър Костов, ученик

?

- 1** Направете подробен план на публичното изказване.
- 2** Определете коя е основната теза на автора; кои са подтезите, които я конкретизират; какви аргументи привежда авторът.
- 3** Запишете експресивни думи и изрази от текста, чрез които са изразени отношение и оценка.
- 4** Запишете реторичните въпроси, употребени в текста, и обяснете употребата им.
- 5** В текста са употребени междуметия. Открийте ги и обяснете употребата им.
- 6** Открийте и запишете изразите, чрез които авторът на текста изразява ирония.
- 7** Изберете една от темите по-долу и подгответе свои публични изказвания. Организирайте състезание по красноречие:
 - уточнете регламента на състезанието;
 - изберете жури, което ще оценява изказванията;
 - уточнете времето и мястото на провеждане на състезанието;
 - обмислете каква ще бъде публиката на състезанието, и подгответе информационно табло и персонални покани за официалните гости.

Човек вижда толкова, колкото знае
 Цената на компромиса по пътя към успеха
 Моето послание към бъдещите хора
 Ако можех да върна времето назад
 Училището на бъдещето
 Пътуването към щастието

ЕСЕТО КАТО ВИД АРГУМЕНТАТИВЕН ТЕКСТ. ЕСЕ ПО МОРАЛЕН ПРОБЛЕМ

► **Отговорът на житейски въпрос** е текст, в който се изразява лично мнение и се развиват доказателства, които да утвърдят това мнение. Доказателствата може да бъдат от различни области на живота.

► Отговорът на житейски въпрос съдържа:

- ▷ **теза**, изградена от едно или повече твърдения по поставената тема;
- ▷ **доказателства (аргументи)** за всяко твърдение, които включват разсъждения, примери от живота и изводи, произтичащи от доказателствата.

► **Есето** е вид аргументативен текст, в който пишещият:

- ▷ **изразява мнението** си по зададен проблем;
- ▷ **представя различни аспекти** на темата;
- ▷ **привежда доказателства в подкрепа на изразеното мнение**, основани на личния житейски опит или на впечатления от опита на други хора, както и на идеи, вложени в различни произведения на изкуството – книги, филми, театрални постановки.

► **Есето като аргументативен текст съдържа:**

- ▷ ясно обособени **композиционни части**: *уводна част, същинска част, заключителна част*;
- ▷ задължителни **структурни елементи**, които изграждат смисъла: *тема, теза и аргументи*.

► Отношението между композиционните части и структурните елементи, които изграждат съдържанието на есе то, може да се представи така:

Композиционни части	Структурни елементи
Уводна част	Съдържа темата на текста, която се въвежда чрез кратко тълкуване на ключовите думи от заглавието. Може да се изрази личната оценка на пишещия за тази тема – за нейната значимост, за актуалността и и т.н.
Същинска част	Съдържа: ■ теза – основно положение, твърдение, което трябва да се докаже. В зависимост от темата пишещият може да подсили своята теза, като включи в същинската част и антитеза – противоположно на тезата твърдение. ■ аргументи – доказателства, чрез които се обосновава тезата. Доказателствата се изграждат от: – разсъждения на пишещия; – примери – от художествената литература или свързани с творби на другите изкуства – напр. кино, театър, музика; с научни факти, с факти от обществения живот и т.н. Ако е формулирана антитеза, трябва да се развият и контрааргументи, които да подсилят основната идея на пишещия. ■ изводи, произтичащи от разсъжденията и примерите.
Заклучителна част	Формулира се становище с ясно заявена лична позиция – най-често то е смислово повторение на тезата. Може да се постави въпрос, който препраща към по-нататъшни размисли.

► Есето може да бъде оценено като успешно, ако в него са проявени:

▷ **компетентности за изграждане на аргументативен текст:**

- недвусмислено изразяване на **лична позиция**, провокирана от поставения проблем, поставяне на проблема в актуален контекст и интерпретирането му в различни аспекти;
- използване на **подходящи стилно-езикови средства** за постигане на убедителност и въздействие;
- **теза**, съответстваща на формулирания проблем;
- целенасочена и задълбочена **аргументация**;
- логически ясна **организация на текста**;
- отчетливо открояващи се смислово обвързани **композиционни части**.

▷ **езикови компетентности** – владеене и прилагане на изучените книжовноезикови правила (лексикални, граматични, правописни и пунктуационни).

Прочетете две есета на ученички от 8. клас и изпълнете задачи 2 – 7.

Ако си дал, не си живял напразно

Всеки човек има свой свят. Сам трябва да открие смисъла на живота си и да живее според своята ценностна система. Стойността на живота не се измерва с неговата продължителност, а с това как сме го изживели. Само живот, отдаден на другите, на доброто и красивото, се помни. Такъв живот не е живян напразно, такъв живот е стойностен и достоен.

Колкото добро има в човека, толкова живот има в него. Една арабска мъдрост твърди: „Недостатъкът на щедростта и доброта е техният недостиг“. Човек се ражда от любов, орисан е

да носи любовта в сърцето си и да твори доброто и красивото. Той трябва да живее така, че в неговите действия да има съчетание на морал и красота, да олицетворява Божията доброта, която струи от очите, която искри в усмивката и блика в топлата дума и добрата постъпка. Проявите на добротворство не се свеждат до афоризмите за човека и човечността, а до всекидневните взаимоотношения между хората, когато те са изправени пред избор или да оправдаят името човек, или да го очернят. Само една утешителна дума, само една подадена ръка могат да извършат чудо – да докоснат сърцето на човека, да го направят спокоен, сигурен, щастлив.

Ако ходим с наведени глави, виждаме само земята – твърда, сигурна, но ако вдигнем глава – простор, светлина, небе, неувловими неща. Има и още една посока – навътре в човешката душа. Към нематериалното, духовното. Нали сме личности, а личността има духовност. И като навлизаме по-дълбоко в тая необятна и чудновата „земя“, откриваме приятелството, любовта, обичта, привързаността, верността, благородството на духа, звученето на музиката, мъдростта. Понякога човек трябва да отвори вратата на тялото си и да ги дава... Защото човек е истински, когато дава трошица хляб, искрица огън, част от живота си и никой не разбере, когато е щедър и никой не разбере, когато е добър и никой не разбере.

Никой не може да ни вземе любовта и вярата в хората. Когато всяка надежда е изчезнала, а вярата е избледняла, именно дарените и получени любов и вяра събуждат сетивата за живота...

Желая силно тържеството на любовта, защото непоколебимо вярвам, че тя ще направи хората по-добри, а светът ще стане по-красив и по-истински. Любовта стои по-високо от всички и от всичко. Когато докосваме сърцето на някого, когато приемаме чуждата болка, когато подаваме или поемаме ръка, ние ставаме истински и нашият живот се осмисля, а душите ни ликуват. Любовта е езикът, на който всички могат да говорят и който всички могат да чуят.

Кратък е човешкият живот, колкото миг. Нека обаче направим този миг красив, за да останем, за да оставим следа за да ни има.

Виктория К., 8. клас, Пловдив

Най-важните неща на този свят са онези, които нямат етикет и цена

Топъл пролетен ден. Разхождам се по улиците на нашия град, който е особено красив през този сезон. Погледът ми се спира на цветните витрини, от които ме гледат привлекателни неща, а до тях етикети с цени. Замислям се... Какво е онова нещо, на което не можеш да сложиш етикет? Кое не можеш да си купиш, а трябва да го заслужиш, да го пазиш и да го цениш?

Каква е цената на доброта? Доброта не е накуп, няма цена, не се продава. Добър може да е всеки, дори бездомникът, който няма почти нищо. Доброта не може да се купи с пари, тя е дар, който човек носи в душата и в сърцето си. Тя част от същността на човечеството ли е, или е ценен дар? Според мен доброта е и двете. Не всеки може да бъде богат, красив, известен, но всеки може да е добър. Човек показва добрина, когато го е грижа за другите. Да подадеш ръка, е да покажеш доброта. Тази протегната ръка няма да ти коства пари.

Приятелството... Приятелството е нещо свято. То е едно от малкото безценни и истински неща на тази земя. То е съкровище и този, който го намери и почувства силата му, той е богат и щастлив. Когато човек почувства приятелското рамо, той става по-силен и по-смело следва мечтите си. Истинското приятелство не се измерва с това, кой колко е дал и вложил в него, то е отдаденост, защото не изисква усилие и старание, а искреност. В него егоизмът няма място. Може да се случи така, че животът да раздели приятелите, но трябва в себе си всеки да съхрани добрия спомен за приятеля и да благодари за времето, през което е бил с него.

Истината продават ли я? Онази грозната, жестока, разяждащата... Всеки човек има тайни, крие истини или ги отрича. Но дали всичко може да бъде простено? Може би да, защото реката на лъжите все някога пресъхва и хората успяват да забравят и да си простят взаимно. Всеизвестно е, че колкото пъти човек се опита да надхитри Бога и да излъже дявола, толкова пъти се среща с истината. Тя е онази сила, която освобождава човека от всички окови и ограничения, били те физически, сърдечни или умствени. А мечтите? Дали нашите мечти са най-безценните неща на света? Поне аз така си мисля. Защо-

то мечтата е нещото, което е способно да те тласка винаги напред. Защото мечтата е онази малка истина за всеки от нас, която прави живота ни голям, прави ни не велики и силни завоеватели на света, но навярно ни прави виждащи там, където няма видимост, чакащи там, където нищо не може да се очаква. Там, в света на мечтите, може да се постигне всичко: можеш да станеш най-добрият лекар, можеш да откриеш най-добрия математик в себе си, можеш да сътвориш светове на творчески необятности, на възшебства на душата, можеш да видиш най-красиви неща отвъд хоризонта.

Да, по улиците видях много красиви неща... Вече съм почти до вкъщи, време е да се прибирам, чакат ме уроците за утре.

Маринела Т., 8. клас, Кърджали

- 1** Посочете отделните композиционни части в двете есета.
- 2** Открийте тезите и антитезите в двете есета.
- 3** Посочете как са свързани отделните структурни и композиционни части в двата текста.
- 4** Изберете едно от двете есета и направете план на аргументацията, разгърната в него.
- 5** Успяват ли авторките на двата текста ясно и убедително да защитят своята позиция по поставените теми? Обосновайте отговора си.
- 6** Прочетете предложените теми, изберете една, която ви пада най-много, и напишете есе, като последователно изпълнявате посочените под темите стъпки.

Богатството и бедността не се намират в дома на човека, а в неговата душа

Да се говори много и да се казва много, не е едно и също

*Дрехите не правят човека
Рискът да бъдеш различен*

- Определете кои са ключовите думи в темата, която избрахте, и запишете техни синоними и антоними.
- Запишете думи и изрази, които свързвате по асоциация с ключовите за темата думи.
- Формулирайте теза и я запишете.
- Формулирайте антитеза и я запишете.
- Обмислете аргументи и контрааргументи към формулираната теза и антитеза и ги запишете във вид на план на аргументацията.
- Напишете уводната част на есето.
- Напишете заключителната част на есето. Не забравяйте, че може да включите в нея въпрос, който да препраща към по-нататъшни размисли.
- Напишете есето и го редактирайте с оглед на езиковия изказ и изучените книжовноезикови правила.

ЕЛЕКТРОННО ПИСМО

- **Електронното общуване** се осъществява с помощта на съвременните технологии и средства за комуникация – интернет, мобилни телефони, електронни медии.
- То **протича непряко**, като участниците в него обикновено са на различни места и може да са познати или непознати, да имат еднакви или различни социални роли, да участват в общуването по едно и също време или с дистанция във времето.

Електронната поща, или **имейлът** (съкр. *e-mail* от англ. *electronic mail*, „електронна поща“) е аналог на традиционната поща и е предпочитана интернет услуга. Електронната поща се използва в комуникативна ситуация, в която има двама или повече участници (адресат и адресант), като този, който влиза в ролята на адресант, изпраща текстов файл към един човек или към група хора. Имейлите може да бъдат лични, официални, да имат рекламен характер. От това с каква цел се създават, зависи подборът на езикови средства, чрез които се изгражда текстът.

- **Електронното писмо** се отличава със следните особености:
- ▷ Позволява **бърз пренос и обмен на информация** чрез писмено официално или неофициално общуване *по електронен път*.
- ▷ Съдържа **четири задължителни за попълване полета**:

- **ОТ:** включва електронния адрес на подателя;
- **ДО:** включва електронния адрес на получателя (съществува възможност за добавяне на електронни адреси на повече от един получател);
- **ТЕМА:** формулира се темата на текста (основното, за което се говори);
- **ТЕКСТ:** включва обръщение към получателя, съдържание на съобщението, данни за подателя.

- ▷ Дава възможност към писмото да се прикрепват **прикачени файлове** (снимка, видео, текстов файл, документ и др.).
- ▷ При комуникация чрез електронна поща на български език в темата и текстовата част се използва кирилицата, като се спазват **книжовноезиковите правила**.
- ▷ Спазва се **речевият етикет** в електронното общуване.

► **Електронното писмо се оформя по следния начин:**

- ▷ **Обръщението** към получателя се изписва вляво и се отделя със запетая, като текстът на писмото продължава на нов ред с главна буква. Обикновено между обръщението и текста се оставя един празен ред. Текстът на **писмото се подравнява двустранно**.
- ▷ Текстът на писмото трябва да е **кратък, ясен и конкретен**. Когато е по-дълъг, смисловите части, които го изграждат, се оформят в абзаци.
- ▷ При наличие на **прикачени файлове** се изписва *с каква цел* се изпращат.
- ▷ Уместно е да се използват стандартни шрифтове, като се избягва писането само с главни букви.
- ▷ След употреба на запетая и на **пунктуационните знаци** за край на изречение (точка, въпросителен знак, удивителен знак и многоточие) се оставя **празен интервал** (шпация); и отляво, и отдясно на пунктуационния знак тире се оставя празен интервал; малкото тире, употребено в сложни думи, не се отделя с празни интервали.

- ▷ При официално общуване чрез електронно писмо в края му се попълва **визитка** (автоматичен подпис) с данните за подателя на писмото: име и фамилия, длъжност, наименование на представяната от подателя институция, служебен адрес, електронна страница (уебсайт) на фирмата/институцията, телефон за контакт. Обикновено шрифтът на визитката се различава от шрифта на самия имейл и е на разстояние от него.
- ▷ Употребата на **емотикони** в официални електронни писма е препоръчително да се избягва.

- ▶ При официално общуване в текста на електронното писмо е задължително да се използват:
 - ▷ форми за учтивост на местоименията за 2 л. мн.ч.: **Вие, Вас, на Вас, Ви, Ваш, Ваши;**
 - ▷ форми за множествено число при причастията на **-а**, напр. *участвали, говорели, прочели;*
 - ▷ форми за единствено число при причастията на **-и** и **-т**, напр. *поканен/-а, уведомен/-а, прочут/-а*, и при прилагателните, напр. *красив/-а, щастлив/-а.*
- ▶ **Преди изпращане** на писмото задължително прочетете текста и при нужда го редактирайте.

► **Първото електронно писмо** е изпратено през 1971 г. – авторът успял да изпрати имейл от един компютър на друг, като двата компютъра били свързани в мрежа. Преди това е имало успешни опити да се обменят имейли само от един и същ компютър.

► **При създаване на електронен адрес** използвайте собственото си име и фамилията си или комбинации от букви и символи, които да насочват към личността на подателя. Напр. *elena@mail.bg*, *elena_ivanova@mail.bg*, *e_ivanova@mail.bg* и т.н. Използването на адреси от типа *zai4e@mail.bg*, *babygirl@abv.bg* или *tigricata@abv.bg* се приема за проява на лош вкус.

1 Представени са четири обръщения, употребени в началото на електронни писма. В кой ред е допусната пунктуационна грешка?

- А) *Здравейте госпожо Петева, ...*
- Б) *Уважаеми господин Стоянов, ...*
- В) *Скъпи ученици от 8. клас, ...*
- Г) *Петя, Митко, Роси и Соня, ...*

2 В кой цитат от електронно писмо е допусната грешка при употребата на учтивата форма?

- А) *Професор Димитров,
Поканен сте да участвате в дебата, който ще проведе в сряда от 15,00 ч.*
- Б) *Госпожо Великова,
Участвала ли сте във фотоконкурса на нашата организация?*
- В) *Уважаема Нели,
Изпращам Ви офертата, за която вече се договорихме.*
- Г) *Господин Стоянов,
Бихте ли се включили в организирания от нас семинар идната седмица?*

3 Прочетете електронното писмо по-долу. Запишете:

- кои са елементите на комуникативната ситуация, при която то е създадено;
- как са изпълнени изискванията за оформяне на текста.

ИЗПРАТИ

прикачи файл | [свързване](#)

От: m.toteva@sofiks.bg

До: i.ivanov@mda.bg

Тема: Изпращане на ръкопис

B / **U** **Aa** **A|A** **:A** **≡** **≡** **≡** **≡** **≡** **☺** **🖼️** **🔗** **⚙️**

Уважаеми господин Иванов,

След проведен телефонен разговор с Вас днес изпращам с прикачен файл текста на романа, който съм написала.

Използвам възможността още веднъж да Ви благодаря за поетия ангажимент от Ваша страна да се запознаете в качеството си на редактор с моя текст и да споделите бележките и предложенията си.

Оставам на разположение, ако имате въпроси.

Поздравя,
Мария Тотева

4 Редактирайте електронното писмо, като изпълните изискванията за графичното, съдържателното и езиковото му оформяне.

ИЗПРАТИ

От: m_sofka@fir.com

До: rina_popova@fir.com, veska_sokolova@fir.com,
mitko-veselinov@fir.com, desi_stojanova@fir.com,
toni_markova@fir.com

Тема: ВАЖНО!!!!!!

B / **U** **Aa** **A|A** **:A** **≡** **≡** **≡** **≡** **≡** **☺** **🖼️** **🔗** **⚙️**

ДО КРАЯТ НА РАБОТНИЯТ ДЕН, ПРЕДАЙТЕ НА СЕКРЕТАРКАТА,
УТЧЕТ ЗА СВЪРШЕНОТО ПРЕЗ СЕДМИЦАТА!!!!

5 Съставете своя електронна визитка, предназначена да се поставя в края на електронно писмо, със следните данни:

- Никола Николов, библиотекар във Вашето училище
- Петя Петрова, ученичка от 11. а клас в СУ „Св. Паисий Хилендарски“, гр. Пловдив, главен редактор на училищен вестник
- Веселин Иванов, ученик от 9. б клас, председател на Ученическия парламент в СУ „Васил Левски“, гр. Карлово

6 Попълнете празното поле в електронното писмо, чийто адресат да е братовчед на подателя.

ИЗПРАТИ

прикачи файл | запази чернова | още ▼

От: mimi_dimova@abv.bg

До: valeri_dimov@mail.bg

Тема: Изненада за рождения ден на майка ти – леля Пена

B / U Aa A|A A

7 Съставете две електронни писма – до директора на училището и до учениците в съседния клас, в които да отправите покана за участие в организиран от вас благотворителен базар.

Прочетете текста и изпълнете задачи 8 – 10.

Чували ли сте за нетикет? Това е интернет съответствието на речевия етикет, който съвместява редица правила и норми на поведение, изработени с цел общуването между хората да не води до конфликти и недоразумения. Съгласно този нетикет, преди да кликнете върху „изпрати“ след имейла си, трябва най-напред да помислите.

Убедете се, че текстът, който сте написали, не звучи раздразнено, вулгарно или нападателно и че няма да нагруби отсрещната страна; че няма да злепоставите някого, като публикувате _____ лични данни, снимки или отнасяща се за _____ лична информация; че няма да бъдете разбрани погрешно, като неясно и неточно сте формулирали мисълта си; че не го изпращате на неправилен човек.

Прочетете отново текста на писмото си, като внимавате да не сте допуснали неволни правописни, граматични, пунктуационни или лексикални грешки; добре е да избягвате писането на латиница, за да сте сигурни, че няма да бъдете разбрани погрешно от отсрещната страна.

Ако не можете да спазите тези изисквания, може би въобще не си заслужава писмото ви да бъде изпращано.

Из интернет

8 В текста има две пропуснати местоименни форми. Предвид цялостната информация от текста попълнете празните места с подходящи местоимения, като изберете една от следните възможности.

- А) *мои, мен*
- Б) *свои, себе си*
- В) *негови, него*
- Г) *наши, нас*

9 Под формата на отделни точки изгответе инструкции за писане на електронни писма, като имате предвид информацията в текста. Всяка точка трябва да включва само по едно изискване към участниците в интернет комуникацията, което да не е със забранителен характер.

10 Към текст на статия в интернет са публикувани следните коментари:

Коментар 1:

Хората, използващи латиница в интернет, са неграмотници. Това най-често са ограничени хора, които не владеят добре български. Така не бива да се пише в интернет.

Коментар 2:

Всичко е въпрос на навик. Преди, когато все още нямаше кирилизирани програми се пишеше на латиница.

Коментар 3:

Използването на Латиница е плод на мързел. Елена от 7 В пише така чата. Не се и учудвам, че има само тройки по български.

Коментар 4:

Тези, които ни правят забележка в случая недоволстват, защото се имат на много по-високо ниво от нас.

- А) Като имате предвид изискванията, които формулирахте при изпълнението на задача 9, посочете грешките, допуснати от авторите на коментарите.
- Б) Редактирайте коментарите.

Език – система от езикови единици – звукове, морфеми, думи, изречения, които се свързват по определени правила. Функционирането на езиковата система може да се наблюдава в речта – устна или писмена.

Елементи на речевата ситуация – участници в общуването, комуникативен канал, код, предмет на общуването, ситуативен контекст на общуването, социален контекст на общуването.

Книжовен език – обработена форма на етническият език. Има устна и писмена форма. Изпълнява функции на официален език в пределите на държавата, за която е представителен и обслужва всички обществени сфери.

Книжовна норма – съвкупността от езикови средства, възприети през даден период от време за правилни в устната и в писмената форма на книжовния език. Книжовноезиковите норми са правоговорни, правописни, граматични, лексикални и стилови.

Функционален стил – система от езикови средства, присъщи за речта на група хора в една от основните сфери на общуване: битова, научна, медийна, делова и естетическа.

ДУМИТЕ В ТЕКСТА

КАКВО ЩЕ НАУЧИТЕ?

- как се осъществяват тематичната свързаност на текста
- какво представляват фразеологичните словосъчетания
- какво включва речевият етикет в електронното общуване

-
- да подбирате успешно лексикалните средства в текстове си
 - да употребявате уместно фразеологични словосъчетания
 - да се представите в най-добра светлина чрез електронните писма, които пишете

ЛЕКСИКАЛНИ ОСОБЕНОСТИ НА ДУМАТА В ТЕКСТА

- ▶ **Лексикално значение на думата** – значението, с което думата участва в даден контекст. *Според контекстите*, в които участват, думите могат да са **еднозначни** – участват само в един тип контекст, и **многозначни** – участват в повече от един тип контекст и в различните контексти проявяват различно свое значение.
- ▶ **Контекст** – думите, с които дадена дума се свързва в изречение и в текст.
- ▶ **Синоними** – думи с различен звуков състав и сходно значение: *хубав – красив, досетлив – съобразителен* и т.н.
- ▶ **Антоними** – думи с различен звуков състав и противоположно значение: *бърз – бавен, правилен – грешен* и т.н.
- ▶ **Омоними** – думи с еднакъв звуков състав и различно значение: *град* (голямо населено място) и *град* (вид валеж).
- ▶ **Пароними** – думи със сходен звуков състав и различно значение: *преписвам* и *приписвам*.

▶ В текст думите проявяват свойството си да се съчетават помежду си по значение и по форма. **Свойството на думите да се съчетават по значение с други думи в текста, се нарича лексикална съчетаемост.** Лексикалната съчетаемост може да се оприличи на валентността на химичните елементи – както едни химични елементи могат да се свързват с други, а с трети – не, така и една дума може да се свързва в изречение и в текст с други думи, а с трети – не. Сравнете:

► Тематичното единство на текста се поддържа чрез употребените в него ключови думи и изрази, които означават неща от обща предметна област, позната от действителността. Например, ако текстът е от урок по химия за желязото, в него задължително ще присъстват термините химичен елемент, метал, желязо, атом, валентност, химични свойства и т.н. Това са термини за понятия от една обща система. Някои от тях означават по-общи – **родови понятия**, а други – техни разновидности, които се наричат **видови понятия**:

химичен елемент (родово понятие)

↓
метал (видово понятие спрямо понятието химичен елемент, но родово спрямо понятието желязо)

↓
желязо (видово понятие спрямо понятието химичен елемент и видово спрямо понятието метал)

Ето няколко примера за родово-видови отношения между понятия от понятийни системи на различни науки:

Думите термини, специфични за дадена наука, отразяват родо-видовите отношения между понятията в нея. Много от понятията са родо-видови спрямо други и обратно – спрямо други понятия в същата система. Родо-видовите понятия се наричат още **хипероними**, а видовите – **хипоними**.

Алуминият е тринадесетият по ред елемент в периодичната таблица и се намира в III A група, трети период. Химичният му знак е Al.

Алуминият е най-разпространеният метал в земната кора. Той е на трето място по разпространение след всички останали химични елементи. Неговите минерали, съдържащи и силиций, се наричат алумосиликати и практически изграждат основната част от литосферата.

Алуминият е лек сребристобял метал. Той е добър проводник на топлина и електрически ток. Топи се при сравнително ниска температура – $660,4^{\circ}\text{C}$. Той е мек метал и лесно се обработва механично.

Мястото на елемента в периодичната система го определя като активен в химично отношение метал. В своите съединения той проявява трета валентност.

Физичните свойства на алуминия и стабилността му на въздуха при обикновени условия вследствие пасивизирането на повърхността му определят широкото използване на простото вещество. Качествата на чистия алуминий обаче не са достатъчно добри за високите изисквания на съвременната техника. Вместо чист алуминий най-често се използват неговите сплави с други метали. Тези сплави са по-твърди, по-високо топими и по-лесно се обработват. При качества, близки до тези на стоманата, сплавите на алуминия са много по-леки от нея.

Из учебник по химия

1 Коя от думите е родово понятие спрямо останалите?

- А) *желязо*
- Б) *алуминий*
- В) *цинк*
- Г) *метал*

2 Коя от думите е видово понятие спрямо останалите?

- А) *алуминий*
- Б) *метал*
- В) *елемент от III A група*
- Г) *химичен елемент*

3 Кое твърдение е вярно?

- А) Алуминият е най-разпространеният химичен елемент в земната кора.
- Б) Качествата на чистия алуминий са много подходящи за съвременната техника.
- В) Сплавите на алуминия са по-леки от стоманата, но имат сходни с нея качества.
- Г) Минералите, наричани алумосиликати, съдържат освен алуминий и желязо.

4 Подчертаните думи в последния абзац на текста са многозначни. Докажете многозначността им, като с всяка от тях съставите няколко изречения, в които те проявяват своите различни значения. След като изпълните задачата, проверете в тълковен речник какви са значенията на думите и дали сте се досетили за всички тях.

5 Запишете най-малко десет думи и изрази от текста, които означават понятия от предметната област химия.

6 Допишете редовете, като откриете в текста видови понятия спрямо посочените родови понятия:

химичен елемент	→	_____	→	_____
минерал	→	_____	→	_____
група	→	_____		
сплав	→	_____		

7 Разделете текста на смислови части и направете план, като за всяка част формулирате темата ѝ и запишете ключовите думи в нея.

8 Изберете един химичен елемент от периодичната таблица и напишете текст за него по модела на текста за алуминия. След като изпълните задачата, посочете примери за родово-видови отношения между понятията, които сте означили с термини.

ФРАЗЕОЛОГИЧНО СЛОВОСЪЧЕТЕНИЕ

► **Словосъчетание** – комбинация от поне две самостоятелни думи, свързани смислово и граматически. Имайте предвид, че самостоятелни са думите, които могат самостоятелно да изпълняват синтактична служба в изречението:

- ▷ **глагол** – изпълнява синтактична служба на сказуемо;
- ▷ **съществително име** – може да е подлог, допълнение без предлог, а в съчетание с предлог – допълнение с предлог, обстоятелствено пояснение и несъгласувано определение;
- ▷ **прилагателно име и числително име** – може да е съгласувано определение;
- ▷ **местоимения** – изпълняват синтактичната служба на имената, които заместват.

Словосъчетания са изразите: *умен младеж, първият космонавт, този човек, четете книга, четете бързо* и т.н.

► **Според връзката между думите в тях словосъчетанията могат да бъдат:**

- ▷ **съчинителни** – когато думите в тях са равнопоставени:

┌ ── = ── ┐
момчета и момичета

┌ ── = ── ┐
гърбетата, цветята

- ▷ **подчинителни** – когато една от думите пояснява другата:

┌ ── ── ──
симпатично момиче

┌ ── ── ──
момичето пее

► В зависимост от това какво лексикално значение имат и дали възникват спонтанно в речта, или пък се употребяват винаги като точно определена комбинация от думи, **словосъчетанията се делят на:**

► **свободни словосъчетания** – такива, които възникват спонтанно в потока на речта и в които всяка от съставлящите ги думи участва с едно от обичайните си значения – пряко или преносно:

мило
весело
слънчево

момиче

момичето
учителят
слънцето

се усмихна

- **устойчиви словосъчетания** – такива, които винаги се употребяват като една и съща комбинация от думи; може да са:
- **термини** от различни научни области: *градусна мрежа, атомно ядро, устойчиво словосъчетание, сложно съчинено изречение, равнобедрен триъгълник, клетъчна мембрана* и т.н. Устойчивите словосъчетания термини се употребяват **най-вече в текстове в научен стил** – в научното общуване;
 - **фразеологични словосъчетания**, чието значение не може да бъде изведено от значението на отделните думи в тях: *след дъжд качулка* = *късно*, *от дъжд на вятър* = *рядко*, *вятър го вее на бял кон* = *безгрижен*, *от игла до конец* = *всичко* и т.н. Фразеологични словосъчетания се употребяват **най-вече в текстове в разговорен стил** – в битовото общуване.

► Много от фразеологизмите са възникнали твърде отдавна, поради което не може да се разбере как са се породили. Някои от тях имат митологичен или библейски произход (напр. *сизифов труд* = безсмислен труд; *вавилонско стълпотворение* = неразбория, липса на ред). Други са свързани с житейския опит на хората (напр. *когато си видиш ушите без огледало* = *никога*).

► Фразеологичните словосъчетания се наричат още **фразеологизми**.

► Изучаването на фразеологизмите в даден език е предмет на науката лексикология.

► Значението на фразеологичните словосъчетания се описва във **фразеологичните речници**. Фразеологичните речници са вид тълковни речници, в които се тълкуват фразеологичните словосъчетания. Фразеологичните речници може да са:

► **едноезични** – в тях се тълкува значението на фразеологизмите в един език, правят се препратки към сходни по значение други фразеологизми и се посочва сферата на общуване, в която се употребяват отделните фразеологизми;

► **двуетични или многоезични** – в тях се посочват сходни по значение фразеологизми от два или повече езика.

► В специализираната литература като синоним на термина „фразеологизъм“ може да срещнете и термина **идиом**.

► Немалко от фразеологизмите имат по няколко варианта. Причината за това е, че те се употребяват най-вече в устната разговорна реч и често някои от думите в тях се заменят с техни синоними. Например:

тегля (опъвам, дърпам) ушите на някого = карам се на някого
седа (стоя) със скръстени ръце = бездействам

► Някои фразеологизмите може да са:

► **многозначни:**

загубвам си ума =

1. Преставам да разсъждавам разумно и да се държа нормално; полудявам, обезумявам, побърквам се. *От мъка преди две години си загуби ума.*

2. *По (подир) някого.* Силно се влюбвам в някого. *Откакто ги запознах, той съвсем си е загубил ума по нея.*

▷ **синоними:**

гътам (лапам) мухите = *стоя (седя) със скръстени ръце* = *бездействам*

правя си оглушки = *правя се (престорвам се) на ударен* = *престорвам се, че не разбирам, че не съм забелязал нещо*

▷ **антоними:**

сече ми главата = *умен съм*

нямам мозък в кратуната = *глупав съм*

▷ **омоними:**

протягам ръка = *помагам на някого*

протягам ръка = *моля за милостиня*

Прочетете откъс от „Бай Ганьо“ на Алеко Константинов и изпълнете задачи 1 – 4.

Запуши бай Ганьо и почна с наслаждение да сърба кафето. Ето кое се казва сърбане!... Да се намираш в таквози приятно настроение, да минеш с един събеседник цели часове, да си в стая, дето никой няма да чуе какво приказваш, па и да чуе, няма да те разбере – при тия благоприятни условия да се сгържиш и да не заприказваш за политика, това е въвн от силите на бай Ганя. Не може да се сгържи той, изля си душата:

– А бе, бай Иречек, я ми кажи твоя милост леберал ли си, консерватор ли си? Май-май, че си консерва, както виждам. И аз, ако питаш, не мога да ги разбера нито едните, нито другите, ама хайде, да не им остане хатъра... Знайш, алъш-вериш е то, не е шега... Па да ти кажа ли правичката... (Тука дали няма някой да ни подслушва?) Да ти кажа ли правичката? – И едните, и другите са маскари!... Ти мене слушай, па се не бой! Маскари са до един!... Ама какво да сториш? Не се рита срещу ръжена!... Търговийка, предприятийца, процеси имам в съдилищата – не може. Не си ли с тях – спукана ти е работата! Па и мене нали ми се иска – я депутат да ме изберат, я кмет. Келепир има в

тия работи. Хората пара натрупаха, ти знаеш ли? Хубаво, ама като не им клатиш шапка – дявол не може те избра! Тъй е! Аз съм врял и кипял в тия работи, че ги разбирам...

Иречек едва ли се е съмнявал, че гостът му разбира „тия работи“.

?

1 Открийте и запишете фразеологичните словосъчетания. Обяснете значението на всяко от тях. Ако срещнете затруднения, ползвайте фразеологичен речник.

2 Открийте кои са синонимите от текста на следните фразеологични словосъчетания: *разтварям сърцето си, не се върви срещу течението, за мустака си, минал съм през сито и през решето.*

3 Открийте кои са антонимите от текста на следните фразеологични словосъчетания: *имам още жълто около устата си, свивам се в черупката си.*

4 Бай Ганьо изразява оценката си за политиците с дума турцизм. Нейното значение може да се обясни с фразеологичните словосъчетания *човек с дебели очи* и *човек, на когото му е паднало пердето от очите*. Открийте коя е тази дума.

5 Следните фразеологични словосъчетания имат митологичен или библейски произход. Запишете значението на всяко едно от тях. Изберете си едно от фразеологичните словосъчетания и се подгответе да разкажете мита, от който то произлиза.

ахилесова пета, авгиеви обори, дамоклев меч, гордиев възел, вавилонско стълпотворение, сизифов труд, танталови мъки, ябълката на раздора

6 Разделете се на пет екипа. Нека всеки екип да запише колкото може повече фразеологични словосъчетания, в които да се съдържат думите *глава, гледам, черен*. Състезавайте се кой отбор ще напише повече фразеологизми.

В много от фразеологичните съчетания, различни по значение, са употребени едни и същи думи от различни части на речта. Например:

- *биса на врата на някого, затяга ми се въжето около врата, като боденичен камък на врата съм, не по врат, а по шия, прекланям врат, ще избия врата на някого;*
- *виждам бял свят, багър ме вее на бял кон, съшит с бели конци, не виждам бял ден, ставам бял като тебешир, избяждам на бял свят;*
- *играем си на криеница, играя намера, играя си с огъня, играят ми очите, ще играе дърбен господ, играем си на шикалки, играя по гайдата.*

Разпределете се на три екипа. Нека всеки екип да проучи по една от трите групи фразеологични словосъчетания и да установи значението на всяко от тях.

РЕЧЕВ ЕТИКЕТ В ЕЛЕКТРОННОТО ОБЩУВАНЕ

Етикет е сбор от правила, които регулират отношенията между хората. В обществото се съблюдават речев етикет, етикет на външния вид, етикет на поведение. Етикетните правила са общоприети.

▶ При електронното общуване (различни социални мрежи, при писане на имейл) се спазват **правила, които се наричат *netuket*** – нова дума, образувана от думите *интернет* и *етикет*.

▶ В електронното общуване в пълна степен важат всички правила, валидни и за традиционния речев етикет.

▶ В електронното общуване се използват следните **формули на речевия етикет**:

При обръщение	Господине, Господин Колев, Госпожо, Госпожо Колева, Колега, Доктор Колев/-а, Господин/Госпожо Директор, Уважаеми госпожи и господа, Скъпа Елена
При поздрав	Добро утро..., Добър ден..., Добър вечер..., Здравей/-те..., Привет..., Как си/сте...

При раздяла	<i>Доскоро..., Всичко хубаво..., Приятна вечер..., Хубав ден..., Лек ден..., Лека нощ..., Приятна работа..., На добър час/път..., Сбогом..., Чао...</i>
При изказване на благодарност	<i>(Много) благодаря (от все сърце), Изказвам благодарността си за ..., Признателен съм ти/Ви за ..., Загължен съм ти/Ви, Мерси</i>
При поднасяне на извинение	<i>Извинявай/-те, Моля да ме извините, Простете, Прощавайте, (Много) съжалявам, Приеми/-ете моите извинения</i>
При изразяване на молба, покана	<i>Моля, Ако обичаш/-те, Бъди/-те така добър/-ра, Заповядай/-те</i>
При изразяване на пожелание	<i>Честит празник, Честит рожден/имен ден, За много години, Да си жив и здрав</i>
При изразяване на съчувствие и съболезнования	<i>Много съжалявам, Моите съболезнования, Дълбоко ти/Ви съчувствам</i>

Прочетете текста и изпълнете задачи 1 – 3.

Основната характеристика на онлайн комуникацията е, че все повече измества стандартните контакти между хората. Липсата на физическа близост е първата и основна разлика между общуването на живо и това в интернет. Всеки може да установи контакт с всеки, независимо къде се намира в момента, дори и участниците в това общуване да са на хиляди километри един от друг. По този повод някои учени говорят дори за „края на докосването“, което по естествен път започва да поражда страх от физическото присъствие на другия и отхвърляне на физическите контакти впоследствие.

Из интернет

1 Основната теза на автора на текста е:

- А) Устната комуникация между хората почти изцяло е изместила писменото общуване в интернет.
- Б) Онлайн общуването в интернет обикновено провокира необходимостта от физическа близост.
- В) Контактът между участниците в интернет се счита от учениците за пречка в онлайн общуването.
- Г) Съвременната интернет комуникация застрашава традиционното общуване лице в лице.

2 Изразът „края на докосването“ е поставен в кавички, защото:

- А) представлява вътрешна реч
- Б) е употребен в преносно значение
- В) няма пряка връзка с текста
- Г) е цитат от художествена творба

3 С цел избягване на повторенията в текста са използвани отделни синоними и синонимни изрази. Посочете поне две двойки от тях.

Прочетете текста и изпълнете задачи 4 – 6.

Общуването в Мрежата дава неограничени възможности, сред които е и анонимността. Така всеки има възможност да говори каквото си поиска, само че пред компютъра от вкъщи. Интернет мрежата не изисква от нас информация за личностни характеристики като пол, цвят на кожата, раса, религия, възраст и пр., които в общуването на живо биха повлияли на поведението на индивидите. В мрежата всеки може да има достъп до всеки, стига участниците да имат какво да си кажат.

Липсата на ограничения, анонимността и освободеността дават чувството за свръхвъзможности – всеки може да бъде

на няколко места едновременно, да си представя как строи небостъргачи, пилотира самолети, раздава справедливост и пр. Със завръщането си обаче към реалността тези суперсили се губят, а това води до състояние на неудовлетвореност и чувство за непълноценност. Поради тази причина много хора предпочитат да пребивават във въображаемия си виртуален образ.

Из интернет

1 В таблицата са включени твърдения, които имат отношение към текста. Свържете еднаквите по смисъл твърдения, като срещу всяка буква поставете съответната цифра.

А	Общуването в интернет пространството оставя погрешното усещане у някои хора, че няма прегради пред техните способности.	1.	Усещането за неудовлетвореност и непълноценност най-често е следствие на измамното чувство за свръхспособности, което дава сърфирането в Мрежата.
Б	Когато общуваме в Мрежата, обикновено нямаме информация какъв човек стои в другия край на интернет връзката.	2.	При наличието на общи теми на разговор ние бихме могли да сме в контакт с когото си поискаме в интернет пространството.
В	Интернет мрежата ни помага да стигнем до всеки и да общуваме с всеки, ако има за какво да си говорим, разбира се.	3.	Отсъствието ограничения заблуждава участващите онлайн в мрежата, като им внушава подсъзнателно, че са супергерои.
Г	Ако участниците в онлайн комуникацията загубят реалната престава за себе си, то излизането им от интернет може да им повлияе зле.	4.	Външният ни вид, възрастта ни или пък религиозната ни принадлежност могат и да останат неизвестни за отсрещната страна при онлайн комуникацията.

5 В текст е употребена думата *анонимност*, която е от чужд произход. В кой ред е посочено тълкуване на значението ѝ?

- А) чувството за свръхспособности у хората, които общуват в интернет
- Б) неограничените възможности, които дава интернет комуникацията
- В) усещането за неудовлетвореност и непълноценност в ежедневно общуване
- Г) отсъствието на информация, отнасяща се до самоличността на човек

6 Запишете три аргумента в подкрепа на интернет общуването и три – срещу него.

Прочетете текста и изпълнете задачи 7 – 21.

Интернет комуникацията е предаване на определена информация чрез интернет среда. Софтуерът, осигуряващ комуникацията, представлява програмите за електронна поща, които са базирани на т.нар. пощенски сървъри и на програмите за аудио- и видеовръзка.

Етикетът в глобалната мрежа е подчинен на основните правила на етикета, който е традиционен и установен в класическата речева практика. Комуникацията чрез интернет се характеризира с бързина, икономия на време, удобство, възможност за провеждане на интервюта онлайн, спестяване на разходи, възможност за реклама чрез Мрежата.

Използването на интернет от все повече хора води до създаването на една нова общност – онлайн общността. Тя преминава географски, демографски и социални граници и обединява хора от цял свят. Във всяка общност има ред и установени принципи, които се спазват. За правилата и нормите, определящи формите на общуване, съдържанието и поведението в онлайн общността, често се говори като за интернет етикет, чиито препоръчителни формули са:

Бъдете любезни и не обиждайте! В интернет вие протягате ръка към една твърде многообразна общност и е добре да се запомни, че неща, които на вас не изглеждат обидни, може да са обидни за други.

Бъдете честни, пишете действително това, което мислите! Въпреки че интернет изглежда безличен, вие трябва да носите отговорност за коментарите си. Дори когато пишете лични съобщения, внимавайте, защото те може да бъдат препратени на други хора, които ще могат да ги прочетат!

Изразявайте се ясно и логично!

Споделяйте знанията си!

Не вярвайте на всичко, което четете!

Пазете собствените си пароли в тайна!

Внимавайте, преди да съобщавате свои лични данни!

Ако искате да се срещнете с непознат, с когото сте общували в интернет, поискайте разрешение от учител или родител и указания къде и кога да се видите!

Ако се чувствате неудобно в някой уебсайт, напуснете го веднага!

Отваряйте съобщения само от познати източници, за да намалите риска от заразяване с вируси!

Бъдете великодушни! Хората, които комуникират в Мрежата, може да използват език, който не им е роден или още не са свикнали с интернет.

Не използвайте компютърните ресурси на други хора, без да сте упълномощени или без съответната компенсация!

Не си приписвайте интелектуалния труд на други хора!

Из интернет

7 Темата на текста е:

- А) Значение на интернет общуването
- Б) Новите интернет общности
- В) Етикетът при интернет общуването
- Г) Кореспонденция с непознати по интернет

8 Думата *етикет* е употребена в текста със значение на:

- А) Листче с цена върху стока
- Б) Отрицателна оценка за някого
- В) Начин на поведение между хора
- Г) Правила за ползване на компютър

9 Според текста *интернет общуването* е:

- А) класическа речева практика за кореспонденция
- Б) създаване на нова общност в интернет
- В) пренос на информация посредством интернет
- Г) правила за изпращане на имейли

10 В текста думите *комуникирам* и *комуникация* са употребени със значение на:

- А) *обсъждам* и *обсъждане*
- Б) *обвързвам* и *обвързване*
- В) *отнасям* и *отношение*
- Г) *общувам* и *общуване*

11 Кое твърдение е вярно според текста?

- А) Бизнес комуникацията чрез интернет пести време, пари, но възпрепятства разпространението на реклами чрез Мрежата.
- Б) Чрез интернет се разпространяват документи, като се налага всички те да бъдат кодирани в Мрежата.
- В) Интернет общуването свързва хората по целия свят не само в географски, но и в демографски, и в социален аспект.
- Г) При използването на комуникация в интернет не е необходимо да се спазват установените норми и правила на общуване.

12 Кое от твърденията НЕ е вярно според текста?

- А) Необходимо е да се отнасяме отговорно към всички свои коментари.
- Б) И други хора могат да прочетат личната ни кореспонденция в интернет.

- В) На т.нар. пощенски сървъри са базирани различни програми за електронна поща.
- Г) В интернет общуването е препоръчително да бъдат избягвани учтивите изрази.

13 В кой ред е посочено вярното тълкуване на следното изречение: *Новата общност – онлайн общността, преминава географски, демографски и социални граници и обединява хора от цял свят?*

- А) Новата общност няма право да преминава свободно, без паспорт или други документи, през всички граници.
- Б) Новата общност не е зависима от никакви граници и така успява да свърже различни хора от всички краища на света.
- В) Новата общност не успява да прекоси всякакви граници именно поради факта, че е нова *онлайн общност*.
- Г) Новата общност не цели да пренебрегва географските, демографските и социалните граници и да обединява хора от цял свят.

14 Удивителният знак е използван в поредица от изречения, защото:

- А) в тях са употребени глаголни форми на повелително наклонение
- Б) така тези изречения графично се открояват от останалите изречения
- В) в тях са вложени чувства и изразяват емоционална нагласа
- Г) се цели открояването по важност на тези изречения

15 Посочете поне три примера от текста, чрез които е характеризирано общуването в глобалната мрежа.

16 Последният съвет в текста е: *Не си приписвайте интелектуалния труд на други хора!*. С кой от изброените глаголи може да се замени глаголят *приписвам си*, без да се промени смисълът на изречението?

- А) *прибирам си*
- Б) *присвоявам си*
- В) *причинявам си*
- Г) *признавам си*

17 Едно от правилата, посочени в текста, гласи: *Бъдете великодушни!* Запишете поне три синонима на думата *великодушен*.

18 Обяснете значението на глагола *упълномощавам*, без да използвате негови сродни думи.

19 Кое от изброените твърдения е вярно? Глаголните форми в изразите *бъдете любезни*, *бъдете честни*, *бъдете великодушни* са за:

- А) 3 лице
- Б) условно наклонение
- В) единствено число
- Г) повелително наклонение

20 Кой от синтактичните модели се отнася и за двете изречения?

Въпреки че интернет изглежда безличен, вие трябва да носите отговорност за коментарите си.

Ако се чувствате неудобно в някой уебсайт, напуснете го веднага!

- А) подчинено изречение – главно изречение
- Б) главно изречение – подчинено изречение
- В) подчинено изречение – главно изречение – подчинено изречение
- Г) главно изречение – подчинено изречение – подчинено изречение

21 Представете си, че искате да съобщите добра новина на свой съученик или да направите рекламата за повредена стока, закупена в голям магазин. Изберете една от двете ситуации и напишете текст, предназначен за интернет комуникация, чрез който бихте изпълнили своите намерения.

Лексикална съчетаемост – свойството на думите да се съчетават по значение с други думи в текст.

Устойчиви словосъчетания – словосъчетания, които винаги се употребяват като една и съща комбинация от думи. Устойчивите словосъчетания може да са терминологични изрази или фразеологични словосъчетания.

Фразеологични словосъчетания – словосъчетания, чието значение не може да бъде изведено от значенията на съставлящите ги думи.

ДУМИТЕ КАТО ЧАСТИ НА РЕЧТА

КАКВО ЩЕ НАУЧИТЕ?

- какво представлява категорията залог на глагола
- какво представлява категорията вид на глагола
- каква е връзката между вида и времето на глагола

КАКВО ЩЕ МОЖЕТЕ?

- да правите морфологичен анализ на глаголите
- да употребявате уместно глаголните форми в текстовете си

ЗАЛОГ НА ГЛАГОЛА

- ▶ Глаголът е **изменяема част на речта**. Изменя се по **лице, число и време**. Основна форма на глагола е формата за **1 лице, единствено число, сегашно време**: *играя, вървя, обичам*.
- ▶ Глаголите в българския език се разпределят в три групи според своето **спрежение**:
- ▷ **I спрежение**: *пиша, пишеш, пише...*; *играя, играеш, играе...*
- ▷ **II спрежение**: *уча, учиш, учи...*; *вървя, вървиш, върви...*
- ▷ **III спрежение**: *обичам, обичаш, обича...*; *свалям, сваляш, сваля...*
- ▶ **Формите на глагола за време са:**

	Сегашно време	Минало св. време	Минало несв. време
ег. ч.	<i>пиша пишеш пише</i>	<i>писах писа писа</i>	<i>пишех пишеше пишеше</i>
мн. ч.	<i>пишем пишете пишат</i>	<i>писахме писахте писаха</i>	<i>пишехме пишехте пишеха</i>

	Минало неопр. време	Минало предв. време
ег. ч.	<i>съм писал си писал е писал</i>	<i>бях писал беше писал беше писал</i>
мн. ч.	<i>сме писали сте писали са писали</i>	<i>бяхме писали бяхте писали бяха писали</i>

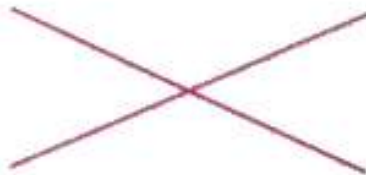
	Бъдеще време	Бъдеще време в миналото
ег. ч.	ще пиша ще пишеш ще пише	щях да пиша щеше да пишеш щеше да пише
мн. ч.	ще пишем ще пишете ще пишат	щяхме да пишем щяхте да пишете щяха да пишат

► В зависимост от това дали **могат**, или **не могат** да се свържат със съществително име в ролята на **пряко допълнение**, глаголите се делят на преходни и непреходни.

Преходни глаголи:

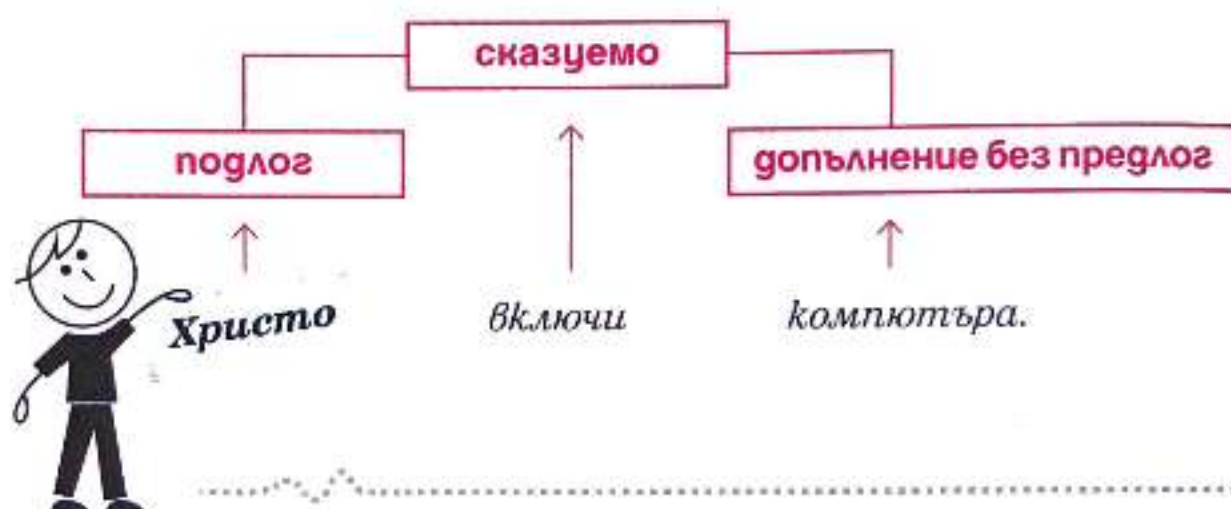
подлог	сказуемо	пряко допълнение
Христо	 <i>обича</i> <i>предпочита</i> <i>гледа</i> <i>написа</i> <i>разбра</i>	<i>книгите.</i> <i>компютрите.</i> <i>филм.</i> <i>съчинение.</i> <i>урока.</i>

Непреходни глаголи:

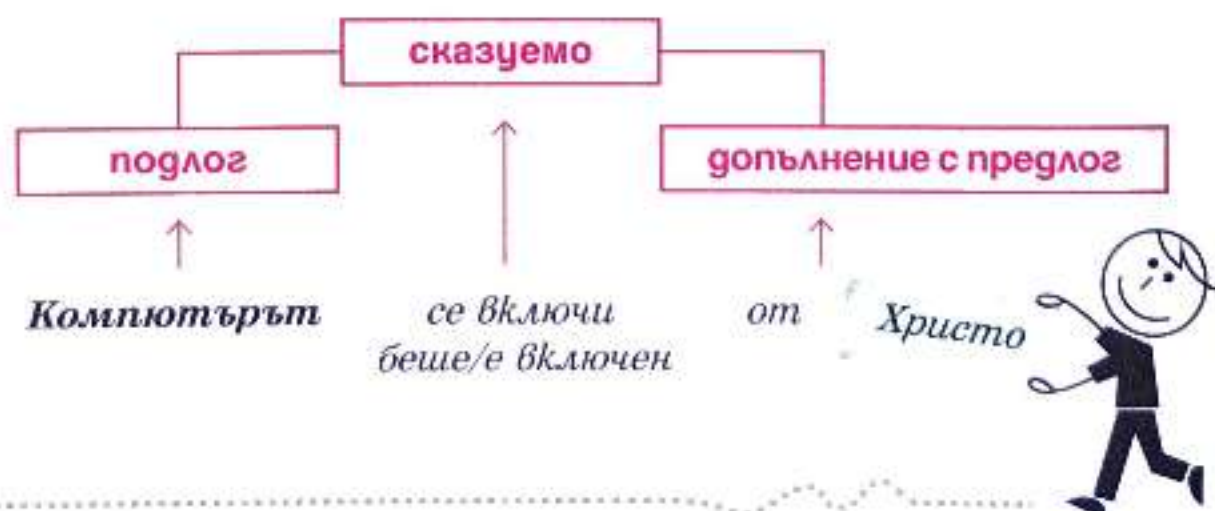
подлог	сказуемо	пряко допълнение
Христо	 <i>тръгна.</i> <i>пристигна.</i> <i>се затича.</i> <i>заспа.</i> <i>се събуди.</i>	

► Глаголите в българския език имат и **форми за залог**. Чрез тези форми говорещият избира *кой да е подлогът в изречението*. Сравнете:

Всички глаголи в българския език имат **форми за деятелен залог**. Те се употребяват, когато *подлог в изречението е вършителят на действието* (Христо).

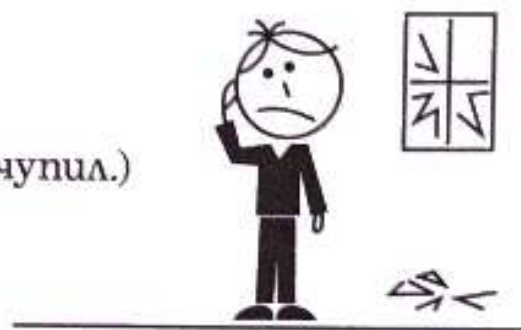

Само **преходните глаголи** имат **форми за страдателен залог**. Формите за страдателен залог се употребяват, когато *подлог в изречението е предмет (лице), с който действието е свързано, но който не е негов вършител* (компютърът).

- ▶ **Формите за страдателен залог се образуват по два начина:**
- ▷ **форма за деятелен залог + частицата *се*: се включи;**
- ▷ **форма на спомагателния глагол *съм* + минало страдателно причастие: беше включен/е включен.**
- ▶ **Страдателният залог позволява на говорещия по различни съображения да премълчи кой е вършителят на действието. Например:**

Прозорецът е счупен.
(Не е известно кой го е счупил.)

Госпожо Петрова,
поканена сте на нашето тържество!
(Подразбира се кой отправя поканата.)

Кандидатурата им вече е одобрена.
(Не е важно от кого е одобрена.)

Иване, разкрит си!
(Знае се от кого, но съзнателно се премълчава.)

Внимавайте, когато пишете членувани имена в м.р. ед.ч. в изречения с глаголни форми за страдателен залог. Не пропускайте да приложите правилото за проверка с *той* и *него*.

Сравнете:

- ▶ В изречение с глаголна форма за **деятелен залог**:

Президентът откри турнира.

↓
той

↓
него

- ▶ В изречение с глаголна форма за **страдателен залог**:

Турнирът беше открит от президента.

↓
той

↓
него

Глаголните форми за страдателен залог се срещат често в научни, медийни и делови текстове, защото в тях съществена информация в много случаи е свързана не с това кой е вършителят на действието, за което се говори, а с обекта на това действие. Чрез поставянето му в позицията на подлог логическото ударение пада именно върху него.

Сравнете:

- ▶ **В научен текст:** *Клетъчната теория се развива още през XVII век.* (Важна за смисъла на изречението е клетъчната теория, а не кой я развива.)

- ▶ **В медийен текст:** *Открити са орнаменти от красиво изработена мраморна чешма.* (Важна за смисъла на изречението е мраморната чешма, а не кой я открива.)

- ▶ **В делови текст:** *При необходимост се представят и други документи, посочени от комисията.* (Важни за смисъла на изречението са документите, а не кой ги подава.)

Прочетете текста и изпълнете задачи 1 – 4.

През 1878 година софийският учител Михаил К. Буботинов дава идея за създаването на българска национална библиотека. Тя е основана на 17 юни 1879 г. от временна библиотечна комисия като гържавно учреждение с името Българска народна библиотека. Библиотечната комисия е оглавена от Марин Дринов.

През 1897 г. от тогавашното Народно събрание е приет Законът за депозирането на печатни произведения в народните библиотеки. През 1900 г. библиотеката получава собствено здание – откупения за целта Граждански клуб на ул. „Г. С. Раковски“ № 131. През 1924 г. към нея е добавен създаденият двадесет години по-рано Архив на Възраждането.

През 1939 г. започва строителството на нова сграда за Народната библиотека на мястото на Царския манеж. По време на бомбардировките на София през 1944 г. и двете сгради са разрушени. Новата сграда е проектирана от архитектите Иван Васильов и Димитър Цолов. Държавата отпуска заем за построяването ѝ. Сградата е открита на 16 декември 1953 г.

Десет години по-късно Народната библиотека се преименува в Народна библиотека „Кирил и Методий“. На 11 август 1994 г. е обявена за културен институт с национално значение. Със Закона за обществените библиотеки, в сила от 6 юли 2009 г., Народната библиотека „Кирил и Методий“ е преименувана в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Библиотеката е разположена до Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В нея се съхраняват всички документи, публикувани в България.

Из интернет

?

1 Коя от използваните в текста думи е минало страдателно причастие?

- А) *откупения*
- Б) *държавен*
- В) *съхраняват*
- Г) *културен*

2 В кое от изреченията е използвана глаголна форма за страдателен залог?

- А) *През 1900 г. библиотеката получава собствено здание.*
- Б) *През 1939 г. започва строителството на нова сграда за Народната библиотека.*
- В) *Десет години по-късно Народната библиотека се преименува в Народна библиотека „Кирил и Методий“.*
- Г) *Михаил Буботинев дава идея за създаването на национална библиотека.*

3 В кое от изреченията е използвана глаголна форма за деятелен залог?

- А) *Библиотечната комисия е оглавена от Марин Дринов.*
- Б) *По време на бомбардировките на София и двете сгради са разрушени.*
- В) *На 11 август 1994 г. е обявена за културен институт с национално значение.*
- Г) *Държавата отпуска заем за построяването.*

4 В текста са използвани 12 глаголни форми за страдателен залог. Открийте ги, запишете ги в колона и определете основната форма на всеки от глаголите.

5 Обяснете как са образувани формите за страдателен залог в първите два абзаца. Препишете изреченията, в които са употребени тези форми, като ги замените с форми за страдателен залог, образувани по друг начин.

6 Открийте сказуемите и подлозите в подчертаните изречения от текста. Трансформирайте тези изречения, като вместо форми за страдателен залог използвате форми за деятелен залог. Подчертайте сказуемите и подлозите в получените изречения. Обяснете как се променя смисълът на изреченията след трансформацията.

7 Преработете изреченията от първия абзац на текста така, че да съкратите информацията за вършителите на действията, означени в тях. В кое от изреченията това съкращение няма да е възможно? Опитайте се да обясните защо.

8 Невинаги двата типа глаголни форми за страдателен залог са взаимно заменяеми. В следните изречения подчертайте тази от двете глаголни форми, която ви се струва по-подходяща.

*Гостите (бяха поканени/се поканиха) на официална вечеря.
В навечерието на Коледа градът (беше украсен/се украси) празнично.*

Гробницата (беше открита/се откри) от екип български археолози.

Всички деца (бяха изведени/се изведоха) от училището.

Пред паметника на незнайния воин (бяха поднесени/се поднесоха) веници и цветя.

Историята на завръщането му се разказваше/беше разказвана от всички.

681 г. (се приема/бива приемана) за година на създаването на българската държава.

(Смятано е/Смята се), че идеята за атомния строеж на веществата пръв изказва древногръцкият философ Левкип от о-в Милет още през V век пр.Хр.

9 Открийте и запишете по две изречения с форми за страдателен залог от учебниците си по химия и по биология. Обяснете употребата на страдателнозалоговите форми в тях.

ВИД И ВРЕМЕ НА ГЛАГОЛА

► С формите на глаголите за време говорещият представя *кога се случва* дадено действие (събитие или състояние) спрямо състоянието на говорене.

► От гледната точка на говорещия действията, означавани с глаголи, могат да бъдат:

- ▷ минали (предходни)
- ▷ едновременни
- ▷ предстоящи (следходни)

► Формите на глаголите за сегашно време са прости: *чета, четеш, чете...*

► Формите на глаголите за минало свършено и за минало несвършено време също са прости: *четох, чете, чете...; четях, четеше, четеше...*

Всеки глагол в българския език принадлежи към един от двата вида: несвършен или свършен вид.

Глаголи от несвършен вид:	Глаголи от свършен вид:
доминиращ в значението им компонент продължителност	доминиращ в значението им компонент моменталност (цялостност)
Имат форми за: — сегашни деятелни причастия на -щ (<i>пеещ, носещ, разказващ, излизащ</i>); — деепричастия на -йки (<i>мислейки, искайки</i>); — отглаголни съществителни на -не (<i>ставане, оценяване, спускане</i>); — отрицателни повелителни форми с не, недей да (<i>не казвай, не лъжи, недей да хленчиш</i>).	Нямат форми за: — сегашни деятелни причастия на -щ; — деепричастия на -йки; — отглаголни съществителни на -не; — отрицателни повелителни форми с не, недей да.

▶ От глаголите от несвършен вид може да се образуват глаголи от свършен вид с помощта на:

▷ **представки:** *пиша* → *на-пиша, из-пиша, до-пиша, от-пиша, раз-пиша, под-пиша, над-пиша, пред-пиша, пре-пиша, при-пиша, до-на-пиша*;

▷ **наставката -н-:** *лежа* → *лег-н-а*; *седя* → *сед-н-а*; *смятам* → *смет-н-а*.

▶ От глаголите от свършен вид може да се образуват глаголи от несвършен вид с помощта на наставки *-ва-, -ява-, -а-, -я-*: *стана* → *ста-ва-м*, *кажа* → *каз-ва-м*, *явя се* → *яв-ява-м се*, *обявя* → *обяв-ява-м*, *събера* → *събир-а-м*, *добавя* → *добав-я-м*.

▶ Глаголите от свършен вид се употребяват:

▷ предимно в минало свършено време;

▷ в сегашно време само в *да-конструкции*, в подчинени изречения или за означаване на повтарящи се действия:

Ева не пожела да обясни случилото се.

Стане ли 5 часа, си тръгвайте.

Ще дойда, когато кажеш!

И тази лампа дни наред ту светне, ту загасне.

▷ в минало несвършено време само за означаване на повтарящи се действия:

Загадеше ми се по улицата, всички се скриваха.

Когато обещаеше нещо, винаги спазваше обещанието си.

▶ Глаголите от несвършен вид са присъщи на текстове *описание*.

▶ Глаголите от свършен вид са присъщи на текстове *повествование*.

В текстовете с основно сегашно време преобладават глаголите от несвършен вид. В такива текстове глаголите от свършен вид се употребяват само в подчинени изречения и за изразяване на повтарящи се действия.

Прочетете текста и изпълнете задачи 1 – 6.

Векове наред поклонници изминават прочутия маршрут през Северна Испания до Сантяго де Компостела, наричан Камино. Ел Камино започва във Франция, изкачва Пиренеите, върви от изток на запад по тях през цяла Северна Испания и стига до прочутата катедрала „Сантяго де Компостела“, където се пазят мощите на св. Яков Зеведеев, един от любимите ученици на Исус Христос.

Няма универсален маршрут, по който да се извърви пътят, но все пак най-известният е Камино Франсес. Смята се, че той минава точно под Млечния път и черпи енергия от звездите над него. Още от гревните хора са знаели, че енергията на Камино тласка човека към размисли за смисъла на живота и към себепознание. За почти единадесет века по Пътя са минали нещитни личности като Карл Велики, Наполеон, св. Франциск от Асизи, Данте Алигиери, папа Йоан Павел Втори, Паулу Коелю, Шърли Маклейн и много други. Данте нарича всички, извършили поклонението, „единствените истински поклонници“.

Легендата разказва, че някога първият поклонник, който трябвало да прекоси буен планински поток, получил свише указание за брод от подредени мигени черупки. Така мигата се превръща в символ на Камино.

Приема се, че Пътят е изминат успешно от всички пилигрими, които са извървели пеша поне 100 километра или 200 километра на колело. Срещат се и поклонници на коне, но те са рядкост.

Тръгвайки по Камино, човек трябва да забрави капризите, стремежа към лукса, суетата и да се радва на неща, които почти не забелязва в обикновеното си ежедневие – топлия

душ, храната, която сам може да си приготви в кухнята на хостела и да сподели с други поклонници. На Пътя всички са равни – независимо от раса, вероизповедание, пол, възраст и образование. Обединява ги и общата им цел – да се поклонят пред мощите на св. Яков.

Пътят помага на пилигримите да преоткрият изгубената част от себе си, да разрешат някои конфликти в собствената си същност и да се върнат към себе си. Още от древността хората знаели, че енергията на Камино тласка към повече самосъзерцание, себепознание и разбиране на причините за собствената съдба.

Из интернет

1 В кое основно глаголно време са глаголите в текста? От кой от двата вида – свършен или несвършен – преобладават глаголи в текста? Опитайте се да обясните защо.

2 Открийте и запишете глаголите от свършен вид в текста. Наблюдавайте при какви условия са използвани глаголите от свършен вид в сегашно време.

3 Докажете, че всички глаголи от първия абзац на текста са от несвършен вид.

4 Преобразувайте формата за страдателен залог *е изминат* във форма за деятелен залог, без да променяте вида на глагола в изречението: *Приема се, че Пътят е изминат успешно от всички пилигрими, които са извървели пеша поне 100 километра или 200 километра на колело.* Запишете новото изречение.

5 Потърсете в интернет информация за други маршрути, по които може да се извърви Камино. Предложете някой от тях и го опишете в рамките на 100 – 150 думи.

6 Напишете есе на тема *Защо бих/не бих извървял(а) Камино?*

7 Прочетете текста и го препишете, като го трансформирате в основно сегашно време. Наложил ли се вместо глаголи от свършен вид да използвате глаголи от несвършен вид? Обяснете защо. В кои случаи се запазват глаголите от свършен вид?

Няколко дни след преселването на полковника и жена му на лозето една от прасковите беше обрана. Крадецът беше се вмъкнал през нощта, без да бъде усетен. Полковникът се разгневи страшно. Той се гордееше с тия гръвчета, които раждаха едри и вкусни плодове. За да ги спаси от сушата, ординарецът отиваше всеки ден за вода с един бракуван артилерийски кон, натоварен със саки, и ги поливаше. Плодовете се червенееха отдалеч като оранжеви птици, накацали по редколистните гръвчета.

Из „Крадецът на праскови“, Ем. Станев

8 Прочетете текста и го препишете, като го трансформирате в основно сегашно време. Наложил ли се вместо глаголите от свършен вид да използвате глаголи от несвършен вид? Обяснете защо.

Гледката действително бе толкова поразителна, че заслужаваше да се опише накратко. На еднакво равнище с песъчливия полуостров се простираше обширна водна площ — така спокойна и прозрачна, че сред рамката на околните хълмове и гори приличаше на слой от чистия планински въздух. Дълга беше около седем мили, а ширината ѝ се менеше — срещу носа тя стигаше до три мили, може би дори повече, а малко по-на юг от това разстояние се скъсяваше почти наполовина.

Из „Ловецът на елени“, Джеймс Фенимор Купър

Залог на глагола – форми на глагола, чрез които говорещият избира кой да е подлогът в изречението – вършителят на действието или обектът на действието.

Деятелен залог – форми на глагола, чрез които говорещият означава вършителя на действието като подлог в изречението, а обекта на действието – като допълнение.

Страдателен залог – форми на глагола, чрез които говорещият означава обекта на действието като подлог в изречението, а вършителя – като допълнение.

Вид на глагола – категория на глагола, чрез която говорещият представя действието като цялостно и завършено (свършен вид) или като продължаващо във времето (несвършен вид).

ИЗРЕЧЕНИЕТО И НЕГОВИЯТ СЪСТАВ

КАКВО ЩЕ НАУЧИТЕ?

- кои са бележите на сложното съставно изречение
- кои изречения в сложното съставно са главни и кои – подчинени
- какви видове подчинени изречения има

КАКВО ЩЕ МОЖЕТЕ?

- да правите синтактичен анализ на сложни съставни изречения
- да използвате в своите текстове възможностите на синтактичната синонимия

ПОДЧИНЕНО ДОПЪЛНИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ

► **Сложно изречение** – изречение, в което има повече от едно сказуемо. Около всяко от сказуемите се оформя отделно изречение, което е съставна част на сложното изречение.

► Сложните изречения се делят на **сложни съчинени** и **сложни съставни изречения** според това какви са граматичните отношения между съставлящите ги прости изречения.

► **Сложното съчинено изречение** се състои от две или повече изречения, които са **равностойни** и **относително самостоятелни**. Връзката между тях се изразява чрез съчинителни съюзи: *и, така също, а, но, обаче, само че, или, следователно, затова, така че, ли – или, дали – или, ту – ту, както – така и, не само – но* и гр., или безсъюзно.

► **Сложното съставно изречение** се състои от изречения, които **не са равностойни помежду си**, а са в **отношения на зависимост** – едно от изреченията е главно и към него има подчинено (поясняващо го) изречение. Връзката между тях се изразява чрез:

- ▷ подчинителни съюзи: *че, освен че, макар че, в случай че, при условие че, ако, да, за да, без да, преди да, дори и да* и гр.
- ▷ относителни местоимения и наречия: *който, която, което, които; когато, където, както, защото* и гр.
- ▷ въпросителни местоимения, наречия или частици: *кой, коя, кое, кои; какъв, каква, какво, какви; къде, кога, как, колко, защо; ли, дали.*

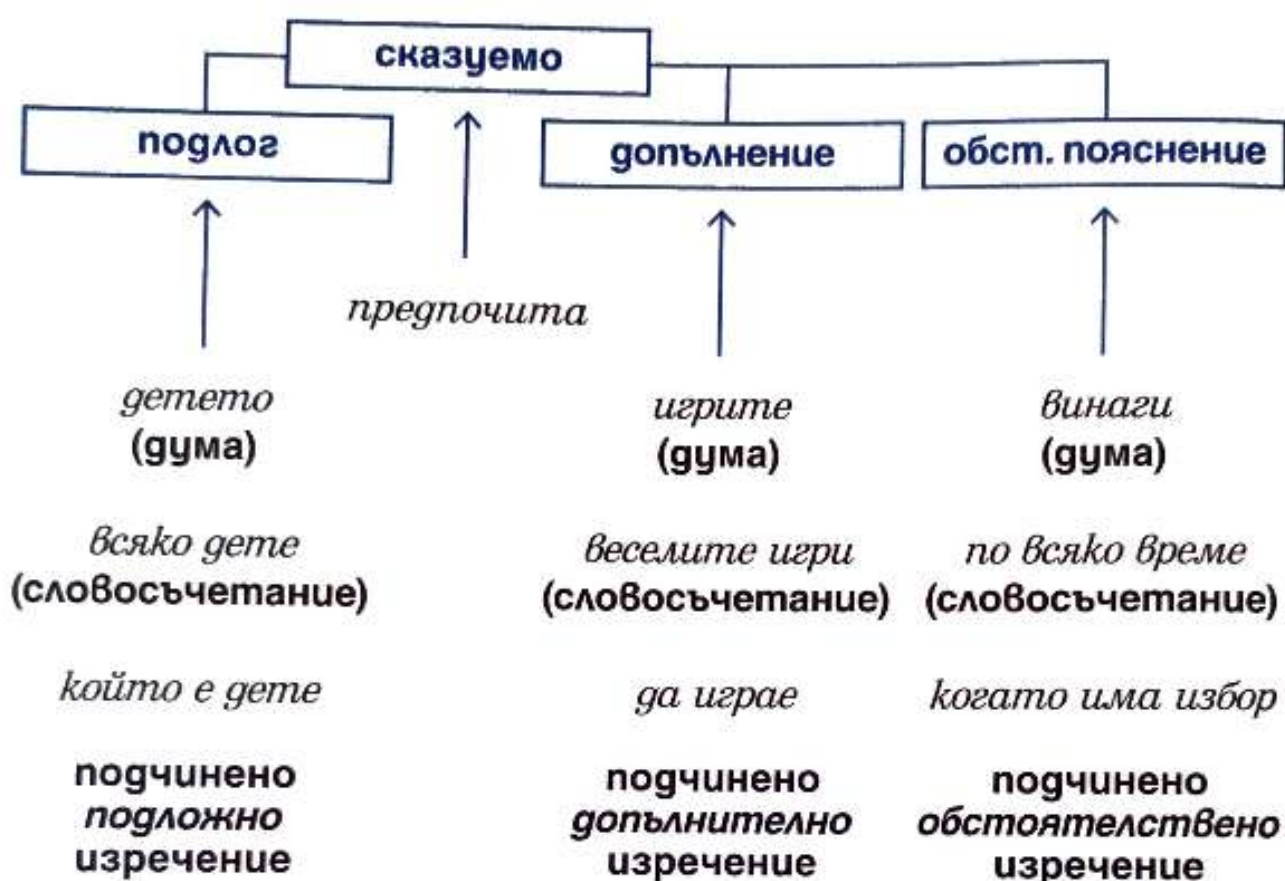
Подчинителните съюзи или местоименията, чрез които се означава подчинителната връзка, са част от състава на подчиненото изречение.

► Традиционната класификация на подчинените изречения се прави според сходството между функциите на дадено подчинено изречение и функциите на съответстваща му част на простото изречение. Функциите на дума или словосъчетание, от една страна, и на подчинено изречение – от друга, са сходни, когато запълват една и съща синтактична позиция – на подлог, на допълнение или на обстоятелствено пояснение. По този критерий:

- подчинено изречение, което е сходно по функция на подлог от простото изречение, е **подчинено подложно изречение**;
- подчинено изречение, което е сходно по функция на допълнение от простото изречение, е **подчинено допълнително изречение**;
- подчинено изречение, което е сходно по функция на обстоятелствено пояснение от простото изречение, е **подчинено обстоятелствено изречение**;
- подчинено изречение, което е сходно по функция на определение от простото изречение, е **подчинено определително изречение**.

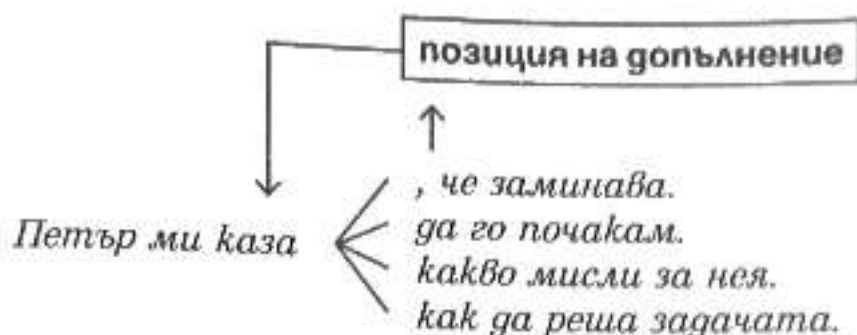

► **Подчинено допълнително** се нарича изречение, което пояснява *сказуемото* в главното изречение, като представя *обекти, свързани с действието* в главното изречение. Подчертава се с две прави и една пресичаща линия.

► Подчиненото допълнително изречение **отговаря по функция на допълнението от простото изречение** – то се употребява в случаите, когато допълнението към сказуемото от главното изречение вместо с дума или словосъчетание е изразено с изречение. Сравнете:

► Подчиненото допълнително изречение се връзва с главното чрез:

► съюзите **че** и **да**:

Видях, че вратата е отворена. Мисля, че сама се е отворила.
Мисля да я поканя на кино. Искаш ли да отидем на кино?

► Въпросителни думи **кой, коя, кое, кои, какво, как, кога, къде, колко, защо; ли, дали**:

Зная кой ми изпраща тези съобщения.
Не разбрах какво търсиш тук.
Не чух кога се прибра снощи.
Обясни ми защо вървиш след мене.
Мисля дали ще ми се обади отново.

► Алгоритъм за анализ на сложно съставно изречение:

- 1 **Определете броя на сказуемите.** Ако в изречението, което анализирате, има повече от едно сказуемо, то е сложно.
- 2 **Разделете сложното изречение на съставлящите го прости изречения.** Границите между отделните изречения се сигнализират от подчинителни съюзи, относителните и въпросителните местоимения и наречия.

- 3** Разграничете **главното** (едно или повече) и **подчиненото** (едно или повече) **изречение** – ще направите това, като помнете, че в подчиненото изречение има подчинителен съюз, относително или въпросително местоимение или наречие.
- 4** Оградете **думата** (една или повече), **която сигнализира наличието на подчинено изречение** (съюз, относително или въпросително местоимение, относително или въпросително наречие).
- 5** Определете **вида на подчиненото изречение**, като установите как се отнася то към главното – дали заема синтактична позиция, „отворена“ от сказуемото на главното изречение (на подлог или допълнение, както и на обстоятелствено пояснение), или пояснява съществително име от главното изречение.

- **Подчиненото допълнително изречение се отделя пунктуационно** в зависимост от позицията си в сложното съставно изречение:
- ▷ със запетая **отляво** и **знак за край** на изречението **отдясно**, ако е **след главното** изречение и е свързано с него със **съюза *че***: *Всички вярват, че той ще победи в състезанието*;
 - ▷ със запетая **отдясно**, ако е **преди главното** изречение, независимо от това с кой съюз е осъществена връзката с него: *Как се решава тази задача, знаят всички*.
- **Само ако** подчиненото допълнително изречение е свързано с главното изречение със **съюза *че***, **пред него се пише запетая**.
- Ако подчиненото допълнително изречение е свързано с главното изречение със **съюза *да*** или с **въпросително местоимение** (*кой, какъв, чий, колко*), **въпросително местоимение**

менно наречие (*къде, кога, как, защо*) или **въпросителна частица** (*ли, дали*), **пред него не се пише запетая**:

Те казаха , **че** имаме три задачи за домашна работа.
 да решим тези три задачи.
 кои са трите задачи за домашна работа.
 как се решават тези три задачи.

► Когато подчиненото допълнително изречение е **пред главно**ното, запетаята се пише **в края на подчиненото изречение**: Дали ще дойде с нас, не можах да разбера.

► В сложното съставно изречение има **само едно главно изречение** и поне едно подчинено изречение. Нерядко в състава му има **повече от едно подчинено изречение**. Например:

Всички вече знаеха, че той е разбрал какъв е резултатът.

главно изречение

подч. доп. изр.

подч. доп. изр.

► **Разграничавайте** прости изречения със съставни глаголни сказуеми от сложни съставни с подчино допълнително изречение. Сравнете:

► **Прости изречения със съставно глаголно сказуемо:**

Започнах
Продължавам
Спрях
Трябва
Може

да тренирам плуване.

▷ **Сложни съставни изречения с подчинено допълнително изречение:**

Искам
Мечтая
Желая
Настоявам
Предпочитам

→ да тренирам плуване.

Прочетете текста и изпълнете задачи 1 – 6.

Митове в общуването

1. Жените говорят много повече от мъжете.

НЕВЯРНО. Обратно на общовъзприетия стереотип мъжете, а не жените са „приказливците“. Редица проучвания показват, че мъжете говорят повече от жените. Тук трябва да припомним, че участниците в общуването последователно влизат в ролите на говорещ или слушащ. Знаем, че говорещите използват различни по видове изречения. Езиковедите са установили, че жените обикновено задават повече въпроси. Мъжете по-скоро отговарят, като отговорите им са по-дълги, отколкото зададените им въпроси. Така, приемайки любопитството, задаването на въпроси за бърливост, мислим, че жените говорят повече. Американски учени са провели интересен експеримент. Мъже и жени са помолени да опишат една и съща картина. Резултатите са изненадващи: жените говорят средно само три минути, а мъжете – средно тринайсет минути. Описвайки картината, мъжете искат да дават повече информация от необходимото. Голям брой изследвания единодушно потвърждават, че в смесени разговори жените говорят много по-малко от мъжете.

2. Мъжете използват повече визуалния контакт и са по-дружелюбни при запознанство с друг човек.

НЕВЯРНО. Проучванията показват, че жените, а не мъжете са по-склонни да използват визуален контакт. Жените по-често променят изражението на лицето си и търсят погледа на събеседника. По този начин те заявяват, че са любезни и добронамерени. Данните от проведени наблюдения сочат, че при нарастване на положителното отношение към събеседника жените увеличават визуалния контакт с него. В подобни ситуации мъжете обикновено се чувстват по-неудобно и като цяло намаляват своя визуален контакт. Други изследвания сочат, че жените имат по-дружелюбно поведение, проявяващо се в усмивки и кимания, отколкото мъжете. Резултатите от всички проучвания единодушно доказват, че това личи много ясно при първа среща. Тогава жените обикновено се усмихват в 93% от времето, но едва в 67% от случаите мъжете отговарят с усмивка. Силният пол предпочита да изразява отношението си чрез думи, а не чрез мимики и жестове.

3. Жените правят повече комплименти и изказват повече похвали отколкото мъжете.

ВЯРНО. Редица изследователи посочват, че жените са по-щедри в изказването на похвали. Затова например виждаме, че жените по-често кимат одобрително отколкото мъжете. Американската изследователка Робин Лейкоф установява, че по време на разговор жените обикновено вмъкват „хм, хм“ в знак на одобрение, слушайки представители и на двата пола. В разговора споделяме със събеседниците си какво е мнението ни по дадена тема. В допълнение към това с думи или с жестове жените показват как оценяват казаното от събеседника. Те искат да покажат чрез изразите за благодарност, приемане или одобрение, че поощрението е важно за тях.

По Лилиан Глас. „Той казва, тя казва“

?

1 Запишете по едно сложно съставно с подчинено допълнително изречение от всеки абзац. Докажете, че сте работили правилно, като направите синтактичен анализ на избраните изречения. Спазвайте алгоритъма за работа, предложен в урока.

2 В текста са употребени четири сложни съставни изречения с подчинено допълнително изречение, в които са използвани свързващи думи, различни от съюза *че*. Открийте ги и ги запишете. Направете им синтактичен анализ.

3 Ако сте решили правилно задача 3, трябва да сте установили, че едно от изреченията, които сте записали при изпълнението ѝ, съдържа не едно, а две подчинени допълнителни изречения. Опитайте се да представите строежа му чрез схема.

4 Наблюдавайте какво е лексикалното значение на глаголите, които са употребени като сказуеми в главни изречения, към които има подчинени допълнителни изречения. Опитайте се да дадете обобщен отговор на въпроса каква информация се дава с подчинените допълнителни изречения.

5 Трансформирайте подчертаните сложни изречения в прости, като заменят подчинените допълнителни изречения, употребени в тях, с думи или словосъчетания допълнения. Променя ли се информацията след трансформацията?

6 Съгласни ли сте с мнението, изразено в текста? Споделете писмено своите лични наблюдения по темата. Наблюдавайте изреченията, които сте използвали. Има ли сред тях сложни съставни с подчинени допълнителни?

7 Кое от изреченията е сложно съставно с подчинено допълнително?

- А) *Всички разбраха новината.*
- Б) *Всички разбраха каква е новината.*
- В) *Новината се разнесе бързо.*
- Г) *Дойдоха и разнесоха новината.*

8 Кое от изреченията НЕ е сложно съставно с подчинено допълнително?

- А) *Всички разбраха кой е казал за бягството.*
- Б) *Че той е казал за бягството, всички знаеха.*
- В) *Всички разбраха истината за бягството.*
- Г) *Той сам призна, че е казал за бягството.*

9 Кое от изреченията съдържа две подчинени допълнителни изречения?

- А) *Искам да призна, че той е прав.*
- Б) *Трябва да призна, че той е прав.*
- В) *Ще призна, че той е прав.*
- Г) *Дълга признание, че той е прав.*

10 Продължете изречението по три различни начина, така че да получите три изречения, сходни по смисъл и различни по своя строеж. Ще Ви насочат трите схеми.

Момчето знаеше

- прил. име + същ. име
- същ. име + предлог + същ. име
- подчинено изречение

11 Направете синтактичен анализ на следните прости изречения. След това ги превърнете в сложни съставни с подчинено допълнително, като развиете използваните в тях допълнения в подчинени допълнителни изречения. Използвайте като връзка между главните и подчинените изречения въпросителни местоимения и местоименни наречия (напр. *какъв, кой, чий, колко* и др.).

Образец:

Участниците се интересуват за началния час на концерта.

Участниците се интересуват от колко часа е концертът.

Посетителите най-често питат за автора на тези скулптури.

Учените не са установили авторството на ръкописа.

Днес журито трябва да уточни регламента на състезанието.

Разследващите се интересуват от причините за инцидента.

Треньорът определи броя на състезателите в отбора.

12 В текста са изпуснати 12 запетаи. Поставете ги и обосновайте решението си.

По този повод разprávям на нашите че ще трябва да продължим да се учим цял живот защото и на най-учения човек науката не му достига. Смраговранката и тя се намесва. Ами как ще стига! Аз например, откакто се помня чета могното френско списание от 1903 година и виждам че науката още не ми достига защото светът постоянно се развива и всеки ден все някъде ще измислят нова фльонга. Истински образованият никога няма да легне да спи спокойно ако не е в течение на новата мода. Аз винаги се стремя да бъда в течение.

Пешеходецът, който си подсвирква с уста също взе участие в разговора. Според мене, казва той това е добър урок за нас. Аз лично три пъти минавах покрай кукувицата подсвирквах си най-безобидно и съвсем отблизо можех да я видя как дебнеше и слушаше като един истински шпионин. Още тогава си помислих, че шпионите дебнат и слушат. Дори и сега, когато сме седнали тъй шумно да бъррим имайте предвид че около нас в зрача обикалят шпиони дебнат и слушат. Затова ще е най-добре да продължим да разговаряме шепнешком. А ако искате, дори нека да не разговаряме.

По „Ние, врабчетата“, Й. Радичков

13 Съгласни ли сте с изразеното в текста от задача 7 мнение: *Истински образованият никога няма да легне да спи спокойно, ако не е в течение на новата мода.* Напишете съчинение, като използвате за заглавие тази теза.

ПОДЧИНЕНО ПОДЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ

▶ **Сложно съставно изречение** – сложно изречение, състоящо се от изречения, между които има отношения на зависимост: едно от изреченията пояснява или допълва друго.

▶ В сложното съставно изречение има **само едно главно изречение и поне едно подчинено изречение**. Има сложни съставни изречения, в които са включени две или повече подчинени изречения. В зависимост от синтактичната служба, която изпълняват, подчинените изречения са различни по вид.

▶ **Подчинително свързване** – осъществява се чрез подчинителни съюзи (*че, да, ако, като, макар че, въпреки че, за да, без да* и т.н.), относителни местоимения (*който, чийто, какъвто, колкото*) и наречия (*където, когато, както, защото*), въпросителни местоимения (*кой, какъв, чий, колко*), наречия (*къде, кога, как, защо*) и частици (*ли, дали*).

▶ **Подчинено допълнително изречение** – пояснява сказуемото в главното изречение. По синтактична функция съответства на допълнението от простото изречение – запълва мястото на допълнение към сказуемото.

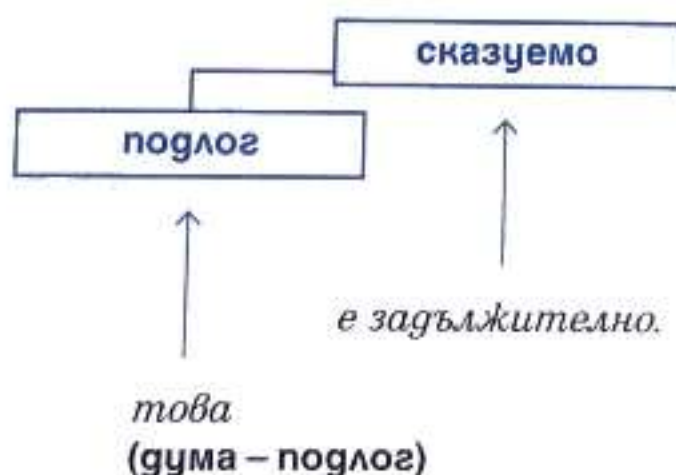
▶ **Подчинено подложно** се нарича изречение, което **заема позицията на подлога** към сказуемото в главното изречение.

▶ В главното изречение, пояснено от подчинено подложно изречение, **няма дума или словосъчетание, които да означават подлога**. Позицията на подлог в главното изречение вместо от дума или словосъчетание се заема от цяло изречение.

кандидатстващият за тази стипендия
(словосъчетание – поглог)

който кандидатства за стипендия
подчинено подложно изречение

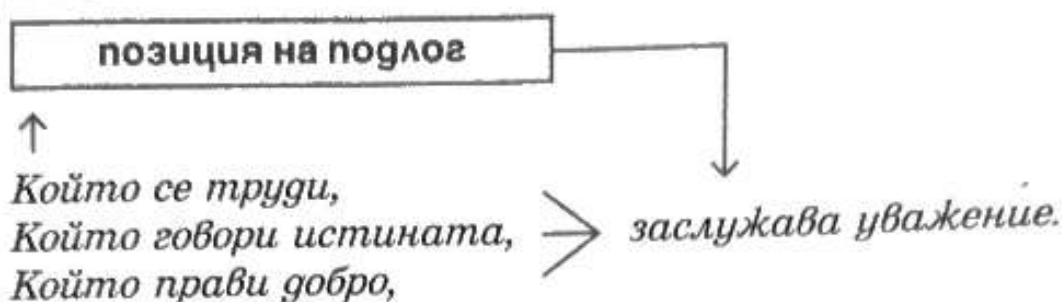
подаването на молба
(словосъчетание – поглог)

да се подаде молба
подчинено подложно изречение

► Сложно изречение, в което е употребено подчинено подложно, се нарича **сложно съставно с подчинено подложно**.

► **Типове** подчинено подложно изречение:

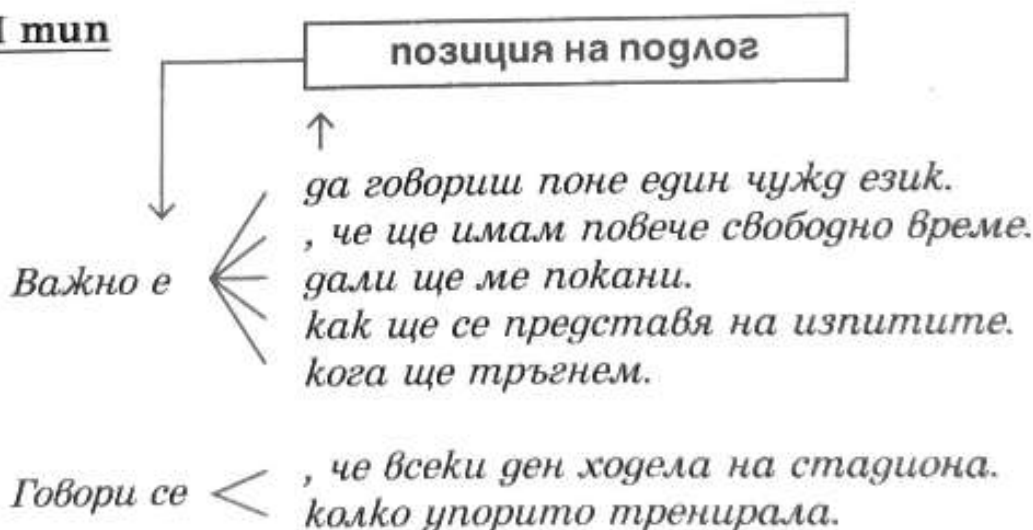
► **I тип**

Признаци:

- в главното изречение няма и **не се подразбира подлог**;
- подчиненото изречение се свързва с главното с **относителното местоимение който**;
- подчиненото изречение **обикновено е пред** главното изречение.

► **II тип**

Признаци:

- **пояснява главно безлично изречение**, образувано с абстрактни глаголи или наречия от типа *Знае се...*, *Смята се...*, *Предполага се...*, *Препоръчва се...*, *Установено е...*, *Известно е...*, *Ясно е...*, *Добре е...*, *Необходимо е...*, *Забранено е...* и др.;
- подчиненото изречение се свързва с главното с **подчинителните съюзи че, да**; с въпросителните частици *ли, дали*; с въпросителните наречия *как, кога, къде, защо* и др.

► При анализа на сложно съставно с **подчинено подложно** изречение спазвайте препоръчания алгоритъм:

- 1 Определете **броя на сказуемите**.
- 2 Разделете сложното изречение на съставлящите го **прости изречения**.
- 3 Разграничете **главното** (едно или повече) и **подчиненото** (едно или повече) изречение.
- 4 Оградете **думата** (една или повече), **която сигнализира** наличието на подчинено изречение.
- 5 Ако подчиненото изречение може да се замени с думите **това** или **той**, които в полученото просто изречение заемат синтактична позиция на подлог, то е подчинено подложно:

*Който лъже, губи приятелите си. → Той губи приятелите си.
Ясно е, че всичко зависи от самите нас. → Това е ясно.*

► Подчинено изречение, въведено със съюза **че**, се отделя от главното със запетая:

Знае се, че тук е имало град.

► Пред **да, дали, как, кога, къде, защо, колко, какъв, чий...** не се пише запетая.

Не се знае дали това е отговорът.

► Когато подчиненото изречение е пред главното, в края на подчиненото изречение се пише **запетая**, независимо с каква дума е въведено то.

Как са разбрали това, не е ясно.

Прочетете текста и изпълнете задачи 1 – 9.

Днес ми е адски зле, направо ми се плаче. Не ме питайте защо съм депресирана. Не е ли очевидно? Който има по-големи братя или сестри, веднага ще ме разбере. Брат ми и сестра ми постоянно ме гразнят. Знаят само да ме командват. Много е унижително да те командват пред приятелките ти. А те го правят непрекъснато. Искат да ме zlepоставят пред тях. Сигурно им харесва да ме тормозят. Или го правят за удоволствие? Не зная и не ме интересуват мотивите им. Не се търпи да ми викат постоянно. Все аз трябва да им нося кока-кола от хладилника, да им събирам разхвърляните вещи, да чистя и да пускам пералнята. Не е честно, че ме тормозят така.

Отвратително е да си най-малкото дете в къщата. Ужасно е да износвам старите грехи. Освен това постоянно трябва да ми изтъкват какви привилегии имам. Според тях гледам телевизия до по-късно, получавам повече джобни пари, излизам по-често с приятелки... Винаги се ядосвам. Защо говорят така за мене? Не е вярно, че имам привилегии. Който го твърди, нека да поживее няколко дни вкъщи, на моето място. Едва ли ще издържи повече от един ден.

По А. Макферсън, Е. Макферлейн

1 Кое от изреченията, употребени в първия абзац на текста, е сложно съставно с подчинено подложно изречение?

- А) *Не ме питайте защо съм депресирана.*
- Б) *Който има по-големи братя или сестри, веднага ще ме разбере.*
- В) *Брат ми и сестра ми постоянно ме гразнят.*
- Г) *Знаят само да ме командват.*

2 Кое от изреченията, употребени в първия абзац на текста, НЕ е сложно съставно с подчинено подложно изречение?

- А) Много е унижително да те командват пред приятелките ти.
- Б) Не е честно, че ме тормозят така.
- В) Искат да ме злепоставят пред тях.
- Г) Не се търпи да ми викат постоянно.

3 Кое от изреченията, употребени в първия абзац на текста, НЕ е сложно съставно с подчинено допълнително изречение?

- А) Не ме питайте защо съм депресирана.
- Б) Знаят само да ме командват.
- В) Искат да ме злепоставят пред тях.
- Г) Днес ми е адски зле, направо ми се плаче.

4 В първия абзац на текста е употребено изречението *Сигурно им харесва да ме тормозят*. Направете му синтактичен анализ. Трансформирайте го така, че да запазите подчиненото изречение в него непроменено като набор от думи, но да изпълнява роля на подчинено допълнително изречение.

5 Във втория абзац на текста са употребени четири сложни съставни с подчинени подложни изречения. Открийте ги и ги запишете, като ги разпределите в две групи – такива, които съдържат подчинени подложни изречения от I тип, и такива, които съдържат подчинени подложни изречения от II тип.

6 Направете синтактичен анализ на изречението от втория абзац *Освен това постоянно трябва да ми изтъкват какви привилегии имам*. Кое от следните изречения трябва да е главно, за да стане подчиненото изречение подложно?

- А) Повтарят...
- Б) Изтъкват постоянно...
- В) Яд ги е...
- Г) Изпитват завист...

7 Разпределете изреченията, които се различават само по главното съставлящо ги просто изречение, в таблицата:

Знае се
Знам

> , че на Марс няма живот.

Чудеха се
Чудно им беше

> защо той е толкова мълчалив.

Установено е
Учените установяват

> какъв е съставът на тази сплав.

Предполагат
Предполага се

> , че тук са живели първите заселници.

Доказано е
Историците доказват

> кога е построен градът.

Сложни съставни с подчинено допълнително изречение	Сложни съставни с подчинено подложно изречение

8 Прочетете следните пословици и цитати от творби на български творци.

Който гони два заека, и двата изпуца.

Който мисли така, греши!

Който рискува, печели!

Който се труди, не губи.

Който хвърчи високо, ниско пада.

Който завижда, не вижда.

Който е бил затворен,
най-добре разбира жаждата за свобода.

Й. Радичков

Който носи мъжко сърце
и българско име,
да препаше тънка сабя,
знаме да развее!

Д. Чинтулов

Направете синтактичен анализ на изреченията. По какво си приличат те? Какво означават подчинените изречения във всички тях?

9 В текста са изпуснати 10 препинателни знака. Поставете ги, като се обосновате.

Вятърът е движение на въздуха спрямо земната повърхност при което преобладава хоризонталното придвижване. Причината, която поражда движението на въздуха е разликата в атмосферното налягане в различни точки от земната повърхност. Колкото е по-голяма разликата в налягането толкова е по-голяма скоростта на вятъра.

Освен чрез нашите субективни представи базиращи се най-често на усещанията ни вятърът може да бъде описан чрез следните елементи или параметри посока, скорост и поривистост. Посоката на вятъра се определя чрез сравнение на движението спрямо четирите посоки на земята. Измерва се в градуси. Скоростта е пътът изминат за единица време. Измерва се в км/час. Установена е, че този параметър свързан с характеристиката на вятъра се мени най-бързо и в най-широки граници. Ето защо освен спомената скала е предложено скоростта да се измерва и в метри в секунда. Именно тази скала се използва, когато се определят видовете вятър тих, лек, слаб, умерен, свеж, силен, много силен, буря, силна буря, много силна буря, щорм, ураган.

Из интернет

ПОДЧИНЕНО ОПРЕДЕЛИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ

▶ **Сложно съставно изречение** – сложно изречение, състоящо се от изречения, между които има отношения на зависимост: едно от изреченията пояснява или допълва друго.

▶ **Подчинителното свързване** се осъществява чрез:

▷ **подчинителни съюзи** – *че, да, ако, за да, без да, макар че, въпреки че* и др.;

▷ **относителни местоимения** – *който, чийто, какъвто, колкото*;

▷ **относителни местоименни наречия** – *където, когато, както, защото* и др.;

▷ **въпросителни местоимения** – *кой, какъв, чий, колко*;

▷ **въпросителни местоименни наречия** – *къде, кога, как, защо* и др.;

▷ **частиците** *ли, дали*.

▶ **Подчинено допълнително изречение** – пояснява сказуемото в главното изречение. По синтактична функция съответства на допълнението от простото изречение – запълва мястото на допълнение към сказуемото.

▶ **Подчинено подложно изречение** – запълва мястото на подлога в главното изречение, като дава информация за лицето, извършващо основното действие. Когато главното изречение е безлично (сказуемото в него е изразено с безличен глагол или чрез словосъчетание от спомагателния глагол *съм* и абстрактни съществителни имена, прилагателни имена или наречия), подчиненото изречение също е подложно.

► Подчиненото допълнително и подчиненото подложно изречение **заемат позиции на съответните части от простото изречение** – употребяват се вместо допълнение или подлог, изразени с една дума или със словосъчетание.

► Подчинено определително се нарича изречение, което **пояснява съществително име или местоимение** от главно изречение. Подчертава се с вълнообразна линия.

Тестът, който направих вчера, не беше труден.

На теста, който направих вчера, получих шестица.

Трябва да се подготвя за теста, който ще правим утре.

Резултатите от теста, който направих, не са добри.

Това, което ми каза вчера, много ме огорчи.

Дълго мислих за това, което ми каза вчера.

Всичко, което ти казах, трябва да си остане между нас.

Ти си виновна за всичко, което се случи.

► Подчиненото определително изречение се свързва с главното чрез:

▷ **относителни местоимения и наречия** *който, която, което, които; чийто, чиято, чието чийто; където, когато:*

Жената, която ми отвори, ме покани в кабинета.

Направих упражненията, които ми показа треньорът.

Тя използваше думи, чийто смисъл явно не разбираше.

Това е момичето, чиято рисунка всички харесаха.

Къщата, в която/където се намира музеят, е ремонтирана.

Познавах я още от времето, когато живееше при баба си.

▷ **въпросителни думи** *кой, коя, кое, кои; чий, чия, чие, чии; какво, как, кога, къде, колко, защо; ли, дали:*

Въпросът кой ще спечели наградата, вълнуваше публиката.

Имам идея как да постъпим//какво да купим//къде да отидем.

Мъчеше ме мисълта дали съм прав//ще се видим ли пак.

▷ **съюзите** *че* и *да*:

Това, че не съм отличник, не ме вълнуваше.

Той наистина има дарбата да учи бързо чужди езици.

Подчинено изречение, изградено от **едни и същи думи**, може да изпълнява **различна синтактична служба**. Сравнете:

Не знам какъв е отговорът.

Не се знае какъв е отговорът.

Нямам информация какъв е отговорът.

► Относителните местоимения **който, която, което, които** се съгласуват по род и число с думата от главно изречение, която поясняват:

↓
Ученикът, **който** има най-добър резултат, ще получи награда.

↓
Ученичката, **която** има най-добър резултат, ще получи награда.

► Формата **когото** се употребява, когато местоимението замества съществително име от главно изречение, означаващо лице, а в подчиненото изпълнява функцията на допълнение. Употребата на формата **когото** в писмени текстове е задължителна:

↓
Това е **човекът, когото** срещнахме вчера.

► Относителните местоимения **чийто, чията, чието, чийто** се съгласуват със следващото ги съществително име:

↓
Стоим около елхата, **чийто** клони са отрупани с играчки.

↓
Ще ви кажа стихотворение, **чийто** автор не си спомням.

► Относителните и въпросителните местоимения, които свързват главно и подчинено определително изречение, в подчинено изречение могат да изпълняват **синтактична функция** на:

▷ **подлог**

Те поздравиха мъжа, който (той) седеше в ъгъла.

▷ **пряко допълнение**

Мъжът, когото (него) поздравих, е наш съсед.

▷ **непряко допълнение**

Лекарката, с която (с нея) се запознах, ме прегледа.

▷ **определение**

Изтеглих два въпроса, чиито (техните) отговори знаех.

▷ **обстоятелствено пояснение**

Времето, когато (тогава) бяхме заедно, е незабравимо.

▷ **Подчиненото определително изречение се отделя пун-
ктуационно** в зависимост от позицията си в сложното съ-
ставно изречение:

▷ **С две запетая** – отляво и отясно – ако е в средата на
сложното съставно изречение:

Предложенията, които направихте, ще бъдат взети под
внимание.

Кандидатите, чиито проекти са одобрени, ще бъдат пока-
нени на интервю.

Предчувствието, че той всеки момент ще се обади, породя
у нея безпокойство.

▷ **Със запетая отляво и знак за край на изречението** –
ако е в края на сложното съставно изречение:

Ще бъдат взети под внимание предложенията, които нап-
равихте.

Ще бъдат поканени на интервю кандидатите, чиито про-
екти са одобрени.

У нея породя безпокойство предчувствието, че той всеки
момент ще се обади.

Ако подчиненото определително изречение е свързано с
главното изречение със съюза *да* или с въпросително место-
имение (*кой, какъв, чий, колко*), въпросително местоименно
наречие (*къде, кога, как, защо*) или въпросителна частица (*ли,
дали*), пред него не се пише запетая:

Имам идея <
 < да отидем на театър.
 < кой ще ни помогне.
 < как да решим задачата.

► **Един и същи признак** на нещо, за което говорим, може да се изрази *по различни начини*:

- ▷ с дума или съчетание от думи – **необособено определение** в просто изречение: *Окичената с цвят вишна белееше отдалече.*
- ▷ със съчетание от думи – **обособено определение** в просто изречение: *Вишната, окичена с цвят, белееше отдалече.*
- ▷ с **подчинено определително изречение** в сложно съставно изречение: *Вишната, която беше окичена с цвят, белееше отдалече.*

В такива случаи необособеното определение, обособеното определение и подчиненото определително изречение се наричат **синтактични синоними**.

Прочетете текста и изпълнете задачи 1 – 5.

Всички сме убедени, че през последните години начините и средствата за масова комуникация коренно се промениха. Хората не се разделят със своите „умни устройства“ и с часове се взират в техните екрани. Замисляли ли сте се колко сме зависими от тях? Много хора дори не могат да си представят, че някога общуването е протичало по друг начин.

Интересно е, че телефонът е едно от „древните“ средства за комуникация. Съвременният телефон обаче съвсем не прилича на устройството, което през 1861 г. демонстрира немският физик и изобретател Йохан Филип Райс. Апаратът се състоял от микрофон, хранващ източник (галваническа батерия) и устройство за възпроизвеждане на звука (високоговорител). Уреда, с който се предавали музика и човешка реч, Райс нарекъл телефон (от гръцки: *τήλε* – „далече“, и *φωνή* – „звук“).

Има спор кой е съзателят на телефона, получил масово приложение в практиката. Много учени и изобретатели от Европа и Америка са работили за усъвършенстване на системата, служеща за пренос на звук на големи разстояния. Ранната история на телефона е белязана и от многобройните съдебни дела за издаване на патент. В крайна сметка патенти са дадени на двамата изобретатели: Александър Греъм Бел и Томас Едисон.

Телефонът, който навлиза в масова употреба, е изобретен през 1876 г. от шотландския учен и изобретател Александър Греъм Бел, професор в Бостънския университет. Първите думи, предадени по телефона от Александър Бел, са до съседната стая, където се намирал помощникът му Томас Уотсън.

Най-дълга е историята на стационарния телефон. Това е телефон, който е свързан с двойка електрически кабели към телефонната мрежа. Безжичният телефон е преносим стационарен телефон, състоящ се от две части: подвижна слушалка и телефонен апарат, свързан по кабел към телефонната мрежа. Безжична е само връзката между апарата и слушалката. Поради това тези телефони може да се използват само в ограничен периметър около апарата, който предава сигнал по кабела.

Мобилният телефон, който у нас се нарича още клетъчен телефон, преносим телефон, мобифон, GSM-телефон или просто джигесем, е вид телефон. Освен стандартните функции да предава гласови сигнали, мобилният телефон може да поддържа и други услуги: SMS, достъп до интернет и MMS. Смартфонът (от англ. *smartphone* – „умен телефон“) е вид мобилен телефон, чиято функционалност е разширена и е сравнима с тази на компютрите.

Из интернет

?

1 Открийте сложните съставни изречения от първия абзац на текста, запишете ги и им направете синтактичен анализ. Ако работите правилно, ще откриете, че подчинените изречения, употребени в тази част, са от един и същи вид. Опитайте се да обясните защо са използвани именно такива подчинени изречения.

- 2** Открийте в текста пет изречения, в които е употребено подчинено определително изречение. Посочете към коя дума от съответното главно изречение се отнася всяко от подчинените определителни изречения. Посочете как са свързани с главното – с местоимения или със съюзи.
- 3** Направете синтактичен анализ на подчертаното изречение в текста. Трансформирайте го така, че да запазите в максимална степен смисъла му, но да използвате две различни по вид подчинени изречения.
- 4** Препишете първото изречение от третия абзац на текста. В него е използвано обособено определение. Трансформирайте изречението, като превърнете обособеното определение в подчинено определително изречение.
- 5** Препишете първото изречение от последния абзац на текста. Трансформирайте го, като превърнете употребеното в него подчинено изречение в обособена част. Направете синтактичен анализ на двете изречения – изходното и полученото при трансформацията.
- 6** Поставете пропуснатите запетаи в текста.

Малко са езиците по света които поради изолираността на народите които ги говорят не са претърпели влияние от други езици. Българският език не е един от тях.

Заеми или чуждите думи навлезли в българския език в различни периоди от неговия развой и от различни езици отразяват връзките които е имал нашият народ в продължение на много векове с близки и далечни народи. В миналото върху българския език са оказвали влияние предимно френският, немският и руският език. Днес най-активно е влиянието на английския език.

Развитието на технологиите и интензивните контакти между хората са част от причините поради които започваме да използваме чужди думи за които не си даваме сметка че не са част от речника на българския език. Типичен пример за това е английската дума *селфи*. Опитът да се замени с думата *самоснимка*, която звучи по-български, не се увенча с успех.

ПОДЧИНЕНО ОБСТОЯТЕЛСТВЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

► **Сложно съставно изречение** – сложно изречение, състоящо се от изречения, между които има отношения на зависимост: едно от изреченията пояснява или допълва друго.

► **Подчинените изречения** съответстват на частите на простото изречение.

► **Подчинено допълнително изречение** – пояснява сказуемото в главното изречение, заемайки свободната позиция на допълнение към него.

► **Подчинено подложно изречение** – заема свободната позиция на подлога в главното изречение, като дава информация за лицето или предмета, с които се свързва представеното в главното изречение действие.

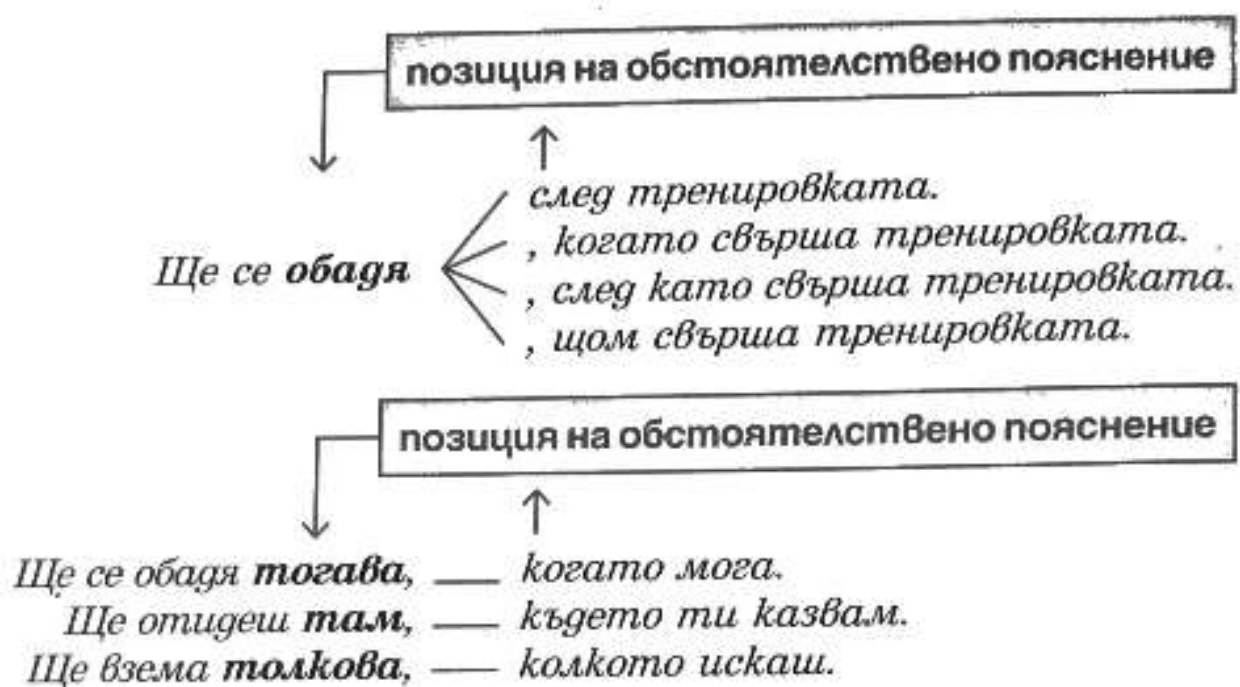
► **Подчинено определително изречение** – не може да заеме самостоятелно свободна синтактична позиция, а „влиза“ в нея заедно със съществително име или местоимение, които пояснява.

► **Обстоятелствените пояснения** в простото изречение са незагължителни пояснения към сказуемото или към друго обстоятелствено пояснение. С тях се представят характеристики на действието (време, място, начин, цел, причина и др.) или степен на проява на признак.

► **Подчинено обстоятелствено** е изречение, което пояснява сказуемото или обстоятелствено пояснение от главното изречение. Подчинените обстоятелствени изречения може да се свържат с:

- ▷ **глагол**, който изпълнява функцията на *сказуемо* в главното изречение;
- ▷ **наречие**, което изпълнява функцията на *обстоятелствено пояснение* в главното изречение

Подчертават се с две прави и две пресичащи линии.

► **Видове подчинени обстоятелствени изречения:**

▷ **за време:**

Той ще дойде при нас, когато/щом/след като/като пристигне.

▷ **за място:**

Седни, където искаш.

Ще седна там, където ми покажеш.

▷ **за начин и сравнение:**

Той влезе, без да поздравя.

Те се поздравиха, сякаш/като че (ли) се познаваха от години.

▷ **за количество и степен:**

Вземи толкова, колкото можеш да носиш.

Те ми помагат, колкото могат.

▷ за цел:

Обадих му се, за да го предупредя.

След вечеря ще излезем да се разходим.

▷ за причина:

Закъснях, защото/понеже/тъй като не излязох навреме.

▷ за условие:

Ако решавааш повече задачи, ще си по-подготвен за теста.

Ако имаше по-добра психика, можеше да стане шампион.

► Съюзите **ако, понеже, щом, за да, въпреки че, макар че, макар да** са специализирани да свързват **само главно и подчинено обстоятелствено изречение.**

Ще дойда {
 , **ако** ме поканят.
 , **понеже** имам време.
 , **щом** свършат часовете.
 , **за да** ви видя.
 , **въпреки че** нямам достатъчно време.
 , **макар че** имам доста работа.
 , **макар да** не ми се идва.

► Съюзите **че** и **да** могат да свързват **всички** видове **подчинени** изречения:

▷ **допълнително:**

Каза ми, че ще дойде.

Каза ми да дойда утре.

▷ **подложно:**

Трудно ми е да те разбера.

Факт е, че той е по-силен.

▷ **определително:**

Слухът, че тя е избягала, не беше потвърден.

Идеята да организираме концерт за празника, беше подкрепена от всички.

▷ **обстоятелствено:**

Ще тръгвам, че стана късно.

Излязох да я изпратя.

► Пише се запетая пред:

▷ **относителните местоимения** *когато, където, колкото, защото, след като, както, като, (като че) и др.;*

▷ пред **съюзите** *без да, преди да, ако.*

► **Не се пише запетая** пред съюз или относително местоимение, въвеждащи подчинено обстоятелствено изречение, когато са съчетани с:

▷ **уточняващите думи** *само, тъкмо, точно, даже, дори, едва, именно, винаги и др.;*

Обажда ми се само когато е болен.

Ще дойда даже ако нямам специална покана.

- ▷ едносрични съюзи **и, че, да** или отрицателната частица **не**.
Дойде не когато го очаквахме.
Не идва и когато го каним.
- ▶ Когато подчиненото обстоятелствено изречение е пред главното, запетая се пише в края на подчиненото изречение:
За да стигнете навреме, вземете такси.
Макар че тръгнаха навреме, малко закъсняха.

- ▶ Едно и също **обстоятелство може да се изрази по различни начини**:

- ▷ с дума или съчетание от думи – необособено обстоятелствено пояснение в просто изречение: *На сбогуване с домакините гостите сърдечно благодариха за всичко.*
- ▷ със съчетание от думи – обособено обстоятелствено пояснение в просто изречение: *Сбогувайки се с домакините, гостите сърдечно благодариха за всичко.*
- ▷ с подчинено обстоятелствено изречение в сложно съставно изречение: *Когато се сбогуваха с домакините, гостите сърдечно благодариха за всичко.*

В такива случаи необособеното обстоятелствено пояснение, обособеното обстоятелствено пояснение и подчиненото обстоятелствено изречение се наричат **синтактични синоними**.

Прочетете текста и изпълнете задачи 1 – 7.

Влязохме в голям кабинет с прекрасни мебели и килими. Направи ми впечатление, че в него няма прозорци. До бюрото, което беше осветено от лампа със зелен абажур, седеше някакъв човек, облечен със сиво сако. Ако не беше странният

кабинет, щях да го помисля за директор на фабрика. След като разгледах костюма, преместих поглед върху лицето на чужденеца. Извиках от учудване, защото пред нас беше англичанинът, когото измъкнахме от блатото. По изражението му беше ясно, че и той е изненадан от тази среща.

– А, стари познайници! – каза той. – Сегнете.

Една минута англичанинът ни гледа, сякаш преценяваше нещо. Щом ни проучи, поклати неодобрително глава.

– И все пак не послушахте съвета ми. Тръгнахте натам, накъдето не трябваше. Предупредих ви, за да не се стига до всички тези неприятности.

– Засега сме живи и здрави – забелязах аз, като се стараех да се държа непринудено.

– Засега! – отговори многозначително англичанинът. – Чиста случайност е, че не сте се строшили като яйчени черупки, когато вятърът ви понесе.

Той побарабани с пръсти по бюрото и се вдълбочи в книжата си. Настъпи доста мъчителна пауза. После пак така рязко се обърна с лице към нас.

– Онези, които вървят по посока на вятъра, не се връщат назад! – каза той, повтаряйки гумите, които ми беше казал Никола. – Те умират или докато вървят насам, или докато падам. Но вие ми спасихте живота. Ваш дължник съм и не ви искам смъртта.

Англичанинът вдигна предупредително пръст и написа бързо нещо на листче хартия. После попита:

– Как се казвате и кои сте?

– Клименко, Георгий Петрович. А той се казва Никола. И мога ли да зная с кого имам чест да говоря? – попитах аз, за да изравня до известна степен нашето положение.

Англичанинът пръхна някак странно и подхвърли:

– Може. Имате чест да говорите с мистър Бейли.

– Мистър Бейли? – повторих учудено аз. – Оня същият, който беше екипирал и изпратил експедиция с кораба „Арктика“? Значи, не сте загинали?

– За всички, които са там, срещу вятъра, съм загинал. Но за вас, както виждате...

По Ал. Беляев, „Ариел“

1 Кое от изреченията, употребени в текста, е сложно съставно с подчинено обстоятелствено изречение?

- А) Предупредих ви, за да не се стига до всички тези неприятности.
- Б) Ваш дължник съм и не ви искам смъртта.
- В) За всички, които са там, срещу вятъра, съм загинал.
- Г) После пак така рязко се обърна с лице към нас.

2 В кое от изреченията, употребени в текста, подчиненото обстоятелствено изречение се отнася към наречие от главно изречение?

- А) Една минута англичанинът ни гледа, сякаш преценяваше нещо.
- Б) Щом ни проучи, поклати неодобрително глава.
- В) Тръгнахте натам, накъдето не трябваше.
- Г) Предупредих ви, за да не се стига до всички тези неприятности.

3 Изречението *Чиста случайност е, че не сте се строшили като яйчени черупки, когато вятърът ви понесе съдържа:*

- А) едно подчинено допълнително изречение и едно подчинено обстоятелствено изречение
- Б) едно подчинено определително изречение и едно подчинено обстоятелствено изречение
- В) едно подчинено подложно изречение и едно подчинено допълнително изречение
- Г) едно подчинено подложно изречение и едно подчинено обстоятелствено изречение

4 Открийте сложните съставни изречения в първия абзац, запишете ги и им направете синтактичен анализ с подчертаване.

5 Направете синтактичен анализ на следните изречения, употребени в текста, и запишете какви са те по състав:

Той побарабани с пръсти по бюрото и се вдълбочи в книгата си. Англичанинът вдигна предупредително пръст и написа бързо нещо на листче хартия.

Ваш дължник съм и не ви искам смъртта.

6 Трансформирайте изреченията от задача 5 в сложни съставни с подчинено обстоятелствено изречение. В първото и второто изречение използвайте като подчинителна връзка *като*, а в третото – *понеже*.

7 Отбележете в квадратчето пред всяко изречение със знак + само изреченията, в които е употребено подчинено обстоятелствено изречение:

- ☐ *Стигнахме до мястото, където някога е била църквата*
- ☐ *Ще дойдат, когато приключат учебните часове.*
- ☐ *Още помня времето, когато по цял ден играехме в двора.*
- ☐ *Където и да отидат, винаги помнят родината.*
- ☐ *Мигът, когато я видя, щеше да запомни завинаги.*

8 Направете синтактичен анализ на изреченията от задача 7, които не отбелязахте със знак +. Какви по вид подчинени изречения са употребени в тях?

9 Напишете есе със заглавие: *Ако съществуваше машина на времето...* . След като изпълните задачата, открийте в текста си сложните съставни изречения, които сте използвали, и определете вида на използваните в тях подчинени изречения.

Сложно съставно изречение – сложно изречение, в което има само едно главно изречение и поне едно подчинено изречение.

Подчинителни връзки в сложното изречение – осъществяват връзката между пояснено и поясняващо изречение и се изразяват с подчинителни съюзи и въпросителни и относителни местоимения и местоименни наречия, както и с някои частици: *че, да, ако, като, тъй като, след като, макар че, въпреки че, за да, без да, който, какъвто, чийто, кой, какъв, чий, колко, колкото, къде, кога, как, защо, където, когато, както, защото, ли, дали* и др.

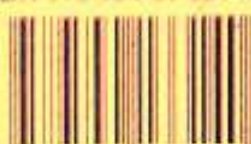
Весела Михайлова • Йовка Тишева
Руска Станчева • Борислав Борисов

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

8.

за осми клас

ISBN 978-954-01-3314-0

9 789540 133140

Цена 9,50 лв.

Идателство
ПРОСВЕТА
• член на Асоциацията
на европейските
издатели
на учебници

EUROPEAN
EDUCATIONAL
PUBLISHERS
GROUP

www.prosveta.bg • www.e-uchebnik.bg